

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**MODERN EPİSTEMOLOJİDEN GÜNÜMÜZE BİLGİDE
KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI**

**Hazırlayan
Ayfer GÜVENDİ**

**Danışman
Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ocak 2022, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**MODERN EPİSTEMOLOJİDEN GÜNÜMÜZE BİLGİDE
KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Ayfer GÜVENDİ**

**Danışman
Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ**

Ocak 2022, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ayfer GÜVENDİ

İmza

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: Felsefe

Program Adı: Yüksek Lisans

Tez Başlığı: Modern Epistemolojiden Günümüze Bilgide Kesinlik Problemi Ve Sezgi Kavramı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c)

Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin 12.02.2022 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 19'dur.

Filtrelemeye alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 17.02.2022

Danışman: Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ

Öğrenci: Ayfer GÜVENDİ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Modern Epistemolojiden Günümüze Bilgide Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ayfer GÜVENDİ

Danışman

Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ

Felsefe Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Arslan TOPAKKAYA

ÖN SÖZ

Öncelikle son ana kadar desteğini hiç esirgemeyen, tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup, akademik formata uygun yazabilmem noktasında açıklarımı gidermeye yönelik çaba sarf eden, danışmanım Doç. Dr. Vedat Çelebi hocama sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Teşekkürlerin az kalacağı diğer üniversite hocalarımın da bana dört yıllık üniversite hayatım boyunca kazandırdıkları her şey için ve beni gelecekte söz sahibi yapacak bilgilerle donattıkları için hepsine teker teker teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, bu hayattaki en büyük şansım olan anneme, babama ve ablalarımaya sonsuz teşekkürler.

Ayfer GÜVENDİ

KAYSERİ / 2022

MODERN EPİSTEMOLOJİDEN GÜNÜMÜZE BİLGİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

Ayfer GÜVENDİ

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2021

Danışman: Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ

ÖZET

Felsefe Tarihi içinde önemli bir yer tutan bilginin kesinliği problemi ile ilgili birçok farklı görüş savunulmakta ve tartışılmaktadır. Bu tartışmalar doğrultusunda farklı kavramlar öne çıkmakta ve en çok öne çıkan kavramlardan biri ‘sezgi’ olmaktadır. Sezgi kavramı çerçevesinde oluşan tartışmalar, tarihsel süreçte kökenlerini Antik Yunan düşüncesinde açığa çıkarmış olup, günümüze değin farklı düşünürler tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Bilginin kesinliğinde akıllı (us, reason) ön plana alıp, kesin bilginin olanağını ussal düşünmede temellendirmeye çalışan rasyonalist düşünürler için kesin bilgiye ulaşmada sezgisel düşünmenin de önemi bulunmaktadır. Descartes’a göre sezgi, çıkarım yapabilmek için oldukça değerliyken, Spinoza felsefesinde de Tanrı bilgisine ulaşılması noktasında büyük bir önem taşımıştır. Leibniz, sezgisel bilginin tüm zamanlarda kabul edilebilecek tam algı hali olduğunu savunurken, Tanrı’nın monadlarını kavrayabilmenin de tek koşulunun sezgi olduğuna değinmiştir. Yine modern dönem ampirist düşünürlerinden olan ve kesin bilgiye deney verileriyle ulaşılacağını savunan John Locke ve David Hume’a göre sezgi, akılsal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır. Eleştirel felsefenin önemli düşünürlerinden biri olan Kant için ise kesin bilgi, sentetik apriori yargı ile mümkündür ve bu tür yargıların da sezgi ile kavranacağı iddia edilmektedir. Çağdaş dönem düşünürlerinden Husserl’e göre bilgi akılla mümkündür ve bilinebilecek olan şey fenomenlerden başka bir şey değildir. Sezgiyi felsefesinde önemli yere yerleştiren Husserl için sezgi, doğrudan ve aracısız görme yöntemidir. Bergson’da insanı metafizik bilgiye ulaştırabilecek yegâne şeyin sezgi olduğunu belirtmiş ve tüm felsefesini bu kavram üzerinden şekillendirmiştir. Felsefe Tarihinde bilginin kesinliği ile alakalı tartışmalarda önemli bir noktada duran yukarıda bahsi geçen filozofların sezgi kavramını kendi felsefelerini kurarken temel bir noktaya yerleştirdikleri görünmektedir. Bu düşünürlerin felsefeleri ve bilginin kesinliği ile alakalı farklı bakış açıları ve tartışmaları bu tez çalışmasında göz önüne alınmış ve bunula birlikte sezgi kavramını ele alış biçimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Epistemoloji, Bilgide Kesinlik, Sezgi, Akıl, Duyu

THE PROBLEM OF CERTAINTY AND THE CONCEPT OF INTUITION IN KNOWLEDGE FROM MODERN EPISTEMOLOGY TO THE PRESENT DAY

Ayfer GÜVENDİ

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

PhD Thesis, January 2021

Supervisor: Doç. Dr. Vedat ÇELEBİ

ABSTRACT

Many different opinions are defended and discussed about the question of the accuracy of knowledge, which has an important place in the History of Philosophy. In the line of these discussions, different concepts stand out and one of the most prominent concepts is 'intuition'. The controversy that occurred within the framework of the concept of intuition revealed its origins in ancient Greek thought in this historical process and has been kept on the agenda by different thinkers to this day. For rationalist thinkers who put reason at the forefront of the certainty of knowledge and try to base the possibility of precise knowledge on procedural thinking, intuitive thinking is also important in achieving precise information. According to Descartes, intuition is very valuable for inference, while Spinoza philosophy is of great importance in achieving god knowledge. Leibniz argued that intuitive knowledge is the complete, universally accepted perception, and that understanding God's monuments is also the only condition for understanding intuition. According to John Locke and David Hume, another modern-day empirist thinker who argued that exact information could be obtained from the test data, intuition was a rational imperative. For Kant, one of the important thinkers of critical philosophy, precise knowledge is possible with synthetic a priori judgment and it is claimed that such judgments can be grasped with intuition. contemporary philosopher, Husserl brought a new concept to philosophy, called phenomenology. According to him, knowledge is possible by reason and what can be known is nothing but phenomena. For Husserl, who places intuition in an important place in her philosophy, intuition is a direct and unmediated method of seeing. At Bergson, intuition is the only thing that can bring people to metaphysical information, and he shapes his entire philosophy based on this concept. It seems that the above-mentioned philosophers, who stand at an important point in the discussions about the certainty of knowledge in the History of Philosophy, placed the concept of intuition at a fundamental point when establishing their own philosophy. The different perspectives and discussions of these thinkers about their philosophies and the certainty of knowledge have been taken into consideration in this thesis, and their way of handling the concept of intuition has also been evaluated.

Key words: Epistemology, Knowledge, Precision, Intuition, Mind, Sense

İÇİNDEKİLER

MODERN EPİSTEMOLOJİDEN GÜNÜMÜZE BİLGİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN EPİSTEMOLOJİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

1.1. Modern Felsefede Bilgide Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı	9
1.1.1. Descartes'in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi	16
1.1.1.1. Descartes'in Kesinlik Anlayışında Sezginin Rolü	20
1.1.2. Baruch Spinoza'nın Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi	26
1.1.2.1. Spinoza Felsefesinde Bilginin Türleri ve Sezgisel Bilgi	34
1.1.2.1.1. Hayal/ Sanı ya da İmgelem Bilgisi	36
1.1.2.1.2. Akıl ya da Bilimsel Bilgi (Reason)	38
1.1.2.1.3. Sezgisel Bilgi (Intuitive)	40
1.1.3. Leibniz'in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezginin Rolü	42
1.1.4. John Locke'un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı	47
1.1.5. David Hume'un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı	53
1.1.6. Immanuel Kant'ın Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı ..	57
1.1.6.1. Bilginin Duyusallıktan Gelen Koşulları: Transendental Estetik	63
1.1.6.2. Eleştirel Düşünür Kant'ın Sezgi Anlayışı	65

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ EPİSTEMOLOJİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

2.1. Edmund Husserl'in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı	68
2.1.1. Transandantal Fenomenoloji ve Sezgi Kavramı	71
2.2. Henri Bergson'un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi	75
2.2.1. Bilginin Kesinliği Konusunda Süre Kavramı	77
2.2.2. Kesin Bilgiye Ulaşmada Zekâ ve İçgüdünün Mahiyeti	80
2.2.3. Bergson'nun Bilgi Felsefesinde Sezgi Kavramı	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN VE ÇAĞDAŞ EPİSTEMOLOJİDEKİ KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Bilgide Kesinlik Problemi Açısından Bir Karşılaştırma	90
3.2. Bilgide Sezgi Kavramının Rolüne İlişkin Bir Karşılaştırma	98
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	112

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

ADİK	: Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı
AYDÜİ	: Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme
AYK	: Aklın Yöntemi İçin Kurallar
BİL	: Bilimler
ÇEV	: Çeviren
DETY	: Descartes'in Epistemolojisinde Tanrı'nın Yeri
ENST	: Enstitü
FAK	: Fakülte
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
SOS	: Sosyal
ÜNİV	: Üniversite
VD	: Ve Diğerleri
YÜK	: Yöntem Üzerine Konuşma

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca sürekli bir değişim ve gelişimin olduğundan söz etmek mümkündür. Bu değişim ve gelişimin her alanda kendini gösterdiği de aşikârdır. Bilindiğı üzere felsefe tarihinde evrenden ve insan varoluşundan hareket edilmiş ve bu sorunların İlk'liğı üzerine düşünüşler ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, felsefe insanlık tarihi kadar eski bir konu olarak ele alınabilir, insanlık tarihinde ki gelişmeler ve değişmelerin de felsefe üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Felsefe, ilkin evren konusuyla ilgilenmiş ardından varlık üzerine argümanlar geliştirmiş ve bu her bir konuda birbirini takip ederek gelişme ve ilerleme göstermiştir. Şöyle ki, felsefe tarihinde filozoflar, teoriyi teoriye, düşünceyi düşünceye bağlayarak felsefeyi ilgilendiren bütün soru alanları arasında sistematik ilişkiler kurmuşlardır. Böylelikle de felsefenin temel disiplinleri (ontoloji, epistemoloji, aksiyoloji) ortaya çıkmıştır. Bu üç disiplinde her ne kadar birbirinden bağımsız olarak görünse ve hiçbir koşula dayanmadıkları savunulsa da aksine birbirlerine bağlantılı olan birbirlerinden tümenden soyutlanamayan disiplinler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Felsefe tarihine bakıldığında klasik temelci epistemoloji olarak nitelendirilebilecek dönemde filozoflar, bilgi kavramından hareket etmiş, birçok problem ele almış ve argümanlar öne sürmüşlerdir. Bu problemlerin temelini oluşturan konu da, bilginin elde edilmesinde insanın sahip olması gereken ilkeler olmuştur. Çünkü her ne kadar bilgi anlamında bir düşünüş sergilense bile henüz ontolojik problemlerin etkisinden çıkamamışlardır. Aslında bu dönem filozofları bir nevi bilgi felsefesi adına kendi döneminden sonra gelenler için bir zemin hazırlamışlardır. Fakat bilgi meselesi, yine her ne kadar ontoloji temelli bir yaklaşım benimsenmiş olsa da Sofistler'in argümanlarına karşılık, Sokrates, Platon ve Aristoteles şeklinde devam eden sistematik filozofların katkılarıyla çok önemli hale gelmiştir.

Bilgi meseleleri Antik Yunan düşünürleri tarafından önemli bir problem olarak ele alınmış olsa da hep bir ontoloji temelli yaklaşım sergilendiği için ayrı bir disiplin olarak ele alınamamıştır. Yani felsefi düşüncenin yaygınlık kazandığı dönemlerde filozoflar genellikle ontolojik problemler üzerinde yoğunlaştıkları için birtakım bilgilerin muğlak ve belirsiz kalması kaçınılmaz olmuştur. İşte bu noktada bilgi ve insan zihni üzerine düşüncüler değerli hale gelmiş ve bilgi felsefesi bir diğer ifadeyle modern düşünürlerce anlam bulduğu şekliyle epistemoloji, önem kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple esasına baktığımızda bilgi felsefesinin temel bir felsefi disiplin olması, 17. yüzyılda modern düşüncenin yaygınlaşp, aklın temel alınmasıyla gerçekleşmiştir. Bu önemde her dönem gelişerek ilerlemiştir.

Felsefede üç büyük temel disiplinden biri olan epistemoloji, diğer ifadeyle bilgi kuramı, özü itibariyle bilimin konularını inceleme alanı içerisine almakta ve insan temelinde çalışmaları barındırmaktadır. Burada insan temelindeki çalışmalardan kastedilen, bilgi denilen şeyin insana ait olması ve insanın kendi bilgisini kapsamassındandır. Zaten felsefe ile tüm disiplinlerin ele aldığı konu öz itibariyle insan olmuştur. Bu sebeple hangi noktadan bakılırsa bakılsın insanı da o temele yerleştirmektedir.

Epistemoloji, genel itibariyle salt bilgi kavramını ele alıp, onu aydınlatmaya çalışmaktadır¹, şeklinde ifade edilebilir. Yani bilginin bilgisini elde etmeye çalışan bir araştırma biçimidir. Bu sebeple de bilginin imkânı, kaynağı, doğası, doğruluğu, yanlışlığı, ölçütü ve sınırları gibi birçok probleme odaklanmıştır. Görüldüğü gibi epistemolojinin ilgilendiği konu ve meseleler bir hayli fazladır. Aslında tüm bu uğraş, epistemolojinin tek ve yegâne bir sorusuna cevap aramak içindir: Mutlak anlamda ya da güvenli bir seviyede bilme mümkün müdür? İşte bu temel sorudan hareketle filozoflar bilgiyi bu kadar parçalı ve bu kadar detay bir yöntemle inceleme yolunu seçmişlerdir.

Bilgi meselesinin 17. Yüzyılda, yani modern dönem diye adlandırılan süreçte yaygınlık göstermesinden ve filozofları oldukça meşgul etmelerinden dolayı tezin ilk bölümünde modern dönem içerisinde ele alınan bilgi konuları irdelenmiş ve yine bu dönem düşünürlerinin görüşlerine değinilmiştir. Tезin ikinci bölümünde de çağdaş dönem içerisinde araştırılan kesin bilginin olanaklılığı konusu irdelenmiştir. Filozoflar,

¹ Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, 11.

bilgimizin güvenilir bir bilgi olması notasında çeşitli sorunlar ortaya atmışlar ve bunlara cevap aramaya çalışmışlardır. Onlara göre eğer bir bilgi gerçeği içeren şeylere sahipse ancak o zaman bilgi değerine ulaşılır. O halde gerçek nedir? Çalışma içerisinde işte bu temel sorudan hareketle düşünürlerin görüşleri analiz edilip, kesinlik anlayışlarını açığa çıkarmak için bilgi hakkında neler sundukları ele alınmıştır.

Kesinlik anlayışında filozoflar tarafından çeşitli görüşler öne sürülmüştür bu görüşlerle birlikte bazı kavramlarda felsefelerinde önemli yer tutmuştur. Bu kavramlardan birisi de şüphesiz ki sezgi kavramıdır. Kavramın felsefe tarihinde birçok filozofu meşgul ettiği ve kesin bilgiye ulaşma noktasında düşüncelerini şekillendirdiği görülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda yine birinci ve ikinci bölümde filozofların kesinlik anlayışından hareketle sezginin savunucularıyla birlikte diğer akımlar içinde yer alan filozofların sezgi hakkındaki görüşlerine de yer verilmiş ve onların felsefelerine daha doğrusu kesinlik arayışlarında, sözü edilen sezgi kavramının nasıl bir yer edindiği ele alınmaya çalışılmıştır.

Batılı filozoflar tarafından Karanlık çağ diye adlandırılan Ortaçağ döneminde dini otorite hâkimiyetinin modern dönemde zayıflaması sonucu artık özgür düşüncenin egemen olması, bilgi konusunda da çeşitli düşüncelerin açığa çıkmasını sağlamıştır. Özgür düşüncenin ön plana çıkmasıyla birlikte doğru bilgiye ulaşılacak bir yöntem arayışına geçilmiştir. Böylece felsefe tarihinin en önemli meselelerinden olan bilginin kesinliği konusunda akım fikirleri ön plana çıkmıştır.

Akımlardan ilki olan rasyonalizm (akılcılık), felsefe tarihinde çok mühim bir yere sahiptir. Akımın bu denli önemli olmasının sebebi kuşkusuz filozofların en çok meşgul olduğu alan olmasından ötürüdür. Akımın temel savı, kesin bir bilgiye ulaşmak için deneyin merkezinde yer alan duyuların yanıltıcı ve güvenilmez olduğunu gözler önüne sermektir.

Kesin, doğru ve evrensel bilginin kaynağı akıldır. Akıl kökenli bilgiler aprioridir (deney öncesi) bu nedenle değişmez ve zorunludur. Akılcılara göre bilimsel açıdan hiçbir önsel bilgi yoktur. Onlara göre kesin ve doğru bilgiye yalnızca düşünce yoluyla ulaşılabilir. Bu sebeple de her tür duyuşsal verilere karşıdılar.

Modern Batı felsefesinde rasyonalizmin kurucusu olarak Rene Descartes gösterilmektedir. Öyle ki Descartes, modern felsefenin babası olarak felsefe tarihinde

yerini almıştır. “Düşünüyorum öyleyse varım” argümanı ile felsefe tarihinde büyük yankı uyandıran Descartes, bu argümanı ile sözü edilen rasyonalizm akımının temelini oluşturmaktadır. Akılcılara göre her şeye akıl aracılığıyla ulaşılmakta ve insanlar doğuştan bir takım bilgilerle donatılmış vaziyette dünyaya gelmektedirler. Bu bilgiler matematik, geometri, cebir, vs. gibi konular üzerindedir, denilebilir.

Anlaşılabileceği üzere akılcı filozoflara göre doğru bilgi, deneyle elde edilmiş olamaz, çünkü deney bize her olayın bir nedeni olduğunu söyleyemez. İnsan sahip olduğu ana bilgilerini deneyle elde etmediğine göre, bu bilgileri veya ilkeleri doğuştan kendisi ile birlikte getirmek durumundadır.²

İkinci bir akım olarak empirizm akımı göze çarpmaktadır. İlk çağ felsefesine değin kökenlerine erişilebilen empirizm akımı felsefe için oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle 17. ve 18. yüzyılda büyük bir gelişim gösteren akımın diğer ismi ise Deneycilik’tir. Aydınlanma Çağı içerisinde öğretileri çeşitlilik kazanan Empirizm akımının kökeni her daim deneyimin bilginin kaynağı olmasına dayanmıştır. Yani bu akım bilginin deneyimler ile kazanılacağını savunmaktadır. Doğuştan insan zihni boş bir yapıdadır ve birey, yaşam yolu ile elde edilen deneyimler sayesinde bilgiyi oluşturur. Bilginin deneyim ile zihinde cereyan etmesini sağlayan temel nokta ise mantık ilkeleri ve düşünme yasalarıdır. Yani insan zihni, deneyimler ve duyum aracılığı ile elde edilen bilgileri özümsemektedir. Bu yönü ile akılcılık akımına karşı net bir duruş sergilemektedir.

Bir diğer akım olan Kritisizm, felsefe tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Akımın bu denli önemli olmasının nedeni felsefenin temel yapı taşlarından olan sorgulayıcı hal ile aynı kökene dayanmasındandır. Immanuel Kant ile birlikte altın çağını yaşayan bu dal hiçbir bilginin tüm yönleri ile incelenip eleştirilmeden doğru olarak benimsenmeyeceğini vurgulamaktadır. Kritisizm içerisinde görecelilik ilkesi dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Bu ilke, bir zümre ya da birey için doğru ve geçerli olan bilginin başka bir kesimce yanlış kabul edilebileceği hususuna dayanmaktadır.

Kritisizm yapısı itibari ile şüphecilik ve dogmatizmi bir araya getiren felsefi bir disiplin olarak değerlendirilmektedir. Ampirizm ve rasyonalizm akımlarının sentezi

² Ahmet Aslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayıncılık, 2010), 43.

olarak kabul edilen kriticizm, bazı bilgilerin doğuştan geldiğini ve anımsanarak kullanılması gerektiğini vurgularken bazı bilgilerin de deneyim yolu ile elde edilebileceğini belirtmektedir.

Kriticizm akımı yalnızca bulunduğu yüzyılı değil sonrasında felsefe ile uğraşan pek çok düşünür için de yol gösterici olmuştur. Bilgi her çağ için önem arz eden bir olgudur ve bilgilerin doğruluğu sorgulanması gereken bir durumdur. Üzerinde pek çok analiz yapılan Kriticizm felsefesi de farklı yollar aracılığı ile elde edilen hiçbir bilginin kesin ve net bir biçimde doğru olarak değerlendirilemeyeceği üzerinde durmuştur. Kriticizm felsefesinin temelinde yer alan bilginin gerçeklik problemine Immanuel Kant bir açıklama getirmiştir. Bilgilerin duyular ve akıl aracılığı ile elde edildiğinin altını çizmiştir.

Hem duyular âlemini hem de metafiziği kapsayan akım olan Kriticizm mutlak bilgiye erişebilmenin imkânını tüm bilgiler için geçerli olan derinlemesine bir analiz ile mümkün kılmıştır. Genel olarak düalist (ikici) bir yapıya dayanan Kriticizm için hem idealar dünyası hem de duyusal alan gerçektir. Yalnızca felsefe alanı için değil pek çok farklı alan için de yol gösterici bir tutuma sahiptir.

Son olarak varlığı Antik Yunan'a kadar uzanan bir kavram olan sezgi, akım halini almış ve bu akımın adı da entüisyonizm olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Akımın ünlü temsilcilerinin başında İmam Gazali ve Çağdaş düşünür Henri Bergson yer almaktadır. Akımın savunucularına göre kesin bilgi ne akılla ne mantıkla ne de deneyle mümkündür. Onlara göre kesin bilgi yalnızca içsel bir kavrayış olarak benimsenen sezgi aracılığıyla mümkün olabilir. Soyut düşünce öncülüğünde kesinliğe ulaşılabileceğini söyleyen düşünürler için sezgi, gerçekliği aniden ve birden kavramaktadır. Felsefe tarihi boyunca oldukça önemli olan bu kavram yalnızca savunucuları tarafından ele alınmamış diğer tüm filozoflarında felsefelerinde önemle incelenmiş ve değer görmüştür.

Bu doğrultuda tezin birinci ve ikinci bölümünde sezginin savunucularıyla birlikte diğer modern çağ ve çağdaş dönem içinde yer alan filozofların sezgi hakkındaki görüşlerine de yer verilmiş ve onların felsefelerinde daha doğrusu kesinlik arayışlarında sözü edilen sezgi kavramının nasıl bir yer edindiği ele alınmaya çalışılmıştır.

Bütün bir çalışma boyunca bilgide kesinlik problemi ve sezgi kavramından hareket edilmiştir. Bu sebeple entüisyonizmin haricinde modern dönemden başlayarak

kesinlik arayışları sonucu ulaşılan akılcılığı, deneyciliği ve bu iki akımın birlikteliğini savunan filozofların da düşüncelerinde sezgi kavramının nasıl bir rol aldığına bakıp, bu kavramın düşüncelerini ne denli etkilediğine ve şekillendirdiğine değinilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ulaşılmaya hedeflenen diğer bir nokta, bilgide kesinlik probleminin sezgiyle olan ilişkileri bağlamında bir karşılaştırma yapılmasıdır. Burada bir karşılaştırma yapılmasının sebebi sezginin neredeyse tüm filozofların felsefelerinde oldukça önemli bir yerde konumlanmış olması ve her birinin felsefesinde farklı anlamlarda ele alınmasındandır. Esasen Henri Bergson sezgiyi felsefesinde temele oturtsa da diğer filozofların da sezgiye verdikleri önem göz ardı edilemeyecek ölçüde fazladır.

Şöyle ki rasyonalist filozoflar ele alındığında Descartes, sezgiyi zihnin önemli bir işlevi olarak görmektedir ve ilk kesin bilgiye ulaşma noktasında önceliğin sezgiye ait olduğunu belirtmekte, bu bilginin de sezgi tarafından elde edildiğinin altını çizmektedir. Çünkü ona göre sezgi, dolaysız, doğrudan bir kavrayıştır ve ilk kesin bilgi de bu doğrudan veya aniden kavrayışla açığa çıkmaktadır. Spinoza felsefesinde de sezgi, hiç şüphesiz tıpkı Descartes felsefesindeki gibi oldukça önemli bir yer tutmuştur. Spinoza'da, Descartes gibi rasyonel bilginin kesinliğini savunmaktadır. Ancak onun aksine bilgi türleri arasında bir ayrım yapmaktadır. Algısal ya da duyuşsal olarak ele aldığı bilgi türünün eksik ve güvenilir olmadığını söyleyen filozofa göre akıl ile elde edilen bilgilerde genel bilgilerdir ve tam olarak insanı tatmin etmemektedir. Bilinçdışına ait edinilecek verileri sunacak bilgi yalnızca sezgisel akılla mümkündür. İnsan ancak bu akıl sayesinde bütün bir evreni kavrayabilmektedir. Sezgisel akıl burada akıl ile elde edilen ya da akıl tarafından bilindiği düşünülen bilgilerin keşfi için oldukça fazla önemiyet arz etmektedir. Leibniz'in düşünceleri ele alındığında tüm felsefesinde semboller ve semboller aracılığıyla ulaşılan bilgiler göze çarpmaktadır. Kimi düşünceleri ile Spinoza'ya yakınlığı veya benzerliği ön planda olan filozofun, sezgi konusundaki görüşleri de bu tezi destekler niteliktedir. Leibniz, felsefesinde akıl ve olgu olmak üzere iki farklı doğru çeşidi öne sürmektedir. Burada akıl ile ulaşılan bilgilerin varlığından söz ettiği gibi duyular ya da deneyimler ile ulaşılan bilgilerinde varlığını göz ardı etmediği görülmektedir. Filozof, sahip olunan tüm kavramların ilkel kavramdan oluştuğunu söylemekte ve dolayısıyla da bu ilkel kavramların yalnızca sezgi

ile açığa çıkarılacağını iddia etmektedir. Çünkü bu bilgileri açığa çıkaracak tek şey, aklın dolaysız bilgileri olarak görülen sezgiden başka bir şey değildir.

Modern empirist filozoflardan John Locke ve David Hume felsefelerinde de sezgi kavramına oldukça çok yer verildiği görülmektedir. Locke'a göre sezgi bilgi türleri içerisinde en üst basamakta yer almaktadır. Locke ve Hume her ne kadar deneyci filozof olsalar da felsefelerinde ide kavramını ele almış ve bu kavram arasında bağlantı kurulması yolunda akıl ve sezgiye de yer vermişlerdir. Dolayısıyla özellikle Locke felsefesinde bilgide kesinlik konusunda deney tek başına yeterli olmayıp akıl ve sezginin rolü yadsınamaz ölçüde önem taşımaktadır. Ancak Hume, her ne kadar akli ve sezgiyi de felsefesinde önemli boyutta ele alsada, kesinliğe ulaştıracak yegâne şeyin yalnızca deneyimler olduğunu iddia etmektedir. Bu sebeple sezginin öne sürdüğü verileri deney ile ulaşılan veriler kadar güvenli bulmamaktadır. Dolayısıyla Hume felsefesinde deneyimlere ait veriler kesin ve değişmez bilgi sunmaktadır. Sezgi ise nesnel olarak açıklanması veya kanıtlanması olanaksız olduğundan dolayı akılsal bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

Eleştirel düşünür Kant ise tıpkı Descartes gibi sezgiyi dolaylımsız bilme yolu olarak görmektedir. Sezgi konusunda zaman ve mekân konusundan yola çıkarak bir açıklamada bulunan Kant'a göre zaman ve mekân, bütün sezgilerin temelini oluşturan formlardır. Kant bu zaman ve mekândan yola çıkılarak dış dünyadan duyular alındığını iddia etmekte ve ancak bu sayede kesin bilgiye ulaşılabileceğini vurgulamaktadır. Aslında zaman ve mekân Kant felsefesinde apriori formlar olarak dikkat çekse de sezgi konusunda Kant'ın akla dayalı bir yorumda bulunmadığı aşikârdır. Çünkü ona göre sezgisel bir akıl söz konusu değildir söz konusu olsa bile bu Tanrısal akla ait bir yetiden başka bir şey değildir. Akıl tek başına sezme işlemini yerine getiremez ve duyular da tek başına düşünme eylemini yürütemezler. Özetle; sezgi hem zamana hem de mekâna ihtiyaç duyan ve onlarsız tek başına oldukça eksik olan bir kavramdır.

Husserl felsefesine bakıldığında Bergson felsefesiyle benzer bir sezgi görüşü öne sürdüğü dikkat çekmektedir. Husserl'e göre şeylerin özünü veren ya da öze dair olan şeyleri aracısız, doğrudan görmeyi sağlayan şey sezgiden başka bir şey değildir. İşte Henri Bergson'da aynı bu düşünceden hareketle, hayatın anlamının açığa çıkmasında

süre kavramı dediği duruma, yalnızca sezgi aracılığıyla ulaşılabileceğine yönelik görüşüyle, öne sürülen düşünceyi destekleyecek nitelikte hareket etmiştir. Yani her iki filozofta aslında bir bakıma varlığın yahut hayatın özüne ulaşmayı diğer bir ifadeyle bu şekilde gerçekliğe ulaşılacağı ve bununla yalnızca sezgi sayesinde mümkün olabileceğinin altını çizmiştir.

Kısaca ele alınan filozoflardan kimi sezgi kavramı ile gerçekliği açığa çıkarmaya çalışmakta, kimi ontolojik olarak dış dünyanın araştırılması noktasında bu kavramdan hareket etmekte kimi filozof da bu kavramı temel alarak, her şeyin merkezine yerleştirmek gerektiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla bu tez ile kesinlik problemi temelinde, felsefe tarihi içerisinde, modern dönem itibarıyla sezgi kavramının nasıl bir rol oynadığının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN EPİSTEMOLOJİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

“Düşünce ancak uzun bir gece ortasında parlayan bir şimşektir: Her şey işte bu şimşekten ibarettir.”(Henri Poincare)

1.1. Modern Felsefede Bilgide Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı

Felsefi düşüncenin yaygınlık kazandığı dönemlerde filozoflar genellikle ontolojik problemler üzerinde yoğunlaştıkları için birtakım bilgilerin bulanık ve belirsiz kalması kaçınılmaz olmuştur. İşte bu noktada salt bilgi ve insan zihni üzerine düşüncüler değerli hale gelmiş ve bilgi felsefesi bir diğer ifadeyle, modern düşünürlerce anlam bulduğu şekliyle epistemoloji, önem kazanmaya başlamıştır.

Felsefede üç büyük temel disiplinden biri olan epistemoloji, diğer bir ifadeyle bilgi kuramı, özü itibariyle bilimin konularını inceleme alanı içerisine almakta, insan temelinde çalışmaları barındırmakta ve salt bilgi kavramından hareketle çıkarımlarda bulunmaktadır. Burada insan temelindeki çalışmalardan kastettiğimiz, bilgi denilen şeyin insana ait olması ve insanın kendi bilgisini kapsamasındandır. Zaten felsefe ile birlikte tüm disiplinlerin ele aldığı konu öz itibariyle insan olmuştur. Bu sebeple hangi noktadan bakarsak bakalım insanı da o temele yerleştirmekteyiz.

Aslına bakıldığında modern dönemden önce insanı merkeze alan yaklaşımlara pek tabi rastlanılmaktadır. Çünkü gerek modern gerekse çağdaş felsefe tarihçilerine veya yorumcularına göre, Antik dönemde, Sokrates ve Sofistlerle birlikte felsefi sorgulamanın merkezine genel olarak var olan değil, özel bir alan olarak insan ve ona ilişkin problemler oturtulmuştur; yani felsefi sorgulamanın nesne alanı genişlemiştir.³ Yine felsefe tarihine baktığımızda biz her ne kadar bilginin modern dönemle birlikte

³ Nurten Kiriş Yılmaz, “Sofistler ‘Sofist’ miydi?”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/1 (2012): 163-178.

önemsendiğini ve değerli hale geldiğini söylesek de klasik temelci epistemoloji olarak nitelendireceğimiz dönemde de bilgiyle ilgili çalışmalara rastlayabiliriz. Filozoflar, bu dönemde de bilgi kavramından hareket etmiş, birçok problemi ele almış ve argümanlar öne sürmüşlerdir. Bu problemlerin temelini oluşturan konu da, bilginin elde edilmesinde insanın sahip olması gereken ilkeler olmuştur.⁴ Yani salt bilgi kavramına yönelik bir araştırma ve inceleme eğiliminde bulunulmamıştır. Çünkü her ne kadar bilgi anlamında bir düşünüş sergilense bile daha öncede belirttiğimiz üzere henüz ontolojik problemlerin etkisinden çıkamamışlardır. Aslında bu dönem filozofları bir nevi bilgi felsefesi adına kendi döneminden sonra gelenler için bir zemin hazırlamışlardır. Şöyle ki, “modern bilimin kurucuları olarak tanımlanan kişilerin ortaya koydukları bilimsel yapılanmaların teorik zeminde kendilerinden önce gelen geleneksel yapının önemli etkisi bulunmaktadır.”⁵ Yani, klasik dönem kimi noktalarıyla modern dönemin devamı ancak kimi noktalarıyla da ondan oldukça farklıdır, denilebilir.

Bilimin gelişmesinde büyük pay sahibi olan Antik Yunan düşünürleri soyut düşüncelerle hareket ediyor ve pratik boyutta problem çözme yolunu tercih etmiyorlardı. Ancak her ne kadar düşünceleri pratiğe dökememiş olsalar bile bilim için göz ardı edilemeyecek seviyede fikirleri ve çalışmaları günümüze değin ulaşmıştır. Belki birçok fikir gelişen bilim çalışmaları sayesinde çürütüldü; fakat birçok fikirde gelişerek ilerledi. Bu ilerleme sonucunda klasik dönemdeki filozofların problemleri belirleyip, bu problemler üzerindeki yüzeysel ve yorumsal katkılarını modern düşünürler yıkmış ve bunun gibi katkılarla birlikte metafizik şekillendirmelerin anlamsız olduğu fikrini yerleştirmişlerdir. Bu sebeple de problemler karşısında bir tavır olarak benimsenen, ‘niçin’ sorusunun önüne geçip, ‘nasıl’ sorusuna yönelmek gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁶

Her ne kadar Antik Yunan’ı bilimin beşiği⁷ olarak görülüp, modern dönemdeki araştırmaların yapı taşı olduğu söylene de, klasik dünyanın sona ermesiyle başlayan Ortaçağ dönemi kendine özgü yeniliklerle ve bu duruma bir tepki olarak gelişen modern dönem düşüncesine tamamen aykırı bir şekilde varlığını sürdürmeye başlamıştır. Şöyle ki, “Ortaçağ felsefesi, İlkçağ felsefesiyle Yeniçağ felsefesi ya da modern felsefenin

⁴ Baysan, “Bilgi ve Ahlak: İlham Dilman’ın Sokrates Yorumu”, 2.

⁵ Yakup Kahraman, *Modern Epistemolojinin Doğuşu* (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016), 4.

⁶ Kahraman, *Modern Epistemolojinin Doğuşu*, 17.

⁷ Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 219.

tersine, dini öğretileri temellendirme çabası sergileyen, dinle ilgili olan, dinden etkilenmiş olan bir felsefedir.”⁸ Yani Antik Yunan geleneğinden gelen bilgi birikimleri Ortaçağ içerisinde benimsenmemiş, bunun yerine dini bir anlayış benimsenmiştir. Öyle ki 17. yüzyıla gelinceye kadar insanlar hayatın amacını ve sırrını hep dinle bütünleştirmiş ve karşılaştıkları problemleri de bu şekilde çözme yolunu seçmişlerdir. Bu konuyla ilgili şu sözleri aktarmak anlatmaya çalışılan durumu daha da anlaşılır kılacaktır.

Düşüncede dinleşme sürecinin sonunda, Antik Çağ'ın ilk dönemlerinde yürürlükte olan “doğru bilgi anlayışı”, son dönemlerinde ve bütün Orta Çağ'da yerini “doğru davranış arayışı” na bırakınca, ister istemez bilimsel etkinlik ve buna bağlı olarak bilim de değerini ve önemini yitirmiştir.”⁹

Bu anlamda felsefe tarihine baktığımızda Ortaçağ'dan sonra Modern dönemden önce bir geçiş dönemi olarak bilinen Rönesans adıyla anılan dönem, vuku bulmuştur. Rönesans dönemi, batılıların savunduğu şekliyle karanlık çağ olarak bilinen Ortaçağ'ın aksine, insanın kendine yönelmesiyle başlamış ve dünyanın, hemen her alanda ve konuda gelişip, değişmesine zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan tarihte Rönesans'ın kelime anlamı “Yeniden Doğuş” olarak açıklanır. İki yüz elli yıllık bir dönemi kapsayan Rönesans devrinde Antik Yunan'a ve düşünürlerine hayranlıkla yola çıkılmış ve filozofların düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenilmiştir. Bu sebeple de insan yeniden değerli hale gelmiş ve dini otorite ve toplumsal bağınazlık ciddi anlamda sarsılmıştır. Dini otoritenin zayıflaması da felsefede köklü değişikliğe sebep olmuştur. Rönesans'la birlikte artık toplumsal hayatın bütün düzlemlerine yayılan bir canlanma ortaya çıkmış, yeni fikirler, eğilimler, tarzlar, uygulamalar doğmuştur.¹⁰ Rönesans döneminde ilk kez belirginleşen bu modernlik hareketi Yeni Çağ diye adlandırılmış olan modern dönemde iyice olgunlaşmıştır. Modern dönem, insanı ve akıllı temel alarak, bilimin bulgularının kesinlik içerdiğini gözler önüne sermek için yeni yöntemlerin geliştirildiği bir dönem olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

Modernlik, saf akılla inşa edilen bir felsefe sistemidir. Dolayısıyla bu dönem kendisinden önce gelen Ortaçağ'ın otorite olarak kabul ettiği teosentrik yani tanrı

⁸ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi* (Bursa: Asa Kitabevi, 2008), 13.

⁹ Sevim Tekeli, vd., *Bilim Tarihine Giriş* (Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 100.

¹⁰ İsmail Coşkun, “Modernliğin Kaynakları ve Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/6 (2003): 62.

merkezli anlayışa bir karşı çıkıştır. Modern düşünürlere göre salt inançla hareket edildiğinde ne kesinlik elde edilebilir ne de bir sonuca varılabilir. Çünkü modern düşünürlerin yegâne amacı kesinlik ifade edebilecek argümanlara ulaşmaktır, bunu sağlayacak şey de kesinlikle bilgi ve bilimin irdelenmesiyle elde edilebilirdi. Örnek vermek gerekirse, “Tedavi amacıyla hastaneler açmışlardı; ancak bilimsel tedavi unutulmuş, bunun yerini dini tedavi almıştı. Din adamları kutsal bir güce sahip olduklarını ve dua yoluyla hastaları iyileştirebileceklerini savunuyorlardı.”¹¹ Ancak modern bilimde artık bu kurgusal yorumlamalardan öteye geçilmesi amaçlanmış ve ortaya atılan bir görüşün pratiğe dökülerek kesinleşmesinin gerektiği savunulmuştur. Yani bilimlerin verileriyle birlikte akıl önem kazanmaya başlamış ve bu ortaya atılan herhangi bir tezin açıklanabilmesini kolaylaştırmıştır. Buna göre de artık Ortaçağ’ın dayattığı otoritenin sözüne boyun eğmek, bu dönemde yerini deney, gözlem ve akıl yürütmelere bırakmıştır.¹² Kısaca bu dönemde kişinin başkalarının söylediklerine veya yaptıklarına itimat etmeyip, kendi aklıyla hareket etmesi, deneyerek ve gözleyerek bir çıkarımda bulunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Çünkü “modern dönemde [ise] akıl modernleşmenin temelindeki yeti olarak, inançtan bağımsızdır ve onun görevi, önce bilimsel düşüncüyü, sonra da toplumsal düzeni kurmaktır.”¹³

Modern dönemdeki bu düşünce insanları olayların kökünü araştırma isteğine iteceğinden akıllarını kullanma ve geliştirme konusunda son derece önemli bir adım olmuştur. Zaten modernitenin ilk hedefi de insanların akıllarını bağımsız bir şekilde kullanabilmeleri ve önceleri kesin olarak doğru bildiği durumları veya olayları bile bilimin verileriyle derinlemesine araştırmalarını ve onların doğru bilgiye ulaşmalarını sağlamaktır. Bu sebeple bu dönemde sanattan siyasete, ekonomiden dine kadar birçok alanla birlikte felsefi düşünce de de köklü bir değişime imza atılmıştır. Tüm bu söylenenler toparlanacak olursa;

“Her dönemde felsefe o döneme özgü yaşantı biçiminin niteliğini taşır. Örneğin, antik dünyada felsefe doğanın döngül değişimi ve insanın siyasal niteliğine ilişkin görüşleri yansıtır. Ortaçağ boyunca Tanrı’ya ve dinsel yaşama yönelik ilgi ağırlığını sürdürür.

¹¹ Tekeli, vd., *Bilim Tarihine Giriş*, 105.

¹² Kahraman, *Modern Epistemolojinin Doğuşu*, 7.

¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999), 29.

Rönesans'tan günümüze kadar ise «bilim» dediğimiz doğayı anlama ve doğa güçlerini denetim altına alma eylemi egemen olmuştur."¹⁴

Sözü edilen modern dönem, her alanda yeniliklerin ve gelişmenin olduğunu gözler önüne sermektedir. Konumuz dâhilinde bu gelişmelerin en önemlilerinden birisi de felsefi düşüncede köklü değişime sebep olan ve modern dönemde felsefenin merkezini oluşturan şey, bilginin ilk kez sistemli bir hale gelmesi ve ayrı bir alan olarak epistemoloji adıyla gündeme gelmesidir. Epistemoloji yani bilgi kuramı alanı içerisinde bilgi kavramından hareketle birbirinden önemli problemler ele alınmış ve bunlar için aynı önem arz eden düşünsel ve işlevsel çalışmalar yapılmıştır.

Epistemoloji, genel itibariyle bilginin bilgisini elde etmeye çalışan bir araştırma biçimidir. Epistemolojinin ilgilendiği konu ve meseleler bir hayli fazladır. Aslında tüm bu uğraş, epistemolojide İlkçağ'dan beri filozofları meşgul eden, güvenilir bir bilginin olanaklılığını kanıtlamak ve kesin bilgiye ulaşmaya çalışmak istenilmesindendir.

Ele alınan problemlerin başında hiç kuşkusuz temel tez olarak kabul görünen, bilginin kesinliği problemi gelmektedir. Bu problem tartışmaya ve yeni fikirler üretmeye açık olduğu için filozoflar problem üzerine çeşitli fikirler, çeşitli yorumlar öne sürmüşler ve fikirlerini doğrulayacak argümanlar ortaya koymuşlardır. Bu problem için kimi filozof kesin bilgiye ulaşmada salt aklı, kimi filozof salt deneyi, kimisi hem aklın hem deneyin birlikteliğini, kimi ise sezgi kavramını bilgiye ulaşmada yegâne araç olarak görmüştür.

Filozoflar her ne kadar tek bir yetiden yola çıkarak kesin bilgiye ulaşılabilirliğini söyleseler de yine felsefelerinde sonuca ulaşabilmek adına başka yetilere de yer verdikleri görülmektedir. Bu yetilerin başında felsefe tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olan sezgi kavramı yer almaktadır. Çünkü kimi rasyonalist ve empirist filozoflar felsefi sistemlerini kurarken temelde aklı veya deneyi savunarak kesinliğe ulaşılacağını söyleseler de sezgi kavramı da sistemleri için vazgeçilmez bir yeti olarak göze çarpmaktadır. Bu sebeple filozoflar sezgi kavramını felsefelerinde önemli bir yere konumlandırmışlar ve bu kavramın ne denli önem arz ettiğini gözler önüne sermişlerdir. Bu doğrultuda sezgi kavramını felsefelerine dâhil eden filozofların

¹⁴ Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 13.

bu kavramdan nasıl istifade ettiklerini ve sistemlerinde nereye yerleştirdiklerini anlayabilmek için, kavramın özüne inmek uygun olacaktır.

Sezgi kelimesi, Latince “intuitio” (anlamak, görmek, gözlemlemek, dikkatini vermek, dikkatlice bakmak, dolaysız kavramak, bir anda yakalamak, sezip keşfetmek) fiilinden yapılmış bir isimdir.¹⁵ Bu isim veya kavram, felsefe tarihi boyunca farklı anlamlarda kullanılmış ve bilgi teorisi bağlamında ele alınıp önemli bir kavram haline gelmiştir. Ancak bu kavram her ne kadar epistemolojik bir kavram olarak görüne de felsefe tarihine bakıldığında birçok alanda da bu kavramın izlerine rastlanılmaktadır.

Esasen bu kavram, hem anlaması hem de anlatılması zor olan, felsefe tarihinde birçok düşünürü etkisi altına alan ve düşündüren kavramlardan biridir. Zordur, çünkü sezgi bilinmeyen bir olgu ve hiçbir şeye bağlı olmadan özden gelen bir ışıktır. Burada sezginin ışığa benzetilmesindeki amaç, birdenbire gerçekleşmesi ve insanı o anda sonuca götürebilmesindendir. Yani sezgi anlık ve doğrudan kavrayıştır. Bu sebeple sezgiyi, “bilinçli bir düşünme veya yargıya varma süreci olmaksızın doğrudan, bir aracı olmadan gerçekleşen kavrama ya da bilme veya hiçbir çıkarıma dayanmaksızın, dolaysız bir biçimde bilgiye ulaşma yoludur.”¹⁶ şeklinde tanımlanabilir.

Sezgide, kavramanın doğrudan doğruya olması bir çıkarımın, nedenlerin, öncüllerin, bir tanımlama işleminin, doğrulamanın, sembollerin ve bir düşünme sürecinin bulunmaması anlamına gelir. Yani her şeyden bağımsız bir oluş biçimini ifade eder. Bu takdirde sezgi, tek bir zihin işleminde apaçık ve kesin olarak kavramadır. Bu kavrama da, kavramlar arası ilişki kurulmadan akıl yürütmesiz, vasıtasızca bir zihin işlemi vardır.¹⁷

Sezgi, öze bağlı olduğu için ruhsal düzeyle ilgilidir ve ruhun bir yansımasıdır. Çünkü insan bilinmeyen bir şeyden yola çıkar ve içten gelen yargıyla veyahut bir iç görüyle hareket eder işte bu yargı sezgidir. Bilinemeyen, bilimsel olarak açıklanamaz. Bu yüzden sezgi, bilim dışı ve mantık dışı bir olgudur.¹⁸ Mantık akla dayanır ancak sezginin akılla işi yoktur, çünkü o akıldan daha üsttedir. O, ruha bağlıdır bu yüzden de

¹⁵ Ülker Öktem, “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, 40/1-2, (2000): 160.

¹⁶ Manaf, *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?* (İstanbul: Avrupa Yakası Yayıncılık, 2015), 45.

¹⁷ İsmail Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3/1, (2005): 25.

¹⁸ Manaf, *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?*, 76.

sezgi, metafizik bir olgudan kaynaklanır.¹⁹ Çünkü metafizik de tıpkı sezgi gibi felsefe içerisinde tanımlanması ve bir anlama oturtulması zor olan alanların başında gelmektedir. Ancak “Tüm bu şeyler, ne kadar belirsiz olurlarsa olsunlar, bilincimize kavramsal bir nitelikte görünürler; onları adlandırırız; onların üstünde önce zihinsel, sonra da tüm riziko ve tehlikesine rağmen pratik işlemler yaparız.”²⁰ İşte bu sayede de bir sonuca ulaşmaya çalışırız. Yani bir bilginin veya bir durumun her ne kadar sezgiler sayesinde olduğu anlaşılmasa bile onu zihinde yakalayıp, o anlık gerçekleşen durumla sonuca ulaşılabilir. Burada zihnin devreye girmesi sezgilerden sonra gerçekleşen bir şeydir. Öncelikle o sezgi denilen anlık parlama meydana gelmekte ardından zihin konuya dâhil etmekte ve çözüme ulaşmaya çalışılmaktadır. Yani “sezgi, özün ötesinden gelir ama özde hissedilir.”²¹ Kısaca bu durum, “Sezgi farkında olunmayan, bilinmeyen bir potansiyelden, farkında olunan, bilinen ve bilinçli olarak kullanılan bir araca dönüşecektir.”²² gibi bir ifadeyle açıklanabilir.

Sezgi için dolaysız kavramak, yakalamak gibi birçok kelime kullanıldı fakat sezginin bu şekilde yani aracısız gerçekleşeceğine yönelik hiçbir kanıt ortaya sunulamadı. Çünkü sezgisel bir şeyin ispatı olmaz. Sezme durumunu ancak sezen kişi bilebilir ve bunun nasıl bir şey olduğunu aktaramaz. İşte bu sebeple sezgi söz konusu olduğunda sık sık anlatılmaz yaşanır, cümlesi kullanılıp, bu kavram belirsizliğe sürüklemeye devam ettirilmektedir.

Sezgi kavramı, her ne kadar İmam Gazali ve Henri Bergson ile bütünleşen bir kavram olarak görünse de aslında birçok düşünürü etkisi altına almış, felsefe tarihinde geniş bir anlam alanına sahip olmuştur. Bu durumda sezgi kavramının detaylı bir şekilde ele alınmasına olanak tanımıştır. Bu sebeple modern dönemden başlayarak günümüze kadar sırasıyla felsefe tarihinde önemli etkileri olan düşünürlerin tek tek incelenerek, kesinlik problemine bakış açıları ve çözüm yolları irdelenerek çözüm sürecinde sezgi kavramının ne denli bir yol haritası çizdiğinin ve ne şekilde yorumlandığının aktarılması uygun olacaktır.

¹⁹ Manaf, *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?*, 60.

²⁰ Abraham Moles, *Belirsizin Bilimleri*, çev. Nuri Bilgin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 17.

²¹ Manaf, *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?*, 182.

²² Manaf, *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?*, 55.

1.1.1. Descartes'in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi

17. yüzyıl modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilen ve düşünceleriyle felsefe tarihinde çok önemli bir yere sahip olan ünlü Fransız filozof René Descartes, hem kendi yaşadığı dönem hem de kendinden sonrası için büyük bir değere sahiptir. “Denilebilir ki 17.yüzyıl felsefesi ana çizgileriyle Descartes’in çizmiş olduğu çerçeve içinde çalışıp gelişmiştir; 17.yüzyıl felsefesi bir *Descartes*’çılıktır.”²³ Descartes, Rönesans’a kadar yani Ortaçağ ile Modern dönem arasında kalan döneme kadar birçok filozofun düşüncelerini sistemli bir şekilde incelemiş ancak hiçbirine bağlı kalmayarak, felsefe konusunda kendisiyle başlayan yeni bir dönemin kapılarını açmıştır.

Rasyonalist filozof olmasıyla birlikte düalist (ikici) düşünür olarak da felsefe tarihinde ün salmış Descartes, genel olarak felsefeyle ve özellikle de bilgi felsefesiyle bir hayli meşgul olmuş, şüphe götürmez doğru bilginin ne olacağı konusunda araştırmalarda bulunmuştur. Felsefe tarihine bakıldığında her filozof bilgi üzerine araştırma ve çalışma yaparak kendinden sonra gelen filozoflara zemin hazırlamışlardır. Fakat Descartes, kesinlik yahut hakikate ulaşmayı kendine amaç edindiği için çalışmalarına her şeye kuşku duymakla başlamış ve önceki dönemlerde ortaya atılan tüm düşünceleri daha doğrusu tüm sistemi reddetmiştir. “Yıllar önce gençliğimden bu yana ne denli çok yanlış doğru olarak kabul etmiş olduğumu ve daha sonra üzerlerine kurduğum her şeyin ne denli kuşkulu olduğunu anladım”²⁴, diyen Descartes, kendisini kuşku duyulmayacak doğru bilgiye nasıl ulaşılacağı konusunda araştırma yapmaya adanmıştır. “Ona göre felsefe doğru önermeler topluluğudur ve filozofların görevi de sağlam bilgilerin elde edilmesini sağlamaktır.”²⁵ Bu amaçla öncelikle eski öğretilerden başlayarak bulunduğu döneme kadar bütün filozof ve düşünürlerin argümanlarını detaylıca okumuş, incelemiş fakat incelemeleri sonrasında kesin ve doğru bilgi sunulduğunu kabul etmemiştir. Çünkü o, incelediği öğretilerin içinde hala tartışmaya açık konular olduğunu öne sürmüştü²⁶ ve bundan dolayı her şeye kuşkuyla yaklaşmıştır. Bu nedenle de doğru bilinen görüşleri reddedip bütün felsefeyi tekrar ele alarak felsefeye yeni bir soluk getirmeye çalışmıştır. O söylenildiği üzere kesinliğinden kuşku

²³ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 228.

²⁴ Rene Descartes, *Söylem, Kurallar, Meditasyon*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1996), 141.

²⁵ Hüseyin Gazi Topdemir, “Descartes’in Yöntem Çalışması”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1/19 (1996), 40.

²⁶ Rene Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 16.

duyulmayacak doğru bilginin peşindedir ve bu doğrultuda insanı gerçek olana, doğruluğa götüren yolları saptamaya ve kesinliğe ulaştırmak için bir yöntem veya metot belirlemeye karar kılmıştır. Böylece de felsefesinin özü olan ve felsefe tarihinde büyük yankı uyandıran kuşku duyulamayacak kesinlikte bilgiye ulaştıracak yöntemin ne olacağına ve ona nasıl ulaşılabileceğine yönelik incelemelerde ve çıkarımlarda bulunmuştur. Bu durum açık bir şekilde ifade edilecek olursa:

“Her şeyde en doğru olanı bir çırpıda kavrayan şaşmaz bir ussallığımız olmadığına göre, nasıl etsek de doğrulara varmada zihnimizi en tutumlu ve en etkin biçimde kullanabilirsek? Bu soru her zaman bir yöntem sorunu ortaya koyar. Önemli olan, bir yere ulaşmak olduğu kadar, o yere en kolay yoldan ve en kısa yoldan ulaşmaktır.”²⁷

Genel olarak sağlam ve değişmez bilgilere ulaşabilmek adına sözü edilen yöntemi için Descartes, dört kural şeklinde belirlemiştir. Birinci kural olarak, doğru olduğu açık bir şekilde bilinmeyen hiçbir şeyi kabul etmemek; yani bir yargıya varırken çok dikkatli davranıp acelecilikten ve önyargıdan kaçınmak ve en ufak bir kuşku bile duyulmayacak şekilde açık ve seçik kavranılan bir sonuca ulaşmak, sonucuna varmıştır. İkinci kuralda ise irdelenecek güçlükleri rahatça çözümlemeye olanak tanıyacak kadar çok bölümlere ayırmak, olduğunu söylemiştir.²⁸

Üçüncü olarak, basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayıp yavaş yavaş, adım adım daha zor ve daha karmaşık olanlarının bilgisine yükseltmek; doğası bakımından birbirinin önünden ya da ardından gelmeyen şeyleri bile düşüncemizde belirli bir düzene oturtmak, yani bütün düşünceleri daima belirli bir düzende ilerletmek olduğunu dile getirmektedir. Son olarak da her şeyi kusursuz bir şekilde tek tek sıralamak ve hiçbir şeyin atlanmadığından emin olmak için her şeyi etraflıca tekrardan gözden geçirmek, olduğunu kendisine yöntemsel kural olarak sıralamıştır.²⁹

Rasyonalist bir filozof olan Descartes, bu doğrultuda yani en kolay ve en kısa yoldan doğru bilgiye ulaşabilmek adına yöntemle ilişkin araştırmalarında ussalcılığı merkeze alarak ilkin insan aklına vurgu yaparak, aklın diğer bir ifade ettiği şekliyle *sağduyunun*, herkeste eşit ve en iyi paylaştırılmış şey olduğunu dile getirmekte ve doğru kullanımına dikkat çekmektedir. Herkeste eşit aklın bulunmasına rağmen farklı farklı

²⁷ Afşar Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2004), 61.

²⁸ Descartes, *Y.Ü.K.*, 26.

²⁹ Descartes, *Y.Ü.K.*, 27.

görüşlerin ortaya çıkmasını, bir başka ifadeyle öğretilerdeki yanlışların ve hataların olmasını, aklın kullanım biçimine bağlayan Descartes, iyi bir zihne sahip olmak değil, o zihni iyi kullanabilmenin önemine vurgu yapmaktadır.³⁰ Descartes'ın yöntem arayışında akli ön planda tutması, kesin bilginin yalnızca akılla elde edilebileceğine olan inancındandır. Fakat söylenildiği üzere aklın iyi kullanılması durumunda kişinin doğruya ulaşabileceğini, aksi durumun ise yanlışla götürebileceğini söylemiş ve bu yüzden, doğruya veya kesin bilgiye ulaşılabilmesi için sağlam bir yöntem belirlenmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Yani Descartes'ın buradaki amacı akli yanlışla düşüren, doğruya ulaşmasını engelleyen durumlardan kurtulmasını sağlamaktır. Bu anlamda Descartes, insanların aklını hiçe sayıp elde ettiği yahut kabul ettiği fikirleri reddedip, aklını ön plana alarak hareket etmesi gerektiğini, onu doğru bilgiye ulaştıracak ilk adım olarak görür.

Descartes her şeye kuşkuyla yaklaşmış fakat ortaya atılan düşüncelerin tamamını silip, yerine kendi çıkarımlarından oluşan yeni yaklaşımlar veya düşünceler eklemek gibi bir niyette hiçbir zaman bulunmamıştır. Onun amacı daha ziyade, her şeyi inceleyip, içlerinde hatalı olanları ayıklamak ve geçerli olabilecek durumları korumaya çalışmaktır. Çünkü “kuşku yöntemi, doğru olduğu bilinmeyen, bu yüzden de hakikate zarar veren bütün inançları ayıklamanın yöntemidir.”³¹ Descartes, bu durumu *Meditasyon* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir:

*“Farz edelim ki birinin bir sepet elması var ve bazı elmaların çürümüş olduklarından kaygılanmaktadır; çürümüş olan elmaları alarak çürümenin yayılmasını önlemek istiyor. Nasıl hareket etmeli? Bütün elmaları sepetten dışarı dökerek başlamamalı mı? Sonra da her elmayı kontrol ederek, sadece sağlam gördüklerini sepete koyarak diğerlerini dışarıda bırakmamalı mı?”*³²

Bu düşünce ışığında bir inceleme içerisinde bulunan Descartes, bilimlerden hareketle disiplinler içerisinde yer alan mantık, matematik ve geometrinin³³ verilerini, işine yarar olarak görmüş ve amacına ulaşmak için bu bilim dallarını detaylı bir şekilde ele almanın uygun olacağını düşünmüştür. Fakat bunları inceledikçe mantık alanı içerisinde birçok zararlı konuların var olduğunu, bilindik şeyleri yeniden açıklamaya

³⁰ Descartes, *Y.Ü.K.*, 9.

³¹ Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, 133.

³² Rae Langton, (2005), Descartes'ın Meditasyonlar'ına Bir Çalışma Rehberi, <http://www.acikders.org.tr/file.php/110/calismamateryalleri.pdf>, (23 Ağustos 2016).

³³ Descartes, *Y.Ü.K.*, 24.

yaradığından ötürü de birçok gereksiz detayların bulunduğunu gözlemlemiştir. Bu yüzden de mantığın yetersizliğine vurgu yapmıştır. Mantığı, sadece önceden bilinen gerçekleri başkalarına daha kolay bir şekilde anlatmaya hizmet edeceğinden ötürü, felsefenin alanından çıkararak söz sanatına iade etmenin³⁴ daha uygun olacağını ve bilgiyi elde etmede başvurulacak bir yöntem olmadığını düşünen Descartes, incelemelerinin yönünü matematikler alanına yöneltmiştir. O, matematik üzerine çalışmalar yaptığından ilkin tüm bilimler arasında aritmetik ve geometriyi incelemiştir. Çünkü Descartes için aritmetik ve geometri, diğer bilimler içerisinde en kolay ve en anlaşılır olandır.³⁵ Ancak yine de geometri ve cebir konusunu detaylı bir şekilde ele aldığına, tıpkı mantık gibi kimi hata ve karmaşık detaylara rastlamıştır. Çünkü her ikisi de sadece soyut konular üzerine yoğunlaştığı için hayal gücünü sınırlandırmaktadır.³⁶ Bu sebeple Descartes, bu alanlar için bir ayıklama içerisine girmiş ve yöntemin eleştirdiği kısımları arındırıp, kullanılacak kısımları ise dâhil etmeyi uygun görmüştür. Yani doğru olanı yanlış olandan ayırt edip, doğru olarak kabul edilen verilerle çalışmasına devam etmek istemiştir. Böylece Descartes, bilgiyi elde edebileceği yeni bir yöntemin ne olacağı konusunda verilerine en çok güvendiği ve hatta en açık bilgi sunduğunu iddia ettiği matematik alanı ile çalışmalarını daha da ileri boyutlara taşımaya ve yönteminin ana iskelesini oluşturmaya başlamıştır.

Böylece Descartes, bilgiyi elde edebileceği yeni bir yöntemin ne olacağı konusunda verilerine en çok güvendiği ve hatta en açık bilgi sunduğunu iddia ettiği matematik alanı ile çalışmalarını daha da ileri boyutlara taşımaya ve yönteminin ana iskelesini oluşturmaya başlamıştır.

Descartes'in matematiğin tüm bilimlerden üstün olduğuna yönelik inancı, onu bu konuda daha da derin düşünmeye sevk etmiş ve sonucunda analitik geometriye ulaştırmıştır. Analitik geometri ile Descartes, cebir ve geometrinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu göstermiş ve bu da yönteminin temelini oluşturmuştur. İki alanın geçerli yönlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir yöntem olan analitik geometri ile yapılan araştırmalar sonucu geometrinin sadece cebirle değil fizikle de birebir ilişki içerisinde olabileceğini kanıtlamıştır. Fizik hareketleri ölçülebilir bir niteliktedir. Bu

³⁴ Rene Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Engin Sunar (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 31.

³⁵ Descartes, *A.Y.K.*, 5.

³⁶ Descartes, *Y.Ü.K.*, 25.

durumda matematiğin fizik bilimine de uygulanabileceğini gözler önüne sermektedir. Ölçülebilir her şey için bu yöntem kullanılabilir. Bütün bilimlerde de bir sıra ve ölçü bulunduğu için aynı yöntem hepsine yani tüm bilimlere uygulanabilir. İşte bu yöntemin adı da Descartes için matematiktir.³⁷

Descartes, zaten her şeyi kapsayacak evrensel bir bilimin peşindeydi.³⁸ Ona göre bütün bilimler birbirine bağlı bir bütünlük içerisindeydi. Fakat matematiğin kendine bağlı birçok bilimden üstün olarak kabul edilmesinin sebebini, hem o bilimleri hem de başkaca bilimleri kapsamı olarak açıklamaktaydı.³⁹ Yani daha öncede belirtildiği üzere diğer tüm bilimler matematiğin alanı içerisinde bulunan bölümlerden başka bir şey değildir. İşte bu sebeple de her şeyin tek bir yöntemle araştırılması gerektiğini söyleyerek, evrensel diye kabul edilecek bu bilimin ancak matematik olacağını vurgulamıştır. Descartes için “matematik gerçekte yöntemin kendisi değil, yöntemli düşüncenin bir biçimiydi, belki de en uygun biçimiydi.”⁴⁰ Bu yüzden o, evrensel matematiği amacına ulaştıracak bir araç olarak görmüş ve bu yöntemi doğru bilgiye ulaşmak için felsefeye uygulamıştır. Matematik ve önermelerdeki kesinlik ve açıklığın ancak doğru bilgiye ulaştırabileceğine inanan Descartes bunu uygularken üzerinde bir hayli meşgul olunacak sezgi kavramını felsefesinde çok önemli bir yere oturtmuştur. Dolayısıyla bu bilgilerden yola çıkarak çalışmada esas ele alınan kavram olan sezginin, Descartes felsefesi için ne ifade ettiğini ve ne işe yaradığını daha doğrusu kesin bilgiye ulaşmak için sezgiden nasıl istifade ettiğini detaylıca irdelenmeye çalışılacaktır.

1.1.1.1. Descartes’in Kesinlik Anlayışında Sezginin Rolü

Descartes’in felsefesinde ulaşılması hedeflenen açık ve seçik bilginin imkânı konusunda, sezginin çok büyük önem arz ettiği ve yöntemi için de felsefesinde bu kavrama oldukça fazla yer verdiği söylenebilir. Descartes, bilgiyi elde etmede matematiksel akıl yürütmeyi uygularken sezgi ve tümdengelim en güvenilir işlem olarak görmüştür. Yalnızca bu iki işlemin bilgiyi elde etmede yeterli olacağını düşünmüştür. Fakat bununla birlikte bir işleme daha gereksinin duymaktadır. Bu da sezgi ve tümdengelim aracılığıyla ulaşılan tüm bilgilerin bütünselliğini sağlayan

³⁷ Hüseyin Gazi Topdemir, “René Descartes ve Matematik Yöntem”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, 5/25 (2011): 105.

³⁸ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, 143.

³⁹ Descartes, A.Y.K., 13.

⁴⁰ Timuçin, *Descartes Felsefesine Giriş*, 146.

tümevarımdır. Descartes, tümevarım ile elde edilen bilgilerin basamakları üzerinde tekrar tekrar durarak bilgilerin doğruluğunun teyit edilmesini sağlamayı hedeflemiştir. Yani bilgiye ulaşılmasında herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bu sebeple Descartes tümevarımı, sezgi ve tümdengelim kadar önemli görmemiştir. Çünkü tümevarım onun için sadece ulaşılan bilgilerin kontrolü durumundadır. Asıl bilgiye ulaşma yöntemi sezgi ve tümdengelimdir.⁴¹ Ona göre “bunlar bilime ulaşmanın en güvenli iki yoludur; akıl daha fazlasını kabul etmemeli, şüpheli ve yanlış mahkûm diğer her şeyi reddetmelidir.”⁴² Descartes için sezgi ve tümdengelim, tüm gerçeklerin kökeni ve kaynağıdır, bu sebeple de insana özgü diğer tüm öğrenme yollarından üstündür.⁴³ Dolayısıyla sezgi kavramı Descartes felsefesinde hakikate ulaşabilmek adına zihin için gerekli ve önemli bir değerdir ve bu yüzden de dikkatle incelenmesi gereken konuların başında yer almaktadır.

Descartes’e göre sezgi, aniden gerçekleşen durumlar karşısında ortaya çıkan doğrudan bir kavrayıştır. Fakat bu kavrayış doğruya yönelik, yani doğruluğundan şüphe duyulmayan bir şeyi, zihnin doğrudan yakalamasına yönelik bir kavrayıştır. Bu sebeple Descartes, sezgi için, “sağlıklı ve dikkatli bir zihnin açık algısıdır; yalnızca aklın ışığından doğmuştur”⁴⁴ diyerek, yalın ve saf bir zihinsel etkinlik olduğunu anlatmaya çalışmakta, yani onu aklın bir işlemi olarak görmektedir.

Descartes’e göre sözünü ettiğimiz üzere açık ve seçik diye adlandırdığımız ilk bilgilere sezgi ya da başka bir ifade edildiği şekliyle *intuition* sayesinde ulaşılır. Diğer bilinmeyen bilgilere ise sezgi yardımıyla veya sezgi ile elde edilen açık bilgiler yardımıyla, dolayısıyla tümdengelim yöntemiyle ulaşılmaktadır.⁴⁵ Yani “ilkeler ancak bizzat sezgi yoluyla ve bunların uzak sonuçları da ancak tümdengelim aracılığıyla bilinir.”⁴⁶ Bu sebeple de tümdengelim sezgiye dayanmaktadır ve esas olan sezgidir denilebilir. Sezginin gerçekleşebilmesi için önermenin açık seçik bir şekilde görüldüğünü bilmek ve onun bütünüyle bir defada anlaşılmış olması kesin olarak

⁴¹ Nejat Büyükyakalı, “Descartes’ta Akıl ve İrade İlişkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019), 54.

⁴² Descartes, A.Y.K., 13.

⁴³ Descartes, A.Y.K., 11.

⁴⁴ Descartes, A.Y.K., 7.

⁴⁵ Ahmet Erhan Şekerci, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni - Yeniçağ Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 34.

⁴⁶ Descartes, A.Y.K., 8.

ihtiyaç duyulan iki koşuldur.⁴⁷ Descartes, en basit ve en kolay konular üzerinde araştırma yapılması gerektiğini ve ancak bu yolla sezgiyi doğru kullanabileceğimizi söyler. Çünkü ona göre birçok konuya aynı anda ulaşılacak istenildiğinde karışık ve bulanık bir zihinden başka hiçbir şey elde edilemez. Yani basit veya kolay olmayan karmaşık durumlarda, sezginin bilgiye ulaşmada tek başına yeterli olmayacağını düşünür. Bu yüzden düşüncenin yönünün en basit olana yönlendirilmesi sezginin gerçekleşmesi adına Descartes için büyük önem taşımaktadır. Sezginin, akılda bir anda gerçekleşmesinden ötürü dedüksiyon denilen tümdengelimden daha basit olduğu ve bu yüzden de daha sağlam bir kavrayış olduğunu savunur. İşte bundan ötürü sezgideki bu kavrayış, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak düzeyde kolay ve kesin yargılar sunmaktadır.

Rasyonalizmin öncüsü olarak kabul edilen Descartes'in açık ve seçik olan ilk bilgilere sezgi yoluyla ulaşıldığını söylemesi, sonradan öğrenilmemiş, zaten var olan bilgilerin olması yani doğuştan sahip olduğumuz birtakım ilkelerin veya bilgilerin varlığını kabul etmesi anlamına gelmektedir. Bu ilk bilgiler arasında Tanrı'nın varlığı ve matematik verileri de yer almaktadır. Descartes için işte bu saf sezgi ile elde edilen bilgiler kesinlik içerdiği için ilk bilgi konumundadır. Descartes'in ilk bilgilere ait düşünceleri incelendiğinde insan ruhunun anne karnında bile düşündüğüne yönelik açıklamalarına rastlayabiliriz. Anne karnındaki ceninin acı veya haz, sıcak veya soğuk gibi kavramları daha ilk rahme düştüğünde algıladığını ve doğumdan sonrada sezgi ile aniden idrak edebildiğini iddia eden Descartes'e göre ruh düşünce ile bir bütündür⁴⁸ ve "bizde bulunan her türlü düşüncenin ruha ait"⁴⁹ olduğu kesindir. Böylece biz ruhumuzda yer alan bu ilk denilen düşünceleri ancak sezgi yoluyla hisseder ve biliriz, bizi diğer bilgilere ulaştıracak olan şey de sezgimizle birlikte fışkıran düşüncelerimizden hareketle ulaşılan şeylerdir. Descartes işte bu ilk bilgilerin kesinliğinden hareketle sezgisel yolla meydana gelen her bilginin şüphe uyandırmayacak doğruluğa sahip olduğunu iddia etmekte ve savunmaktadır. Bu sebeple Descartes, sezgisel bilgiyi uyanık bir ruhun bilgisi olarak görür. Buna en güzel örnek de insanın kendi varlık ve bilinç sezgisidir.⁵⁰ Çünkü insanın varlığı ve düşünüşü yalnızca

⁴⁷ Descartes, A.Y.K., 31.

⁴⁸ Şekerci, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Sertiveni - Yeniçağ Düşüncesi*, 43.

⁴⁹ Rene Descartes, *Ruhun İhtirasları*, çev. Mahmut Özdil (İstanbul: Sayfa Yayınları, 2013), 9.

⁵⁰ Arslan Topakkaya, "Platon'dan Bergson'a Sezgi Kavramı", *Felsefe Tartışmaları*, 0/ 39 (2007): 53.

sezgiyle bilinebilir. Descartes bu yüzden araştırmalarının yönünü kendine yani ‘ben’e çevirmiş, onu böyle bir yöntem arayışına iten zihnini yoklamayı uygun görmüştür.

Bilindiğı üzere Descartes kuşku duyulmayan bilgiye ulaşmak adına her şeye şüphe ile yaklaşmaktadır. Fakat artık geliştirdiğı metot sayesinde kendi varlığına yönelik bir araştırma içindeyken ilk apaçık ilke olan ve artık onunla ilgili hiçbir şüphe barındırmayan bir ilkeye ulaşmıştır. Ona göre, “öznenin kendini kavrayışı olarak ifadesini bulan benlik, zihnin kavrama ilişkin düşüncelerinden değıl, doğrudan doğruya zihnin dolaysız sezgisinden çıkarak gerçek felsefe için temel bir önerme oluşturmuştur.”⁵¹ İşte bu temel önerme de, kendisinden şüphe ettiğim bilgi, artık şüphe ettiğimin farkında olduğumdur anlamında can bulan ve felsefe tarihinde büyük bir yankı uyandıran, ‘*Düşünüyorum Öyleyse Varım*’ diye anılan *Cogito* olarak da bilinen önermesidir. Ona göre, “bilincin içinde bulunanlar, insana doğrudan doğruya verilmişlerdir. İnsan, kendi varlığıyla ilgili bilgiye doğrudan doğruya ulaştığı için ‘Düşünüyorum, öyleyse varım’ önermesi açık ve seçik bir bilgidir.”⁵² Böylece Descartes, bilgiye doğrudan götüren şey olan sezgi aracılığıyla ulaşılan ilk ve sarsılmaz bilgiyi açıklamış ve bu ilk sağlam bilginin de kendi varlığının bilgisi olduğunu göstermiştir. Daha önce Descartes felsefesinde ulaşılan ilk bilgi, insanı bilinmeyen diğerk bilgilere götürecekt bir adım olarak belirtilmişti. İşte Descartes’in vardığı ilk apaçık, kesin ve doğru niteliğinde bilgi olan bu önerme de artık diğerk bilgilerin ortaya çıkmasında kendisinden yararlanılacak bir önerme konumuna geçmiştir.

Descartes artık sezgi ile kendi varlığının bilgisine ulaştıktan sonra yani bilincinin varlığını kanıtladıktan sonra diğerk bilgilerin ortaya çıkarılması için çalışmalara başlamıştır. Çünkü o, yalnız kendi bilincinin varlığına yönelik bir bilgide takılıp kalamayacağını söyleyerek, böyle bir durumun *solipsizme* yol açacağını yani kendi ben’in de sıkışıp kalacağını iddia etmektedir.⁵³

Her şeyden bağımsız olarak tek başına var olmadığının bilincinde olan Descartes, ancak zorunlu olarak bağılı olduğu ve her şeyi kendisinden elde ettiğı kusursuz bir varlığın mümkün olduğunu iddia etmektedir.⁵⁴ Bu sebeple Descartes, “varoluşumun büsbütün eksiksiz olmadığını düşünerek, olduğumdan daha kusursuz bir

⁵¹ Şekerci, *Doğru’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni - Yeniçağ Düşüncesi*, 68.

⁵² Şekerci, *Doğru’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni - Yeniçağ Düşüncesi*, 36.

⁵³ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 235.

⁵⁴ Descartes, *Y.Ü.K.*, 42.

şeyi düşünmeyi nereden öğrendiğimi araştırmaya karar kıldım”⁵⁵ diyerek, vardığı ilk kesin bilgiden sonra ulaşacağı yeni bilgiler için bir düşünce haline geçiş yapmıştır. Bu doğrultuda Descartes, kendisinin doğruya ulaşmak adına bir düşünüş halinde olmasını ve benliğinin bilincinde olmasını sağlayan şeyin varlığına yönelik incelemelerde bulunmuştur. İncelemeleri neticesinde Descartes’e göre bilincinde doğru olduğunu öne sürdüğü bu kadar kusursuz ve eksiksiz olan tek varlık Tanrı’dan başka bir şey olmayacaktır.

Descartes, sözü edildiği üzere doğuştan birtakım bilgi ve fikirlerin varlığına inanmış ve bunlar içerisinde yer aldığını iddia ettiği şeylerden birisinin de Tanrı kavramı olduğunu söylemiştir. Ona göre Tanrı, kendi fikrini insan zihnine adeta kazımıştır. Bu sebeple insan doğarken, Tanrı fikri ile birlikte doğmaktadır. Böylece insan, nasıl kendi varlığını sezgi aracılığı ile apaçık bir şekilde yani doğrudan doğruya kavriyorsa, Tanrı fikrini de tıpkı o şekilde kendisinde bulmaktadır.⁵⁶ Descartes ruhumuzda önceden bulunan bu gibi kavramlara, düşüncelere veya fikirlere doğuştan ideler (idea innatae) adını vermiştir. İşte idea innatae olarak adlandırılan bu fikirleri de kuşku duyulmayacak ölçüde açık seçik yani apaçık bilgiler olarak açıklamıştır. Fakat doğuştan ideler derken insanın birtakım bilgilerinin doğuştan hazır olarak gelmediği, bu gibi bilgilerin ortaya çıkması için sadece insanda doğuştan bir yatkınlık gerektiğini belirtmek gerekir.⁵⁷ İnsan doğduğunda o bilgilere sahiptir ancak zihninde saklı bir şekilde vardır ve dolayısıyla da o bilgileri ortaya çıkarmak için aklını harekete geçirmesi gerekmektedir. Bu sebeple Descartes Tanrı’nın varlığını, hem onun bilincinde yerleşik olarak bulunmasından yani doğuştan gelen bir fikir olmasından hem de sözü edilen bu bilince yetkinlik vermesinden yani onun bu şekilde bir düşünce içine girmesine sebep olmasından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Ona göre varlığımızın sebebi yalnızca Tanrı’dır ve Tanrı fikri de bize yalnızca zihinde rastlanan *mükemmel* denilebilecek kavrama sahip olan varlıktan, yani Tanrı tarafından verilmektedir.⁵⁸ Doğal olarak Descartes’e göre biz eksik ve sınırlı bir varlığız fakat Tanrı sonsuz, sınırsız ve yetkin bir varlıktır. İşte bu yüzden sonsuz fikri de dâhil olmak üzere bu kadar düşünceyi akla yerleştiren tek bir güç vardır, o da tanrıdan başka bir şey değildir.

⁵⁵ Descartes, *Y.Ü.K.*, 41.

⁵⁶ Şekerci, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni - Yeniçağ Düşüncesi*, 37.

⁵⁷ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 237.

⁵⁸ Ülker Öktem, “Descartes’da Bilginin Kesinliği Problemi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 40/0 (1999), 318.

Tanrı'nın mükemmel bir varlık olmasından ötürü bizi hiçbir konuda yanıltmayacağını iddia eden Descartes bu defa yönünü dış dünyanın ya da cisimler dünyasının varlığına çevirmiştir. Descartes için cisimler dünyasında olan şeyler duyular sayesinde algılanır fakat gerçekliği ya da varlığı kanıtlanamaz. Ancak o, Tanrı'nın varlığını kanıtladıktan sonra tıpkı bizim bilincimiz gibi dış dünyayı da Tanrı'nın yarattığını bu sebeple bizi aldatmayacağından ötürü de dış dünyanın varlığını ya da doğruluğunu da kabul edebileceğimizi ya da varlığına inanabileceğimizi söylemiştir.⁵⁹ İşte Descartes'in düalist (ikici) yönü burada açığa çıkmıştır. Çünkü o töz anlayışında iki töz olduğunu öne sürmüştür. Bunlardan ilki üzerinde ısrarla durulan ilk açık-seçik bilgi konumunda olan *düşünen ben* ya da *bilinç* bir diğeri de son olarak açıklamaya çalışılan *madde* ya da *beden*'dir.

Buraya kadar anlatılanlara genel olarak bakıldığında Descartes'in *Cogito*'ya dayalı olarak diğer bilgilere ulaşmaya çalıştığı, kesin ve şüphe götürmez esas bilginin sezgiyle kavranılan ilk bilgi olduğunu ısrarla vurguladığı söylenebilir. Ulaştığı ilk kesin bilgi olan '*Düşünüyorum Öyleyse Varım*' (*Cogito*) önermesinin kesinliğinden hareketle bir sonra ki hedefinin Tanrı'nın varlığını açıklamaya yönelik olduğunu görmekteyiz. Bu noktada Descartes Tanrı'nın varlığının bize açık seçik bilgi sunduğunu ifade etmiş olmasıyla birlikte ünlü filozof Gassendi'nin Descartes'in bir kısır döngü içerisinde olduğunu söylemesine ve eleştirmesine sebep olmuştur. Ona göre Descartes'in düşüncesinde "bir yandan, *Cogito* Tanrı'nın varlığından çıkarılırken, öte yandan, Tanrı'nın varlığı, *Cogito* 'ya bağlanmış olmaktaydı."⁶⁰ Yani Gassendi'nin çelişkiye düştüğü konu, Descartes'in, sezgi yoluyla elde edilen ilk kesin, açık ve seçik bilgi fikrini Tanrı'nın zihnine yerleştirdiğini söylemiş olmasıyla birlikte Tanrı'nın varlığını incelemeye başladığında bunun tam tersi olarak ilk bilgi sayesinde O'nun var oluşunun bilgisine ulaşılabilirliğini söylemiş olmasıdır. Descartes, Gassendi'nin bu itirazına cevaben sezgiyle kavranılan açık seçik bilginin Tanrı'nın varlığına gereksinim duymadan ortaya çıkabileceğini, açık seçik olan bilgi ile bu açık seçikten ortaya çıkan yeni bilgilerin birbirine karıştırılmaması gerektiğini söyleyerek, sezgiyle kavranılan ilk bilginin hakiki bilgi olduğunun altını çizmiştir. Fakat '*Yöntem Üzerine Konuşma*' adlı eserinde Descartes'in açık seçik bilgilerin doğruluğunun Tanrı'nın varlığı sayesinde

⁵⁹ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 236.

⁶⁰ Ülker Öktem, "Descartes'in Epistemolojisinde Tanrı'nın Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, 40/ 3-4 (2000): 30.

oluşabileceğine yönelik düşünceleri Gassendi'nin eleştirisini destekleyecek nitelikte çelişkilere yol açmıştır. Bu sebeple Descartes'a göre, Tanrı'nın varlığını bile inşa eden insan zihni olmakla birlikte, o, yine de Tanrı'ya muhtaçtır; yani Descartes'in epistemolojisi ile ontolojisi âdeta kaynaşmıştır.⁶¹

Eleştirilse bile yine de Descartes için *Cogito*, insanın kendi bilincini doğrudan doğruya yaşaması olayı olduğundan her şeyden bağımsız ve artık kendisinden şüphe edilemeyecek olan bir olgudur. Bununla birlikte Descartes'ın şüphe ile uzun uğraşlar sonunda varmış olduğu kesin, doğru ve sarsılmaz olan ilk hakikattir.⁶² Bu ilk hakikate ulaşmasında en temel etken olan sezgi kavramını Descartes felsefesi açısından genel olarak ele alındığında özellikle Descartes ile birlikte bilginin temellendirilmesinde sezginin öne çıktığını; yeni mantık sistemlerinin kurulmasında da bu mantık sistemlerinin dayandığı aksiyomların ve ilkelerin tespitinde sezgiye müracaat edildiği görülmektedir.⁶³ Çünkü ona göre sezgi, apaçık olan düşüncelerin farkına varılmasında bize yardımcı olacak bir işlem, bir ışıktır. Ancak bu ışık sayesinde kesinlik denilen noktaya ulaşılabilir.

Sezgiyle elde edilen bilginin mutlak anlamda kesinlik içerdiğini vurgulayan Descartes, bu mutlak bilgiden hareketle ancak diğer bilgilerin açığa çıkabildiğini ifade etmiş ve felsefesinde sezgiyi önemli bir etken olarak merkeze yerleştirmiştir. Görüldüğü üzere Descartes, rasyonalist bir filozof olarak felsefe tarihinde büyük yankılar uyandırmasına rağmen yine de kesin bilgiye ulaşmak noktasında felsefesinde sezgiden oldukça çok istifade etmiştir. Sonuç olarak sezgi, Descartes felsefesi için vazgeçilmez bir kavram ve açık seçik ilk yargılara ulaştıracak yegâne araçtır.

1.1.2. Baruch Spinoza'nın Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi

Benedictus Baruch Spinoza (1632-1677), on yedinci yüzyılda düşünceleriyle önemli katkılar sağlamış, hem bulunduğu dönemi hem de kendinden sonra ki dönemi bütünüyle etkisi altına almış ve felsefe tarihine damga vurmuş en önemli düşünürlerden birisidir. Her ne kadar on yedinci yüzyılın babasının René Descartes olduğu ifade edilse de Spinoza'da bu yüzyılın tam merkezinde yer alacak ölçüde büyük öneme ve değere sahip olmuştur.

⁶¹ Öktem, *D.E.T.Y.*, 30- 31.

⁶² Öktem, "*Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi*", 317.

⁶³ Köz, "Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi", 24.

Spinoza, gerek düşünceleriyle gerekse yaşayışıyla tarihe imza atmış bir filozoftur. Hiç şüphesiz onun bu denli önemli olmasının en önemli etkeni insanlara ve insanlığa verdiği değerden ve yaşadığı hayattan kaynaklanmaktadır. Çünkü “Spinoza’nın yaşadığı hayat tam bir *bilge* hayatıdır.”⁶⁴ Hayatının tamamını bilime ve düşünmeye adanmış bir filozof olmasının yanı sıra yaşayışıyla ve buna uygun olarak savunduğu fikirleriyle dikkat çeken Spinoza’nın üzerinde yoğunlaştığı felsefe, tek bir alanda değil, etik’ten fiziğe kadar birçok farklı alanda yansımaları olmuş bir felsefedir. Bu sebeple Spinoza sadece filozofları değil, dönemin tüm insanlarını etkisi altına alan bir öğreti geliştirmiştir.⁶⁵ Dolayısıyla felsefeye yönelik bu tutumu da onu dönemin en önde gelen filozoflarından birisi haline getirmiştir.

Spinoza, öğretilerini oluştururken birçok filozoftan ve düşünürden etkilenmiştir. Ancak etkilenmekle birlikte yine de Spinoza, öğretilerindeki özgünlüğü bakımından tüm düşünürlerden ayrılmaktadır. Bu durum şu sözlerle ifade edilebilir: “Bir bitkinin çiçeklerine ne kadar dikkatli bakarsanız bakın ona su verenlerin kim olduğunu anlayamazsınız. İşte Spinoza da kendi dönemi, düşünce çevresi ve kökleri açısından öngörüsü olanaksız bir düşünce içeriği geliştirmeyi başarmış olmaklık bakımından bu bitki örneğini çağırıştır.”⁶⁶ Örnekten anlaşılacağı üzere Spinoza’nın bu özgünlüğü, geçmişte tartışılan konu ve durumlara yeni bir soluk getirme, eski düşüncelere bağlı kalmamakla birlikte bu düşünceler ışığında yeni fikirler üretme çabası şeklinde yorumlanabilir.

Daha öncede belirtildiği üzere Antik Çağ’dan başlayan birçok problem veya konu hiç şüphesiz Modern döneme kadar gelmiş ve modern dönemde aklın yaygın biçimde kullanılmasından ve bilginin ayrı bir disiplin haline gelmesinden ötürü de bir ilerleyiş göstererek farklı boyutlarda, farklı düşünce yelpazesinde ele alınmıştır. Geçmişten modern döneme kadar da filozofların en fazla meşgul olduğu problemlerin başında hiç şüphesiz ‘hakikat’ kavramına yönelik problemler yer almıştır. Spinoza için de durum çok farklı olmamış ve hakikat kavramını felsefesinin temeline oturtmuştur. Ancak Spinoza’yı diğer filozoflardan farklı olarak felsefe yapmaya iten şey, bu yolda bir yöntem arayışında doğru bilgiye ulaşmak yerine, insanı mutlu edecek, mutluluğa

⁶⁴ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 260.

⁶⁵ Mustafa Cihan, “Spinoza Felsefesinin Etkileri: Spinozacılığın Farklı Dönem ve Alanlardaki Yansımaları”, *Beytulhikme*, 3/1 (2013): 106.

⁶⁶ Çetin Balanuye, *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 39.

götürecek yollara ulaşmak olmuştur.⁶⁷ Bu sebeple Spinoza genel olarak felsefesinde “insanla neyin olanaklı olabileceğini, insanın gücünün neye yetebileceğini, her varlığın ancak gücü oranında değerlendirilmesi gerektiğini, bundan öte ve başka hiçbir hamasete gereksinim olmadığını gösterir.”⁶⁸

Rasyonalist (akılcı) bir düşünür olan Spinoza, Descartes gibi akla dayalı bilginin önemine vurgu yapmakta ve böylece birçok filozoftan farklı olarak, insan bilgisini duyulur şeylere değil, akla ve akıldan gelen verilere bağlamaktadır. Spinoza, epistemoloji konusunda her ne kadar Descartes’ten etkilenmiş olsa da ortaya koyduğu öğretilerle birlikte ondan ciddi manada ayrıldığı da görünmektedir.

Descartes ve Spinoza’nın ortak yönleri göz önüne alındığında rasyonalist filozof olmalarının yanı sıra töz kavramıyla da ilgilenmiş olmaları dikkat çekmektedir. Ancak töz düşünceleri yönünden de yine fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü Descartes sözünü edildiği üzere düalist (ikici) bir filozof olarak iki ayrı tözün varlığını savunmuştur. Bunlardan biri ulaştığı meşhur ilk bilgi olan, “*Cogito, ergo sum!*” da ki düşünen ‘ben’ ya da ‘bilinç’, bir diğeri de Tanrı’nın mükemmelliğinden yola çıkarak ulaştığı dış dünyadaki şeylerin kanıtı olarak ‘madde’ ya da ‘beden’ idi. Spinoza, bu doğrultuda Descartes’in aksine tek bir tözün savunucusu olmuş ve bu tek tözün de Tanrı olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeple töz anlayışında Spinoza düalizm (ikici) yerine monist (tekçilik) bir anlayış benimsediği için Descartes’ten ayrılmıştır.

Aynı zamanda, kesin bilginin imkânı konusunda Descartes’in, incelemelerinde doğru bir sıralama içerisinde bulunmadığını iddia etmekte ve onu, öğretisinin en temel noktasından eleştirmektedir. Descartes’in doğru bilginin imkânı konusunda geçmişte gördüğü ve duyduğu her şeyi yanlışlayıp, bu bilgilere kuşkuyla yaklaştığı, filozofa ayrılan bölümde detaylıca ele alınmaya çalışılmıştır. Spinoza işte tam bu noktada yani Descartes’in dış dünyadan başlayarak her şeye kuşkuyla yaklaşması konusunda bir yanlışa düştüğünü iddia etmekte ve bu iddialarını “*Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*” adlı eserinde dile getirmektedir.

“Descartes, felsefî düşünceye başlarken, işe insan zihninin varlığını, güvenilirliğini ve doğasını sorgulayarak başlamakta, daha sonra, insan zihninin bedenle

⁶⁷ Yunus Bayrak, “Spinoza’nın Metafiziğinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı” (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014), 9.

⁶⁸ Balanuye, *Spinoza: Bir Hakikat İfadesi*, 18.

ilişkisini araştırarak, edindiği bilgidен Tanrı'yı anlamayı hedeflemektedir.”⁶⁹ Ancak Spinoza'ya göre böyle bir sıralama hatalıdır. Çünkü önce Tanrı'yı anlayıp, onun bilgisi ve varlığı özümsemeli yani açık seçik bir şekilde kavranmalı daha sonra diğer her şeyin bilgisine ulaşılmalıdır. Ona göre, “Herhangi bir şeyi, Tanrı'nın varoluşunu bilmediğimiz değil, açık ve seçik bir Tanrı ideasına sahip olmadığımız sürece kesin olarak bilemeyiz.”⁷⁰ Yani kısaca ifade etmek gerekirse, Spinoza için önce Tanrı hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarmak, sonra da bu gerçeklikler doğrultusunda ilerleyerek, insan zihnini ele almak gerekmektedir. Spinoza'nın bu şekilde Descartes'i eleştirmesi kendi düşünce modelinin daha doğrusu kendi öğretisinin nasıl olacağını ve Descartes'in onun öğretilerine nasıl yön vereceğini de göstermektedir.

Anlatılanlardan yola çıkarak denilebilir ki; Spinoza her şeyin temeline Tanrı'yı yerleştirmiştir ve öğretilerinin dayanağı olarak Tanrı'dan hareket etmiştir. Bu noktadan bakıldığı zaman, “*Bilgi ve yöntem anlayışında da Spinoza felsefesinin çıkış-noktası “Tanrı bilgisi” kavramıdır. Bu kavram, bu sistem için yalnız çıkış-noktası değil, varılmak istenen son erektir de.*”⁷¹ Onun böyle bir başlangıç noktası tespit etmesi tesadüfi değildir. Çünkü içinde bulunduğu yüzyılda aydınlanma filozofları içerisinde yer alan birçok filozof tarafından da Tanrı düşüncesi yadsınmamış ve öğretilerinde yok sayılmamıştır. Bu sebeple de bu dönemde bilim ve felsefe ile birlikte yüce bir varlığın var olduğuna yani Tanrı'nın var olduğuna yönelik inanç bozulmadan kalmıştır.”⁷²

Spinoza, Tanrı'yı hiçbir şeye gereksinim duymadan, kendi kendisinin nedeni (*causam sui*) olarak görmekle birlikte diğer var olan her şeyinde nedeni olduğunu savunmaktadır. Tanrı'nın işte bu tüm şeylerin nedeni olmasını Spinoza, sekiz madde halinde açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Tanrı, kendi edimlerinin meydana getiricisi veya üretken nedeni, her şeyi kendi içinde yaptığı için içkin bir neden, özgür bir neden, kendi kendisini var eden bir neden, yarattığı etkilerin asal nedeni, ilk veya başlatıcı neden, genel bir neden son olarak da sonsuz ve değişmez şeylerin yakın nedenidir.”⁷³

⁶⁹ Bayrak, “Spinoza'nın Metafizikinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı”, 9.

⁷⁰ Spinoza, “*Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*” çev. Coşkun Şenkaya (Ankara: Dost Kitabevi, 2014), 31.

⁷¹ Gökbek, *Felsefe Tarihi*, 261.

⁷² Yıldız Karagöz Yeke, “Spinoza'da Felsefe, Etik ve Siyaset”, *Kaygı*, 16 (2011), 99.

⁷³ Spinoza, *Kısa İnceleme*, çev. Emine Ayhan (Ankara: Dost Kitabevi, 2015), 47-48.

Spinoza felsefesinde Tanrı kavramı aynı zamanda ‘cevher’ ve ‘doğa’ olarak da ifade edilmektedir. O, “Kendi başına var olan ve kendisi ile tasarlanan, yani kendisini teşkil edecek başka hiçbir fikrin yardımı olmaksızın hakkında fikir edindiğimiz şeye cevher”,⁷⁴ adını vermiş, aynı zamanda da sonsuz ve var olan her şeyin nedeni olmasından ötürü de Tanrı’yı doğaya içkin yani doğayı kapsayan bir varlık olarak görmüştür. Bu sebeple Spinoza felsefesinde *Tanrı*, *Töz* (cevher) ve *Doğa* kavramları aynı anlama sahip kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Spinoza, söylenildiği üzere Tanrı’yı her şeyin nedeni, her şeyin temeli olarak görmekte ve bütün bir felsefesini bu sözü edilen töz kavramından yani Tanrı kavramından hareketle oluşturmaktadır. Spinoza’nın işte bu felsefede söz konusu bilgi olduğunda da Tanrı’dan hareketle bir sistem kuracağı aşikârdır.

Spinoza, tam da böyle bir amaca bağlı olarak bir yöntem arayışına girmiş ve her ne kadar amaç olarak filozoflardan ayrılrsa da bu yöntem arayışında “Yahudi ve Müslüman filozoflardan İbn Meymun ve İbn Rüşd ve onun yorumları vasıtasıyla Aristoteles’in ve aynı zamanda siyaset felsefecileri Grotious ve Hobbes’un etkisinde”⁷⁵ kalmıştır. Fakat konumuz kapsamında ele alındığında epistemolojik anlamda, yani kesin bir bilginin imkânı konusunda Spinoza felsefesine en büyük etki, Descartes ve onun öne sürdüğü matematik yöntem olmuştur. Spinoza da tıpkı Descartes gibi matematik yöntemin kesinliğine güvenmiş, doğruluğunu kabul etmiş ve bu yöntemin biricik yöntem olduğunu savunmuştur.⁷⁶ Bu sebeple bilgiye ulaşmada sezgiye nasıl bir rol verdiğini gözler önüne sermek için yöntemine daha yakından bakmak ve onun biricik yöntem olarak gördüğü matematiksel yöntemle neyi amaçladığını göstermek uygun olacaktır.

17. yüzyıl, bilginin elde edilmesi konusunda açık bir şekilde yeni bir yöntem geliştirmenin yüzyılı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılda ilk yöntem ortaya koyan düşünür de sözü edildiği üzere Descartes olmuştur. Descartes’in öne sürdüğü matematik yöntem, bu yüzyıl içerisinde kesinliği ispatlanmış, tartışılmaz bir yöntem olarak kabul edilmiş, Spinoza ve diğer filozoflar tarafından da kullanılmış ve temel bir yöntem olarak ele alınmıştır.

⁷⁴ Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Kitabevi, 2011), 31.

⁷⁵ Yeke, “Spinoza’da Felsefe, Etik ve Siyaset”, 97.

⁷⁶ Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 261.

Spinoza, yaşadığı yüzyılda, biricik ve ispatları tartışmasız doğru kabul edilen daha doğrusu kesin sonuçlar sunan bir yöntemin varlığından ötürü yeni bir yöntem arayışına girmemiştir. Felsefe tarihinde sözü edilen matematik yahut geometrik yöntemle ilkin Euklides'in "*Elemanlar*" adlı eserinde karşılaşırız. Euklides, "*Elemanlar*" adlı eserinde tanımlar, postulatlar ve aksiyomlar dışında daha önce ispatlanmış önermeler kullanmakta ve geometride sonuçların kesin olmasının ancak böyle bir yöntemle sağlanabileceğini söylemektedir. Spinoza'da da "yöntem, kendi üzerine dönen düşüncenin oluşturduğu refleksif bir bilgiyle, apriori bir biçimde oluşturulan tanım, aksiyom ve postulatlardan sonuç çıkarmayla belirlenir."⁷⁷ İşte Spinoza'da gerçekte, Euklides'in geometri için yapmış olduğunu felsefe için yapmak istemiştir. "Çünkü insanlara mutluluk yolunu göstermesi gereken disiplin olarak felsefe, ancak bu şekilde sonuçlarının geçerliliği garanti altına alınmış bütünüyle sistematik bir düşünce sistemi haline gelebilirdi."⁷⁸ Bu anlamda Spinoza, kesinliğe ulaşmak adına uygulayacağı yöntem konusunda nasıl bir yol izlediğini ünlü eseri olan "*Ethica*" da gözler önüne sermiştir. Bakıldığında bu eserin tanımlar, aksiyomlar, önermeler ve ispatlardan oluştuğunu görülmektedir. Bu da onun geometrik yöntemle kanıtlanmış bir eser olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu eser, hem genel olarak felsefesinin ve yönteminin anlaşılmasına hem de en çok yer verdiği bilgi anlayışı konusunda referans noktası olacaktır.

Yöntemine daha yakından bakıldığında tanımlar, Spinoza'nın yönteminin temelini oluşturmakta ve gerçekten var olanın ne olduğuyla ilgili görüşünün temel unsurlarını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bir şeyin özünü de ortaya koymaktadır. Aksiyomlar, her türlü kuşkunun ötesinde olan, kanıtlanamayan, fakat tüm kanıtlamaların başlangıç noktasını oluşturan genel düşünceler, açık doğrulardır. Son olarak ise kendisi gibi yöntemin de son aşaması olan önermeler, kanıtlanmış temel felsefi düşünceleri kapsamaktadır. Daha doğrusu basit bir iddia ortaya koyan bir teoremdir. Ancak bu iddiaların doğrularını açığa çıkaracak bir ispat da gereklidir.⁷⁹

Yönteminin unsurlarını ve bu unsurların birbirleri ile olan ilişkilerini bu şekilde ortaya koyan Spinoza'ya göre genel itibariyle yöntem, bir fikirden doğar ve zihnin

⁷⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 512.

⁷⁸ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 512.

⁷⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 514.

doğru kabul edilen bir fikri nasıl yönlendireceğini gösterir. Bu doğrultuda en etkin yöntem, zihnin en yetkin varlığın verili fikrinin standardı uyarınca nasıl yönlendirilmesi gerektiğini gösteren yöntemdir. Zihnin daha çok şeyi anladıkça, anlama yetisini daha öteye götürecek diğer gereçleri de nasıl edindiği buradan kolaylıkla görülebilir. Yani insan ne kadar çok şey bilirse doğayı ve düzeni de o denli iyi anlayacaktır. Bu sayede de zihnini meşgul edecek problemlerden olabildiğince uzaklaşacak ve iyi bir kavrayışla gerçek iyiye yahut doğru bilgiye ulaşacaktır.⁸⁰

Bakıldığında Spinoza'nın kesin bilgiye ulaşma noktasında nasıl temel adımlarla ilerlediği gözlemlenebilir. Dolayısıyla insanları mutluluğa götürecek yollara da bu adımlar sayesinde ulaşılacağı söylenebilir. Spinoza, ifade edildiği üzere felsefesinde esas itibariyle insanın mutluluğa ulaşmasını hedeflediği için insan zihnini muğlak ve belirsiz durumlardan arındırıp, aklın gücünü ve akıl yürütme yetisini geliştirmeye çalışmaktadır. Çünkü ona göre gerçekliğe ilişkin kesin bilgiye sahip olmak, insanı gerçek iyiye ulaştıracığı için en büyük mutluluktur.⁸¹ Anlaşılacağı üzere Spinoza, geometrik yöntemi felsefeye uyarlayarak, insan zihnini ve düşüncesini belli bir düzene sokmaya ve gerçekliğe yahut gerçek iyiye bu düzen aracılığıyla ulaşmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Spinoza yönteminde öncelikli olarak kişinin anlama yetisini mümkün olduğu ölçüde düzeltmenin ve saflaştırmanın bir yöntemini bulmak, böylece kişiyi hatasız bir kavramayla iyi olana ulaştırmak hedefindedir.⁸²

Spinoza, hedefine ulaşabilmek için birtakım öngörülerde bulunur ve insanların gerçek iyi olarak benimsediği birtakım şeylerin olduğunu, bu şeylerin insan zihnini bütünüyle meşgul ettiğini dahası yeni bir şey düşünmelerine engel olacağını dile getirir. Bu şeylerin duysal haz, servet ve itibar olduğunu üç başlık halinde ifade eden Spinoza, tek tek bu üç durumun sakıncalarından bahseder. Ona göre duysal haz insanı öylesine büyülemiştir ki onun, iyi bir şeye kendini kaptırdığını düşünmesine sebep olur. Aynı şekilde servet ve itibarında duysal hazla orantılı olarak geliştiğini söyler. Yani insanın ne kadar çok servet ve üne sahip olursa o kadar çok duysal haza ulaşacağını düşünür. Aynı zamanda insanların servet ve üne kavuşmak için diğer insanları takip etmelerinden ötürü başkalarına uyacak şekilde hayatlarını devam ettirecek olmaları da gerçek iyiye

⁸⁰ Spinoza, *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, çev. Emine Ayhan (Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2019), 51.

⁸¹ Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, 137.

⁸² Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 43.

ulaşmada büyük bir sakınca oluşturacaktır. Tüm bunlar içerisinde yararlı olanın ne olduğu sorusunu kendisine soran Spinoza, belirsiz bir iynin peşinden gitmenin onu gerçek iyiden alıkoyacağını söylemiş ve bu sebeple sadece erişilme noktasında belirsiz olan bir iyiye ulaşmayı kendisine amaç edinmiştir.⁸³ Bu duruma azmederek ulaşacağını da şu örnekle açıklamıştır: “Tıpkı bir deva bulunmazsa kesinlikle öleceğini bilen, ölümcül bir hastanın, ne kadar güvenilmez olursa olsun tüm umudunu ona bağladığı için bütün gücüyle bir deva aramak zorunda olması gibi”.⁸⁴ İşte Spinoza’da bu örnekteki gibi tüm gücüyle gerçek iyiye yani “insan için nihai iyi olan nedir?” sorusuna ulaşmaya çalışacağını gözler önüne sermiştir.

Spinoza, bu doğrultuda insanların benimsediği ve gerçekten iyi olarak gördüğü bu durumların tam tersi bir durum olduğunu ve hayatlarında mutluluktan ziyade hep mutsuzluk ve engel oluşturacağını, gerçek iyiden gitgide uzaklaştıracağını ifade ederek, gerçek iynin yalnızca ebedi ve sonsuz bir şeyin sevgisinde aranması gerektiği fikrini öne sürer. Bu da tüm felsefesini kuşatan Tanrı sevgisinden başka bir şey değildir. Spinoza’nın felsefi siteminin Tanrı merkezli bir temel oluşturduğu ve Tanrı’nın her şeyin yegâne nedeni olduğu daha önce belirtilmişti. Buradan şu sonucu çıkarmak gerekiyor ki Spinoza’nın varlık anlayışı ile bilgi anlayışı ayrılmaz bir bütündür. Öyle ki Spinoza’nın “Tanrıda zorunlu olarak özünün ve özünden zorunlu olarak doğan her şeyin bir ideası vardır”⁸⁵, demesi bu tezi doğrular niteliktedir.

Spinoza’nın “*Ethica*” da tekiler konusunu da ele aldığı ve oldukça önem verdiği görülmektedir. Ona göre Tanrı kavramı tüm tekil düşüncelerde kavranır. Bu sebeple Tanrı sevgisi ve bilgisi, kişiyi tabiatla yalnızlaştırır, aksine onu diğer tekilerle etkileşim içerisine sürükler. Bu tekiler ışığında bütüne ulaşmasına olanak sağlar. Dolayısıyla kişinin gücünü oluşturduğu bütüne dair bilgisini artırma gayreti, onun elde edebileceği en üst yarar olacaktır. Bu çaba, onu, var olan şeylerin gerçek nedenlerini arama uğraşısına sürükleyecek, hakikat ve bilgi sevgisi bu kişinin temel kaygıları haline gelecektir. Bu kaygılar da kişinin aklın kılavuzluğu altında yaşamasıyla

⁸³ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 40.

⁸⁴ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 41

⁸⁵ Spinoza, *Törebilim*, çev. Nejla Bilgiç, (Ankara: Dorlion Yayınları, 2016), 58.

sonuçlanacaktır.⁸⁶ Bundan dolayı, felsefe, yalnızca bir faaliyetten alınan haz olmayıp, rasyonel yolla ulaşılan bir ihtiyaç veya zorunluluğun ifadesi durumuna geçmiştir.

Bu noktada Spinoza tıpkı Descartes gibi gerçekliğin rasyonel olduğunu, dünyanın evrensel yasalarla yönetilen ve parçaları arasında tam bir süreklilik bulunan birlikli bir sistem meydana getirdiğini ve hepsinden de önemlisi, düşünce düzeniyle varlık düzeninin bir ve aynı olduğunu savunuyordu.⁸⁷ Aynı zamanda, gerçeklik deyince herhangi bir şeyin özünü anladığını ifade ediyordu. Dolayısıyla rasyonellik konusunda hem fikir olsalar da en başta söylenildiği üzere Descartes'in zihinden yola çıkarak bütün bilgilere ulaşacağı tezi Spinoza'da, Tanrı'dan hareketle ve Tanrı bilgisiyle tüm bilgilere ulaşılacağı tezine evrilmiş ve yöntemine de böylece ilk ve en önemli temeli atılmıştır. Bundan sonra Spinoza artık Tanrı bilgisinden hareketle yeni bilgilere ulaşmayı amaç edinmiş bu amaç neticesinde ne tür bilgi edinileceğini sunmuştur. Şimdi bu bilgi türlerinin neler olduğu ve en önemli olarak gördüğü bilgi türü olan sezgisel bilgiyi nasıl ele aldığı daha yakından incelenecektir.

1.1.2.1. Spinoza Felsefesinde Bilginin Türleri ve Sezgisel Bilgi

Felsefe tarihi boyunca bilgi, insanın varlığıyla alakalı olduğu için neredeyse her filozofun meşgul olduğu bir alan olarak önemini korumuş ve üzerine birçok düşünce geliştirilmiştir. Burada filozofları meşgul eden ve düşüncelerini öne sürmelerine sebep olan asıl mesele, doğru bir bilginin nasıl olanaklı olacağına yönelik düşünce dünyasını etkisi altına alan problemler oluşturmaktadır. Şüphesiz filozoflar bilginin doğasını, kaynağını, türlerini, derecelerini ele almış ve bu da felsefede birbirinden farklı yeni fikirlerin gelişimine zemin hazırlamıştır. Spinoza'da en başta değinildiği gibi felsefede birçok alan üzerine çalışmalar yapmış ve bu alanlar üzerinde kuşkusuz bilginin önemiyetinin de bilincinde olarak rasyonel bir bakış açısıyla fikirlerini beyan etmiştir.

Spinoza'nın bilgi anlayışı söz konusu olduğunda fikirlerine iki farklı eserinde yer verdiği ve bu iki eserinde de bilgi türlerinden bahsettiği görülmektedir. Bu eserlerin ilki "*Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine inceleme (Tractatus de Intellectus Emendatione)*" bir diğeri ise meşhur ve en ünlü eseri olan "*Ethica*" dır. Spinoza "*Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme (AYDÜİ)*" adlı eserinde dört farklı

⁸⁶ Burcu Akarsu, "Bütün Olmak Parça Olmaktır" Le Guin'in Mülksüzleri ve Spinoza", *Felsefelogos*, 1/40 (2011): 106.

⁸⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 512.

bilgi türünün olduğundan bahsederken, “*Ethica*” adlı eserinde de üç farklı bilgi türü olduğunu savunmuştur. “*AYDÜİ*” adlı eserinde bilgi türlerinin neler olduğuna ve bilginin elde edilmesinde nasıl bir işleve sahip olduğuna da kısaca değinilecektir. Ancak onun bilgiyi türlere ayırmasını, ustaca ve sağlam düşüncelerle kaleme almış olduğu “*Ethica*” adlı eserinden yola çıkarak aktarılacaktır.⁸⁸

Spinoza, sözü edilen “*AYDÜİ*” adlı eserde dört tür algılama tarzı olduğu ve bu algı tarzlarından ilkinin kulaktan dolma edinilen algılar olduğunu ifade etmiştir. Spinoza’ya göre kulaktan dolma edindiğimiz algılar, kim olduğumuz, ne zaman doğduğumuz, anne ve babamızın kim olduğu ve bunlara benzer olarak kesinliğinden şüphe edilmeden bildiğimiz şeylerdir.

İkinci olarak ele aldığı algı türü, deneyim yoluyla edinilen algılardır. Spinoza bu algı türüyle gündelik hayatta gerçekleşen olayların algısına sahip olunabileceğini söylemektedir. Şöyle ki, ona göre köpeğin havlayan, insanınsa düşünen bir hayvan olması, her insanın ölümlü olması, suyun söndürme özelliğine sahip olması gibi bilgiler bu bilgi türü sayesinde ulaşabilir.

Üçüncü algı türü olarak bir şeyi başka bir şeyden çıkarsanmasına yönelik elde edilen algılar olduğu bilinmektedir. Bir şeyi başka bir şeyden çıkarsamamız şu şekilde gerçekleşir: Başka herhangi bir bedeni değil, falanca bedeni açıkça algıladığımda, ruhun bedenle birleşik olduğu sonucunu buradan açıkça çıkarabiliriz.

Spinoza, son olarak ele aldığı algı türünün, bir şeyin sadece özü yoluyla yahut en yakın nedeninin doğru algısı yoluyla elde edilen bilgi olduğunu açıklar. Bu algı türü ile iki ile üçün toplamının beş olduğu, iki doğruya paralel bir doğru daha varsa üç doğrunun birbirine paralel olacağı gibi bilgileri elde ettiğimizi ifade etmiştir.⁸⁹ Algı türlerini bu şekilde ele alan Spinoza’ya göre, “anlama yetisi, doğuştan kabiliyeti sayesinde, kendisi için düşünsel gereçler geliştirmiş, bu gereçler sayesinde başka düşünsel işlere yönelik başka kabiliyetler edinmiş, bu işlerden daha başka gereçlere ulaşarak, bilgeliğin zirvesine varana dek durmadan ilerlemiştir.”⁹⁰ Öyle ki, anlık kendini

⁸⁸ Enes Dağ, “Spinoza’da Bilgi ve Etik İlişkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2016), 44.

⁸⁹ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 46.

⁹⁰ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 49.

ve etkinlik gücünü gözlediği zaman haz duymuş ve bu gücü ne denli açık bir şekilde zihinde tasarlamışsa o denli hazzı artmıştır.⁹¹

Yazılanlardan anlaşılacağı üzere Spinoza'nın aklın önderliğinde bir bilgi anlayışıyla hareket ettiği söylenebilir. “*AYDÜİ*” adlı eserinde de bu anlayışa bağlı bir bilgi düşüncesi göze çarpmaktadır. Ancak bilgi anlayışında bizi en fazla ilgilendiren *Ethica* adlı eseri ve bu eserde ele aldığı bilgi türleridir. Bu sebeple bu bilgi türlerine daha yakından bakılacak ve yaklaşımı detaylıca ele alınacaktır.

Spinoza'nın “*Ethica*” da üç farklı bilgi türü ele aldığı bilinmektedir. Bunlar: 1) Hayal/Sanı ya da İmgelem (Imagination) Bilgisi, 2) Akıl ya da Bilimsel Bilgi (Reason), 3) Sezgisel Bilgi (Intuitive)'dir. Bu bilgi türlerinde en önemli gördüğü hiç şüphesiz üçüncü bilgi türü olarak ele aldığı ve çalışmanın belkemiğini oluşturan sezgisel bilgidir.

1.1.2.1.1. Hayal/ Sanı ya da İmgelem Bilgisi

İlk bilgi türü olan ve Spinoza felsefesinde, şeyleri nedenleriyle değil, yalnızca etkileriyle bilmeye dayanan tümüyle öznel, bulanık, upuygun olmayan, olumsal bilgi, “sanı veya hayal gücü” bilgisine karşılık gelir. Anlaşılacağı üzere bu bilgi türünün insanı hataya veya yanlışla düşürecek bir bilgi türü olduğu ifade edilmiştir.⁹² Çünkü upuygun bir fikre sahip olan, yani bir şeyi doğru olarak bilen kimse, aynı zamanda bilgisinin upuygun fikrine, başka deyişle doğru bir bilgiye sahip olmalıdır. Yani apaçık görüldüğü üzere aynı zamanda ondan emin olmalıdır.⁹³

Bahsedilen birinci tür bilgi yani hayal/ sanı bilgisi, ruhun dışarıdan belirlenmesi sonucu oluşur. Ruhun bu dışarıdan belirlenmesi olayı bedenın duygular ile etkilenmesidir. Spinoza'ya göre bu durumda yani ruh dışarıdan belirlenince istenilen upuygun bilgiye ulaşamaz. Çünkü insan ruhu, dış cisimleri kendi bedeninin duygulanışlarının fikirleriyle göz önüne almaktadır. Böylece bedenın bir dış cisimden ya da duygulanımdan etkilenmesinin göreliliği sebebiyle kişinin düşüncesinde bütünüyle bir karışıklığa sebebiyet vererek yetersizliğin zeminini hazırlamaktadır. Ona göre kişiler “hayal güçlerini akıl yerine aldıkları için, şeyleri tasarladıkları biçime göre âlemde bir *Düzen* olduğuna kuvvetle inanırlar ve hem kendi tabiatlarını, hem âlemin

⁹¹ Spinoza, *Törebilim*, 173.

⁹² Ayşe Gül Cıvgın, “Spinoza 'da Birinci Tür Bilgi: “*Hayal Gücü*” Zemininde Bir Derinleştirme”, *Dört Öge*, 4/15 (2019), 96.

⁹³ Spinoza, *Etika*, 31.

tabiatını bilmedikleri için, bu tarzda akıl yürütürler.”⁹⁴ Böyle bir akıl yürütme ile de fikirlerinin gerçekte de olduğunu yani fiilen var gibi olduğunu hayal ederler. “Bu şekilde elde edilen düşünceler şeylerin birbirleriyle rastlantısal olarak karşılaşması ve etkileşimde bulunmalarıyla oluşmaktadırlar. Dolayısıyla biz bu şekilde olan şeylerin gerçek özü ve nedeni hakkında tam ve doğru bir bilgi elde edemeyiz.”⁹⁵ İşte bu durum insanın düşüncesinde hep bir eksiklik barındırmasına sebep olacak, hataya ve yanlış düşme olasılığını oluşacaktır. Spinoza’da tam bu sebepten dolayı bu bilgi türünü, bilginin en aşağı düzeyi olarak tanımlar.

Genel olarak bu tür bilgiler herhangi bir zihinsel tasviri olmayan aldanabilen ve aldatılabilen bilgilerdir. İşte bu aldanıp aldatma olayı da upuygun olmayan, karışık bir bilgi yoksunluğundan ibarettir. Bu durumu Güneş örneğiyle açıklığa kavuşturmak isteyen Spinoza’ya göre Güneş, bize iki yüz ayak uzaklıkta olan bir şeymiş gibi görünür. Çünkü onu her zaman yakın olarak hayal ediyorduk. Bunun sebebi Güneş’in gerçek uzaklığını bilmememiz değil, bedenimizin duygulanışının Güneş’in özünü içermesidir.⁹⁶

Bu doğrultuda Spinoza, “Etika” adlı eserinde bir niceliği ancak hayal gücünün sunduğu imkânlarla ele alırsak onu sonlu, bölünebilir ve parçalardan meydana gelmiş gibi görürüz demiştir. Ancak tam tersine biz onu aklın çabasıyla ele alırsak ve cevher olmak üzere tasarlırsak onu sonsuz, tek ve bölünemez gibi görürüz, diyerek aklın önemine vurgu yapmaktadır.

Buradan anlaşılacağı üzere basit bir hayal gücü, doğası gereği, her açık ve seçik fikir gibi kesinliği kendi içinde taşımadığından dolayı, tasarlanan bir şey hakkında bize kesinlik vermesi için, zorunlu olarak bir şeyden, yani akla uygun bir düşünceden etkilenmesi gerekir.⁹⁷ Bu sebeple, bu bilgi türünün gündelik yaşamda etkin olabilirliliği mevcutken, kesinlikten ve apaçıklıktan uzaklığı bakımından doğru bilgi konusunda edilgin durumdadır. Spinoza, “*AYDÜİ*” adlı eserinde de bu tür bilgilerin kulaktan dolma bilgiler olduğunu iddia etmekte ve duyumlara dayandığını belirtmekteydi. Dolayısıyla

⁹⁴ Spinoza, *Etika*, 74.

⁹⁵ Pelin Besler, “Spinoza Felsefesinde Beden-Bilinç Bağlamında Özgürlük”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009), 76.

⁹⁶ Spinoza, *Etika*, 109.

⁹⁷ M. Kazım Arıcan, “Akıl İman İlişisine Spinoza’nın Yaklaşımı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2011): 11.

bu tür bilgiler, duygusal çıkarımlarla diğer yeni bilgilerin oluşumunda rol oynar ve bu oluşum duygu çerçevesinde türetilerek ilerler. Yani bir bakıma dış dünyadan elde edilen verilerin etkilenimi ile oluşan bilgilerdir. Kısaca duyu algısına dayalı bu tür bilgiler yetersiz olmakla beraber basit ve pratik alana yönelik günlük ihtiyaçlara cevap verebildiği için pratik yaşamımızın sürdürülmesi konusunda önem taşır ve bu sebeple bilgi türleri arasında yerini alır.

1.1.2.1.2. Akıl ya da Bilimsel Bilgi (Reason)

Spinoza'da tıpkı Descartes gibi akla dayalı bilgilerin önemine vurgu yapmış ve felsefe tarihinde en önemli rasyonalistler kategorisine adını yazdırmıştır. Spinoza'nın ısrarla üzerinde durduğu ve hakikati açığa çıkaracak yegâne şey olarak gördüğü akıl, doğru bilginin oluşumunda en etkin role sahip olan şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda çalışmalarında akıl öncülüğünde argümanlar ortaya koymuş ve akla dayanmayan tüm fikirlerin, (daha önce bahsedildiği üzere) hayal veya imgelemden öteye gidemeyeceğini dile getirmiştir.

Spinoza'nın öne sürdüğü bilgi türleri arasında bir kademe olduğu göze çarpmaktadır. Yani ikinci tür bilgi olarak ele alınan bilimsel bilgi, ilk bilgi türü olan hayal veya sanı bilgisinin bir üst kademesi gibidir. Zorunlu olan ve akla dayanan ikinci tür bilgi, ilkinden farklı olarak doğadaki nitelikleri değil, bağıntıları açığa çıkartarak denklemleri ve yasalılığı ifade etmektedir. Aklın düzeninden doğan bu bilgi türü, zihnin şeyleri nedenleriyle bilmesini mümkün kılmakta ve bütün insanlarda ortak olan, kesin, zorunlu ve upuygun fikirlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bilgi türü ile sadece etkilerin bilgisine değil, onların nedenlerinin bilgisine ulaşmak da hedeflenir.⁹⁸ Sözü edilen şeylere de sadece aklın kılavuzluğunda ulaşılacağı için ikinci tür olarak adlandırılan bilgiler hem rasyonalist hem de bilimseldir.

Spinoza'nın “birinci cinsten bilgi, yanlışlığın biricik sebebidir. Fakat ikinci ve üçüncü cinsten bilgi zorunlu olarak doğrudur.”⁹⁹, diye bir çıkarımda bulunmasının nedeni elbette ki ikinci ve üçüncü tür bilginin upuygun fikirlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Hayal veya sanı bilgisinde upuygun olmayan fikirlerin mevcudiyeti, insan düşüncesini yanlışla veya hataya sevk edecek ve upuygun olmayan

⁹⁸ Ayşe Gül Çıvgın, “Spinoza’da Birinci Tür Bilgi: “Hayal Gücü” Zemininde Bir Derinleştirme”, 97.

⁹⁹ Spinoza, *Etika*, 114.

bilgilerin doğmasına zemin hazırlayacaktır. Bu sebeple Spinoza için doğruluğa ulaşmada yegâne yol, ikinci ve üçüncü tür olarak atfedilen bilgilerin zorunlu olarak doğru olduğunun bilinmesinden geçmektedir.

Spinoza için bilimsel bilgi ile doğanın bir bölümü, belirli neden sonuç ilişkileri tümdengelimsel bir sistem içinde bilinebilir.¹⁰⁰ Yani bu bilgi türü ile öncüller ve sonuçlar arasında bağlantı kurulabileceği ve doğruyu yanlıştan ayırmanın öğrenilebileceği iddia edilmektedir. Spinoza'ya göre, “doğru bir fikre sahip olan aynı zamanda doğru bir fikre sahip olduğunu da bilir ve bilgisinin hakikatinden şüphe edemez.”¹⁰¹

Spinoza, insan için doğru olabilecek fikirlerin, ruhun tabiatıyla bağlantılı olarak Tanrıda da upuygun olan fikirler olduğunu dile getirir. Şöyle ki ona göre ruhumuz, Tanrının sonsuz aklının bir kısmıdır ve Tanrı fikrinin zorunlu ve doğru olması sebebiyle ruhun açık seçik fikirlerinin de doğru olması kaçınılmaz olarak zorunludur.¹⁰² “Yani insan zihni Tanrısal olandan bir parça olduğu için, söz konusu zihnin fikirleri de apaçık ya da upuygun fikirler olmak durumundadır.”¹⁰³ Bu sebeple Spinoza'ya göre insan, aklını kullanarak Tanrı'nın bilgisine ve sevgisine ulaşmalı ve bu sayede de erdemli, yetkin ve hür bir insan olmalıdır.¹⁰⁴

Kısaca, Spinoza'ya göre her şey Tanrıda olduğu ve “bütün fikirler Tanrıya nispet edilmeleri bakımından doğru”¹⁰⁵ olduğu, tanrı tarafından tasarlanmış bulunduğu için, Tanrı bilgisinden yola çıkarak birçok şeylerin upuygun bilgisi çıkarılabilir ve bahsedilen üçüncü cins bilgi teşkil edilebilir.¹⁰⁶

Dolayısıyla ikinci bilgi türü, Spinoza'ya göre, doğru ve ortak fikirlere dayanmasına ve mutlak bir tutarlılık sergilemesine rağmen, daha öncede sözü edildiği üzere kademeli bir anlayış söz konusu olduğundan dolayı son tahlilde bir araç, üçüncü bilgi türü olan sezgisel bilgiye (*scientia intuitiva*) götürecek bir ara adım olmak durumundadır.¹⁰⁷ Bu sebeple üçüncü bilgi türü olan ve hem Spinoza'nın bilgi kuramı

¹⁰⁰ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 531.

¹⁰¹ Spinoza, *Etika*, 115.

¹⁰² Spinoza, *Etika*, 116.

¹⁰³ Dağ, “Spinoza’da Bilgi ve Etik İlişkisi”, 49.

¹⁰⁴ Spinoza, *Etika*, 116.

¹⁰⁵ Spinoza, *Etika*, 107.

¹⁰⁶ Spinoza, *Etika*, 119.

¹⁰⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 531.

hem de çalışmanın ana iskeletini oluşturan sezgisel bilgi türüne daha detaylı ve yakından bakmak uygun olacaktır.

1.1.2.1.3. Sezgisel Bilgi (Intuitive)

Spinoza, ilk iki bilgi türünden farklı olarak üçüncü bilgi türüne sezgisel bilgi adını vermiş ve bu bilgi türünün de, “Tanrının bazı sıfatlarının şekilli özü hakkında upuygun fikirlerden, şeylerin özü hakkındaki upuygun fikre kadar”¹⁰⁸ yayılabileceğini ifade etmiştir. Aslında tanrı kavramından hareketle oluşturduğu bu bilgi türü her ne kadar ikinci tür bilgi türüne benzese de ondan farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki Spinoza bilgi felsefesinde doğru bilgiye ulaşmada argümanlarını sıralarken asla upuygun fikirlerden yola çıkarak işe başlamamıştır. O, yanlış olandan başlayarak kademeli bir şekilde bilgilerin düzeltilmesine yönelik çalışmalar yapmış ve bu doğrultuda ikinci algı tarzını ardından da herkesi doğru bilgiye ulaştıracak son durak olan üçüncü tür bilgi düzeyine ulaşmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla söz konusu olan bu ikinci ve üçüncü tür bilginin birbirlerinden farklı olduğunu gözler önüne sermiştir.

Üçüncü tür bilgiyi ikinci tür bilgiden ayıran önemli özelliklerden birisi, “ikinci bilgi türünde doğanın bir bölümü, belirli neden–sonuç ilişkileri dedüktif yani tumdengelsel bir sistem içinde bilinirken, üçüncüsünde doğanın bütünü Tanrı ile ilişki içinde kavranır.”¹⁰⁹ Aralarındaki en önemli farkın temelinde de aslında bu Tanrı kavramının yattığı aşikârdır. Spinoza, ikinci tür bilgi için, bir şeyin özünün başka bir şeyden çıkarsanmamasından doğan algı olarak bahsederken üçüncü tür bilgi için, bir şeyin sadece özü yoluyla yahut en yakın nedeninin doğru bilgisi yoluyla algılanması durumunda sahip olunan algı olduğunu söyler.¹¹⁰ Burada Spinoza’nın ikinci tür bilgi ile insanın özünü tam olarak algılayamadığını bu algılamaya yalnızca üçüncü tür bilgi evresinde ulaşılabilceğini ima ettiği rahatlıkla dile getirilebilir. Böylece o, ikinci tür bilginin, sezgisel yahut üçüncü tür bilgiye ulaşmada bir aracı olduğunun altını çizmektedir. Spinoza, bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir;

Her şeyden önce hayatta zihni veya aklı, gücümüz yettiği kadar yetkinleştirmek faydalıdır ve insanın yüce mutluluğu, ya da üstün mutluluğu (béatitude) yalnız bununla

¹⁰⁸ Spinoza *Etika*, 114.

¹⁰⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 531.

¹¹⁰ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 46.

*kaimdir; çünkü insanın üstün mutluluğu kendi kendisinden içten memnun olmasından başka bir şey değildir. Bu da Tanrı hakkındaki sezgili (intuitive) bilgiden doğar.*¹¹¹

Spinoza'ya göre insanın asıl amacı, sözü edilen bu bilgi türü ile varlığın özünü kavrayarak her durumu Tanrısal yetkinliklerden hareketle görmeye çalışmaktır. Çünkü önce şeylerin özü bilinmeksizin kendileri de hiçbir zaman açıkça anlaşılamaz.¹¹² İşte bu sebeple gerçeklik deyince herhangi bir şeyin özünü anladığını dile getirmiş, bir şeyin özünün nasıl bilindiğine dair ise şu açıklamaları yapmıştır: “Ancak bir şeyi bildiğim gerçeğinden hareketle bir şeyi bilmenin ne olduğunu bildiğim zaman ya da ruhun özünü bildiğim gerçeğinden hareketle onun bedenle birleşik olduğunu bildiğim zaman bir şeyi özü yoluyla bilmiş olurum.”¹¹³ İnsanları bu şeylerin özüne götürecek olan şeye de sezgi aracılığıyla ve Tanrıdan hareketle bir algı türüyle ulaşılabileceğinin altını çizmiştir. Bu doğrultuda bu bilgi türü Spinoza felsefesinin en mühim yapı taşlarından biridir. Çünkü bu bilgi türü ile doğru bilginin kaynağına ulaşılabileceğini iddia etmektedir. Kısaca sezgisel bilgi düzeyinde insan, her şeyi ezeli-ebedi bir hakikat altında, yani Tanrı aracılığıyla görme imkânına sahip olarak ulaşabileceği en yüksek mutluluk düzeyine ulaşır.¹¹⁴

Söylenenlerden anlaşılacağı üzere Spinoza'ya göre sezgisel bilgi yalnızca epistemolojik açıdan en yüksek konuma işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda etik açıdan da en yüksek doyum ve bilgeliğe de işaret eder. Duyular ve bilimsel bilginin en üst seviyesinde yer alan sezgisel bilgi fenomenleri yüzeysel ve bulanık değil, içsel ve akılsal bir birliğin derin sezgisi olarak kavrar. İçsel ve akılsallıktan yola çıkılarak Tanrı bilgisine yoğunlaşılacağını ifade eden Spinoza, bu bilgi düzeyinde hem Tanrının hem de kendisinin bilincine daha fazla yaklaşıp, derinleşeceğini söyler.¹¹⁵ Toparlayacak olursak “doğadaki fenomenler artık birbirlerinden yalıtlanmış fenomenler olarak değil, fakat Tanrıdan çıkan, tek tözün ana nitelikleri kapsamı içine giren fenomenler olarak değerlendirilir.”¹¹⁶

¹¹¹ Spinoza, *Etika*, 255.

¹¹² Mehmet Mesut Ballı, “Bilginin Toplumsal-Felsefi Boyutları ve Spinoza'nın Bilgi Anlayışı”, *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 7/23 (2021): 110.

¹¹³ Spinoza, *A.Y.D.Ü.İ.*, 46.

¹¹⁴ Mustafa Cihan, “Spinoza Felsefesinde Varlık ve Bilgi Problemi” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001), 164.

¹¹⁵ Enver Orman, *Bilgi Felsefesi*, İstanbul Üniv. A.U.E.F. Ders Kitabı, https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_bahar/bilgi_felsefesi/10/index.html#konu-3, 172.

¹¹⁶ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 532.

Görüldüğü üzere Spinoza felsefesinde tüm alanlarda en etkin olarak rol oynayan Tanrı kavramı bilgi felsefesinde de bu etkinliğini sürdürmüştür. Böylece doğanın özsel yapısı ilahi ana niteliklerden türetilmiştir. Bakıldığında bir akılcı olarak Spinoza felsefesinde sezginin de önemi göz ardı edilemeyecek kadar önemli ve değerli konumdadır. Amacı insanları mutluluğa ve hakikate ulaştırmak olan Spinoza, bu gayesine yalnızca Tanrısal sezgiyle ulaşabileceğini öne sürmüş ve böylece bu algı tarzının ehemmiyetinin altını çizmiştir. Söz konusu “sezgisel bilgi, yani her şeyi ezeli-ebedi bir ışık altında, Tanrıda ve Tanrı aracılığıyla görme durumu insana, onu kölelikten, yabancı bir düzende kendisine tamamen yabancı güçlerin oyuncağı olmaktan kurtarmak suretiyle, olabilecek en yüksek tatmini ve saadeti sağlar.”¹¹⁷

1.1.3. Leibniz’in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezginin Rolü

17. yüzyıl filozoflarından olan ve üçüncü büyük rasyonalistler arasında yer alan Gottfried Wilhelm Leibniz 1646-1716 yılları arasında yaşamış ve felsefeye büyük katkılar sağlamış bir düşünürdür. Leibniz mantık, metafizik ve matematik alanlarında çalışmalar yürüterek hem içerisinde bulunduğu döneme hem de sonrasındakilere öncülük etmiştir. Mantık alanında tümdengelimsel çalışmalar yürüterek sembolik kavramlarla yeni bir mantık sistemi kumuş ve böylece felsefe tarihinde modern mantığın babası olarak anılmaya başlamıştır. Varlık bilimini yine dâhisi olduğu metafizik alanı ile bütünleştirerek dünyanın yapısını gözler önüne sermeye çalışmış, matematik alanında diferansiyel hesabını icat ederek günümüz teknolojisinin temellerini atmıştır.

Şüphesiz yaşamış olduğu tüm dönemleri farklı bilim dallarına hizmet vererek geçirmiştir. Felsefe ve Leibniz’in ilişkisi incelendiğinde dünyanın varlık yapısının ne olması gerektiği, doğa ve bilim ilişkisi, Tanrı’ya dair görüşler, yeter-neden ilişkisi ve en önemlisi belirtilen tüm maddelerin metafizik ile harmanlanan hali görülmektedir. Leibniz’e ait çalışmalar içerisinde temel olarak değinilen ana başlıkları ise bilginin kaynağı ve sınırları, insanın huzur ve mutluluk yolları, şeyler arasındaki uyum gibi durumlar olarak belirtmek mümkündür.

Sürmüş olduğu hayattan da anlaşılacağı üzere Leibniz tek bir dalda uzmanlaşmamıştır. Uzmanlıkları ve felsefeyi ortak bir potada eriterek yeni bir dünya

¹¹⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 532.

görüşü ortaya koymuştur. Leibniz, tüm bunları yaparken işe, bilginin ne olduğu ya da olması gerektiği sorusu ile başlamıştır. Ünlü düşünür Leibniz, bilgi ile alakalı olarak saptadığı bazı sorunların çözüm yoluna ait fikirlerini dayanaklandırabilmek adına, varlık felsefesinde öne sürülen düşüncelerle hareket etmiş ve böylece sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Yani denilebilir ki, “Leibniz bilgi problemini varlıkla, mantığı da bilgi problemi ile bağlantılı görmektedir.”¹¹⁸

Leibniz, felsefe tarihinde bilgi problemi anlamında en çok matematik çalışmalarıyla ve buna bağlı olarak da mantık üzerine sunduğu düşünceleriyle gündeme gelmiştir. O, yaşadığı yüzyılda Aristoteles mantığından hareket etmiş ve bu mantık üzerinde çalışmalar sürdürüp kendi mantık sistemini ortaya koymaya çalışmıştır. Kendi sistemini kurma denemesinde mantığı, günlük dilden arındırıp, matematiksel bir yapıya sahip olması gerektiği noktasında geliştirmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Leibniz, evrendeki her şeyin tıpkı matematikte bulunan semboller gibi şeylerle açıklanabileceği düşüncesinden hareket ederek mantığa da sembolik bir boyut kazandırmıştır.

“Gerçekler ve onların bağlantılarını göstermek için sembolik bir metot geliştirmeyi en önemli görev kabul eden bir mantık görüşüne sahip olan Leibniz, bu metot sayesinde akıl yürütmeyi kolaylaştıracak ve de kusursuz yapacaktı.”¹¹⁹ Leibniz’in asıl amacı, nasıl ki matematik sembollerle yanlışlar bulunup, çözüme kavuşturuluyorsa tıpkı bu şekilde sembolik mantıkla da düşünce yanlışları açığa çıkacak ve bu semboller sayesinde çözüme ulaşacaktır. Bu durumda da felsefi düşüncede oluşabilecek zıtlıklar ve aykırılıklar ortadan kalkacaktır.

Varlık konusunu da bilgi anlayışı içinde oldukça önemli yere konumlandıran Leibniz’e göre, bilginin konusu hali hazırda ve dünya içerisinde var olandır. Yine düşünürün saptadığı fikre göre şüphe götürmez tüm varlıklar birbirine neden-sonuç bağı ile bağlanmıştır. Âlemin oluşmasında etken olan sonsuz töz bireysel anlamda vardır ve yine bu tözler teklikten çokluğa gitmektedir, bu bütünleşmede onları ayrı bağlamda tek bir varlık olarak nitelemeye sebebiyet vermektedir.

¹¹⁸ Melike Oktay, “Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi teorisi ve Mantık”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*, 2/2 (2017): 692.

¹¹⁹ Kutsi Kahveci, “Evrensel Karakterizm Üzerine”, *Ankara Üniv. Sos. Bil. Dergisi*, 2/ 28-29 (2002): 300.

Leibniz tüm bu tözlere Monad kavramını uygun görmüştür. Burada sözü edilen monad, bileşikler içinde yer alan bütün halinde ve parçaları olmayan bir tözden başka bir şey değildir. Monadlar ancak bir anda başlar ve bir anda biter, bileşik olan şey ise bölük bölük başlar ya da sona erebilir.¹²⁰ Leibniz yine bu ayrı bağlamda tek başına olan varlıkların zorunlu bir sebebi olarak Tanrı'ya ulaşmıştır. Bu sebepten ötürüdür ki Leibniz tüm var olanların en üst listesine Tanrı'yı koymaktadır. Onun görüşlerine göre Tanrı başlangıçta yer alan bir monaddır (Monadlar Monadı) ve var olan her şeyin kaynağını oluşturmaktadır.

Bileşikler var olduğu için basit monadların da olması kaçınılmazdır. Leibniz'e göre her basit monad birbirinden farklıdır. Şayet böyle bir farklılık olmasaydı şeylerdeki değişikliklerin farkına da varılmazdı. Çünkü yaratılmış her varlık, dolayısıyla yaratılmış her monad değişikliğe uğrar. Her değişim derece derece olur bu sebeple de bazı şeyler değişirken bazı şeyler sabit kalır. Böylece basit tözde bir duygulanım ve oran bulunmaktadır.¹²¹ Monadların birbirinden farklı olduklarını açığa çıkaracak şeyin algı oluşunu belirten Leibniz, monadın faaliyetlerinin, ideler ve algılar olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.

İşte Leibniz, var olan tüm bilgilere insan eliyle ulaşmanın mümkün olduğunu savunmuştur. Leibniz'in sahip olduğu fikirlere göre bilme eylemi iki ana başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilki akıl ve mantık iradesiyle olandır. Bu yönetime göre insanların esas motivasyonu tüm evreni anlamak doğrultusunda bilgiye erişirken akli ve mantığı kullanmanın şart olmasıdır. Var olanı bilmek için en gerekli ilk şart budur. Leibniz, iki tür akıl hakikatinden söz etmektedir. Bunlar: (verites eternelles) ve (verites positives) 'dir. Ezeli hakikatler, zorunlu olan hakikatlerdir, onların zıddını düşünmek bizi çelişkiye götürür. Mesela mantıksal, metafizik ya da geometrik zorunluluk gösteren hakikatler bu tür hakikatlerdendir. Pozitif hakikatler ise zorunlu değildir, onlar Tanrının tabiata verdiği kanunlar ya da bu kanunlara bağlı olan hakikatlerdir.¹²²

Leibniz, ayrıca bilgide bir sezgi sürecinin olduğundan söz etmiştir. Ona göre, tam ve anlamlı bir bilgi edinebilmek için sezgi kavramından hareket edilmesi gerekmektedir. Leibniz, kesin bilgiye ancak bu sezgisel sürecin ardından ulaşıldığını ve

¹²⁰ G. W. Leibniz, *Monadoloji*, çev. Suat Kemal Yetkin, (Ankara: MEB Yayınları, 1988), 1.

¹²¹ Leibniz, *Monadoloji*, 3.

¹²² Veli Urhan, "Leibniz ve İkbal'e Göre Tanrı'nın Kişiliği", *D.E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, 12 (1999): 91.

ulaşılan sonucunda tam algı durumu olduğunun altını çizmiştir.¹²³ Leibniz’e göre doğacak olan tam algı bilgiyi anlama konusunda insanlara büyük oranda yardımcı olacaktır.

Yine Leibniz erişilmesi gereken bilginin tümel doğruluğuna ve açıklamanın gerçekliğine ancak varlığının açıklanmaya ihtiyaç duyulmayan bir tzn kabullenilmesiyle mümkün olacağını iddia etmektedir. Bu varlık kuşkusuz ki Tanrı’dır ve bu durumu da yeter-neden ilkesi ile izah etmeyi uygun görmüştür.

Yeter-neden ilkesine göre dünyada ve evrende olan hiçbir şeyin tek başına bir anlamı yoktur ve her şey birbiri ile bağıntılıdır, yeryüzünde vuku bulan tüm olaylar bir nedenden dolayı gerçekleşmiştir. Yeter neden ilkesi, hiçbir şeyin nedensiz olmadığını, vuku bulan her şeyin bir nedeni olduğunu, bir şeyin, başka türlü değil de olduğu gibi olmasını açıklayacak bir neden bulunması gerektiğini söyler.¹²⁴

*Bu dünyada olan yasaları ve onlarla birlikte olup bitecek olan her şeyi, örneğin ağacın fırtınanın etkisiyle toprağından bir dakika önce ya da sonra değil, fakat tam tamına o anda kopmasını, bir metre sağa ya da sola değil de tam tamına savrulduğu yere savrulmasını temin edecek şekilde seçmiştir. Bu, Tanrının bu dünyanın tarihinde olup bitecek her şeyi bildiği, gücünün, başka dünyaları da seçmiş olabilmeyi mümkün kılacak şekilde sınırsız olduğu, mümkün dünyaların en iyisi olan bu dünyayı seçmenin sonsuz iyiliğinin bir ifadesi olduğu anlamına gelir.*¹²⁵

Yeter-neden ilkesine ve Tanrı bilgisine dair görüşlerini bir örnekle açıklamaya alışan Leibniz görüşlerini bununla da sınırlı tutmamıştır. Felsefede çok önemli bir yere sahip olan teorik bilginin destekçisi olmakla beraber yeni bir bakış açısı geliştirmekten uzaklaşmamıştır. Tüm bilginin teorik olmadığını ve pratik bilginin de insan yaşamı için oldukça ehemmiyet taşıdığını savunmuştur.

Leibniz’in kendi döneminde ve öncesinde yaşayan birçok düşünürden farklı olarak kullanılabilecek pratik bilginin yaşamın her alanına yansıtılması gerektiğini savını desteklemiştir. Bilgi yalnızca var olan durumla sınırlı kalmayıp mantık çerçevesinde sınırlarını genişletebilen bir olgudur. Leibniz’de bu noktada bilginin değeri sorunu ortaya çıkmaktadır.

¹²³ Oktay, “Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi teorisi ve Mantık”, 694.

¹²⁴ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 541.

¹²⁵ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 542

Leibniz'e ait savda bilgi ve mantığı birbirinden ayırt etmek mümkün değildir. Yukarıda belirtildiği üzere Leibniz'e göre anlamlı ve bütün bilgi tam algıyla ulaşılabilen bilgidir. Tam algıya erişik halde olabilmek için de doğuştan getirilen duyumlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu duyumlara kendi kuramı içerisinde özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri adı verilmektedir.

Özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri Leibniz'in bilgiyi tanımlarken kullanmış olduğu ve mantık çerçevesi içerisinde savına dâhil ettiği görüşlerden birisidir. Bu sava göre bir önermenin zıttı kendi kendisiyle kuşkulu olduğu vakit doğruluğuna ulaşılır. Bu sava dayanan görüşler yine Leibniz tarafından zorunlu doğrular olarak adlandırılır. Bu savda yer alan görüşler yanlış olma ihtimali olmayan ve olmaması gereken bilgilerdir. Leibniz, bu noktada matematik ve felsefe bilgisini harmanlayarak neticeye ulaşmaya gayret etmiştir. Kendisine göre 'Kırmızı, kırmızıdır.' şeklinde totolojiler ya da özdeşlik önermeler basitleştirilebilir. Yine de bu önermeler yanlış olma ihtimali barındıran ve deneyim ağırlıklı olgulardır. Bilgiyi tanımlarken bu kadarla yeterli kalmayan Leibniz çok daha önemli bir görüş ortaya atarak öznedeki yüklem ilkesini açıklamaya gayret etmiştir.

Yine Leibniz ve bilgi tanımına dair bir başka bakış açısı onun bilgiyi ele alma biçiminden gelmektedir. Metafiziğe olan ilgisi hayatı boyunca yapmış olduğu çalışmalardan apaçık anlaşılan Leibniz, metafizik ve bilgiyi birbirinden ayırmamaktadır. Buradan hareketle bilginin doğruluğu ve yanıltıcılığı Leibniz kuramı içerisinde büyük bir yere sahiptir. Leibniz'in savına göre örneği sunulan varlığı ya da şeyi kavramamızı olanaklı hale getiren esas olgu açık bilgidir.

Bir maddeyi ötekilerden ayırabilmek adına gerekli olan ipuçlarını tek tek açıklayamazsak ya da sayıp dökemezsek bu bilgi çeşidine karışık bilgi denir. Gerekli olduğu kadar analiz ile bir maddeyi var olan diğerlerinden ayırma işlemi ise açık seçik bilgiyi sunar. Tek başına açık seçik bilgi de bilme eylemini gerçekleştirme de yeterli olmaz. Yine yukarıda yer alan bilgilere göre tam bilme işlemi için gerekli olan esas şey sezgidir. Var olan her şeyi birbiri ile ahenk ve düzen biçiminde ele alan filozof görünenden dahasına ulaşmak ister ve Tanrı'nın lütfunu anlayabilmenin salt bilgi ile mümkün olmadığını kabul eder. Leibniz'in görüşlerine göre Tanrı'nın sanatı ulaşılmazdır ve O'nu anlayabilmenin tek yolu görüneni ele alma değildir.

Sonuç olarak Leibniz, yarattığı her şey de çok büyük bir denge bulunan Tanrı'nın monadlarını kavrayabilmeye sezgi ile erişilebileceğini söyler. Bilginin pratikliğinin önemini vurgularken aynı zamanda sezgi kavramı ile Tanrı'ya ulaşılabilirliğini belirtmektedir. Bununla da kalmayarak sezgisel bilginin var olmuş ve olacak tüm zamanlarda tam doğru olduğunu belirtmiştir.

1.1.4. John Locke'un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı

Üç Britanyalı filozoftan biri olan John Locke, 1632-1704 yılları arasında yaşamış, ampirizm akımının önemli savunucularındandır. Diğer filozoflar gibi bulunduğu çağda ve sonrasında büyük yankılar uyandırmış olan John Locke, felsefede kendi yöntemini ararken bulunduğu dönem içerisindeki tartışmalardan uzaklaşarak Descartes'in felsefesini özümsemeye yoğunlaşmıştır. Yalnızca felsefe dalına ilgi duymamış yaşadığı dönem içerisinde yakın olduğu bir zümre sayesinde tıp, fizik, kimya ve siyaset gibi başka dallara da merak salmıştır. Locke'un felsefesi içerisinde kendisinden öncekiler gibi soyut ve metafizik olanı değil de daha pratik ve anlaşılabilir olanı açıklama amacı vardır. Yaşamış olduğu dönem içerisinde egemen olan Skolastik düşünce onun düşünme becerilerini eğitmesine büyük olanak sağlamıştır. Felsefesini temellendirirken kendinden önceki dönemlerde yaşamış olan düşünürlerin görüşlerine karşı çıkarak doğuştan getirilebilecek bir ide olmadığı, insan zihninin deneyimler sayesinde şekillendiği fikrinden beslenmiştir.

Locke'un felsefesini temellendirirken almış olduğu motivasyon, insan doğasını anlama, insanı var olanların en merkezine illeştirme ve aklını yönetebilen bir güruha ışık tutmak olmuştur. Tüm bunları yapabilmenin temel noktası insanda var olan anlama yetisini özümsemek olmuştur. Locke, insanda var olan bu yetinin, ön yargıları, yanılmazları, taassubu ya da inkârı yok etmeye yardımcı olacağı görüşünü savunur. Locke'un felsefesinde evrende var olan her şeyi bilmekten önce esas olanın insanı anlamlandırmak olduğu gerçeği bulunmaktadır. Bu durumun sonuna eriştiğinde bilgi gibi bir olgunun tanımını yapmış ve esas gereksinim duyulanı ortaya çıkarmış olacaktır. Locke, "Bizim işimiz her şeyi değil, kendi davranışlarımızla ilgili şeyleri bilmektedir"¹²⁶, diyerek insan bilgisinin sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır.

¹²⁶ John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. Vehbi Hacıkadıroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 70.

Ünlü eseri olan Deneme adlı eserini dört bölümde ele alan filozof, ilk bölümde doğuştan idelerin eleştirisi üzerine çalışmalarını derlemektedir. Bilgiye giden yoldaki çöpleri temizlemenin önemine vurgu yapan Locke, bu konuda Descartes'e benzerliğiyle göze çarpmaktadır. Çünkü Descartes'te kendisinden önceki bilgilere, doğru kabul edilse bile hep kuşkuyla yaklaşmış, hatalı gördüklerini felsefeden ayıklamıştır. Ancak yine de Locke, kendi kuramını şekillendirirken Descartes'in öncelemiş olduğu doğuştan gelen ideler kavramını kesin bir dille aykırı bulmuştur. Çünkü Locke 'un yaşadığı dönemde maddenin ya da fiziksel nesnelerin parçalı olduğu fikri kabul ediliyordu. Locke'da bu fıkirden hareketle algıları da benzer bir mantığa oturtmaya çalışmıştır. Algılarında parçalı bir yapıda olduğunu belirten Locke, algılar arasında nedenler zinciri olduğunu belirtmiş ve algıların devinim ile başlayıp, zihindeki fikirler ya da ideler ile son bulacağını iddia etmiştir. Vardığı sonuçlar neticesinde de bilginin ideler ile sınırlı olduğunu savunmuştur. Öncelikle kendisi, ide ya da idea kavramının açıklamasını şu şekilde yapmıştır;

“Bir insanın düşünmesi sırasında anlığın (understanding) nesnesi (object) olarak ortaya çıkan her şeyin yerini tutacak en iyi terim olduğu için, onu düşlem (phantasm), kavram (notion), tür (species) ya da düşünme sırasında zihnin üzerinde kullandığı her şey ne anlama geliyorsa, onları anlatmak için kullandım; böylece onu sık kullanmaktan kaçınmadım. İnsanların zihninde böyle ideler bulunduğunu kolayca kabul edileceğini sanıyorum: Herkes kendinde onların bilincine varır ve insanların konuşma ve davranışları, onların başkalarında da bulunduğuna insanı inandırır.”¹²⁷

Locke'a ait ide ya da fikir kavramından da anlaşılacağı üzere kendisine göre ideler düşünme eylemi esnasında gelişen ve doğuştan getirmeye gereksinim duyulmayan olgulardır. İnsanı anlamak için sahip olunması gereken en temel olgunun insana ait zihin yapısını anlamlandırmak ve usun çalışma biçimini özümsemek olduğu gerçeği şüphe götürmez bir olgudur. Bu bağlamda doğuştan herhangi bir ide getirmenin mümkün olmadığı konusunu farklı örnekler ve bakış açıları ile açıklamaya özen göstermiştir. Modern epistemolojinin özünü oluşturan ide kavramının doğuştan olması durumunun kabul görmesi için ulaşılması gereken önemli noktalar vardır.

Yine kendi yapıtında belirttiği üzere dünya üzerinde var olan tüm insanların ortak ve tek bir doğru etrafında buluşmuyor olması ona göre doğuştan ide getirmenin

¹²⁷ Locke, *Deneme*, 71.

mümkün olmadığının kanıtıdır. Bilgiye ulaşma ve anlamlandırma anne karnının yapısından kaynaklı deneyim ile başlamaktadır. Bu süreç her ne kadar erken başlarsa başlasın sonucunda Locke’a göre deneyim olmadan idenin varlığı mümkün değildir. Aksi takdirde idenin varlığı doğuştan olsaydı çocukların ve cahillerin sahip olması gereken özellikler yetişkin ve us yetisi yerinde bireylerinki ile özdeş olurdu.

Akıl, insanların algı süreçlerinin sağlıklı çalışması ve duyuların işlevlerini yerine getirebilmesi sonucu izlenimleri anlamlandırabilme sürecidir. Tüm bu maddelerin bulunduğu ortak payda ise deneyim olarak sonuçlanmaktadır. Locke’a göre yalnızca ideler değil bir toplumda ve insanda bulunması gereken meziyetlerin çoğu doğuştan gelmemektedir. Örneğin ahlak, inanç ve adalet gibi kavramlar doğuştan insan zihninde gelmez. Bunların her biri insanların üzerinde düşünüp ortak bir paydada bulunduğu ve temelini insan çıkarını gözetmek olduğu hususudur. Dünya üzerindeki farklı toplumlarda hayat bulan ve çeşitlilik gösteren ahlak ve inancı doğuştan gelmediğine dair kanıt olarak sunar.

İnsan zihninin doğuştan herhangi bir bilgi ya da ide ile gelmediğini belirtirken “tabula rasa”(boş bir levha) kavramını kullanan Locke, insanın deneyim sürecinin zihinde başladığını öne sürmüştür. Dışarıdan gelen uyarıcıların duyu organları ile duyumsanması neticesi ile zihinde kaydedilmesi sürecini deneyim olarak adlandırmıştır. İnsanın ana rahmine düştükten sonra gelişimi sayesinde dışarıdan gelen uyarıcılara maruz kalması durumundan itibaren algı sürecinin başladığını iddia etmiştir.

Tabula rasa (boş levha) kavramı ile doğuştan ya da ruhtan gelen ortak bir idenin olmadığını savunan John Locke, idelerin hiçbir suretle yeryüzünde var olan tüm insanlarda ortak bir noktadan geçmediği düşüncesi üzerinde durmuştur. Elbette tüm bu görüşlerden sonra ideleri dayanaklandırması gerekmiştir. İdelere ait bir dayanak istendiğinde Locke bu durumu net bir biçimde deneyim ile sunmuştur. Locke’a göre deneyim tek taraflı bir olgu değildir ve iki türü bulunmaktadır. Locke, deneyimin bu iki türünü harici ve dâhili duyum ya da duyum ve düşünüm olarak ele almıştır. Bu konuda şunları dile getirmiştir:

“Ben anlıkta, bu iki kaynaktan alınanların dışında herhangi bir idenin bulunabileceğini sanmıyorum. Harici şeyler, zihne, hepsi de kendilerinin bizde ürettiği algılar olan, duyulur ideleri sağlar, zihin de anlığa kendi işlemlerinin idelerini sağlar. Bunların birçok tipleri, bileşimleri ve ilişkileri ile birlikte incelediğimiz zaman, bizim idelerle

ilgili bütün birikimimizi sağladıklarını görürüz. Zihnimizde iki yoldan biriyle gelmemiş hiçbir şey bulunmadığını görürüz.”¹²⁸

Söylenilenlerden ulaşıldığı üzere, Locke’a göre sensation yani duyuma sahip olmadan düşünümüne sahip olunmaz. Locke, düşünüm ile zihnin işlemlerinin farkına varmayı kastetmektedir. Bu işlemler de ancak duyumlardan ideler iletildiği anda devreye girmekte yani duyular aracılığıyla dışarıdan gelmektedir. Bu da her bir zihnin duyumdan önce boş bir levha olduğunu göstermektedir.

Kısaca Locke’a göre edinimler ve algı başladığı anda zihinde düşünme süreci başlar. Düşünme süreci ise doğuştan gelmekte ve zaman içerisinde edinilen bilgi birikiminin deneyim ile birleşmesi sonucu meydana gelmektedir. Bütün idelerin duyum ya da algı olduğunu dile getiren Locke, bir nesnenin kendisini değil de özelliklerini algıladığımız durumları yalın ya da basit ideler olarak adlandırmaktadır. Bu aşamada zihnin pasif olduğunu ifade etmektedir. Ardından zihnin yalın ideleri birleştirip, pasif halden, aktif hale gelerek bileşik idelerin oluştuğunu belirtir.

Tüm bunları ifade ettikten sonra felsefesinde asıl sorun olarak ele aldığı zihinde olanlar ile nesnel gerçeklik arasındaki bağlantının ne olacağı sorununa yoğunlaşmaktadır. Buradan hareketle basit idelerin nereden geldiğini araştıran ve ortaya çıkmasına yol açan niteliklerin açıklamasını yaparak argümanlarını güçlendirme çabasına girmektedir. Birincil ve ikincil nitelik ayrımı yapan Locke, birincil nitelikleri cismin özelliklerini yansıtan katılık, sıvılık, şekil, vb. gibi nitelikler olarak açıklamaktadır. Renkler, sesler kokular gibi şeyleri de ikincil nitelik olarak açıklayan Locke, burada birincil niteliklerin nesnenin kendisine ait özellikleri belirtirken, ikincil niteliklerin tamamen duyuma dayalı olarak ortaya çıktığını belirtir. İkincil niteliklerin yalnızca birincil nitelikler üzerinde çeşitli duygular ürettiklerini ifade etmektedir.

Bunu belirledikten sonra da bilgide ki kesinlik derecelerini açıklamaya koyulur. Locke, bilgiyi kesinlik derecelerine göre üçe ayırır. Bunlar: Sezgisel bilgi, Tanıtlayıcı bilgi ve Duyusal bilgidir. Sezgisel bilgi konusunda Locke şöyle der:

“Kendi düşünme yolumuz üzerinde düşünürsek, zihnin kimi kez iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı kendilerinin dolaysızlığıyla algıladığını görürüz. İşte bana sezgisel bilgi diyebileceğimizi sanıyorum. Çünkü bunda zihin kanıtlama ya da inceleme

¹²⁸ Locke, *Deneme*, 99.

*sıkıntısına katlanmadan, gözün ışığı algılaması gibi doğruyu yalnızca ona yönelmekle algılar.”*¹²⁹

Sezgisel bilgi, bilginin en üst basamağını oluşturur. Locke, bu bilgiyi dolaysız olarak açıklamaktadır. Locke, zihnin kesinliğini ve hakikatinin sadece ona yönelerek kavranabileceğini yani zihnin aniden algılaması gibi bir yaklaşımla ulaşılabileceğini savunmuştur. Bu durumu, gözün ışığı algılamasına benzeten Locke, bunları zihnin aniden, ilk seferde anladığı doğrular olarak görmektedir. Bu sebeple bu türden bilgi ona göre en açık ve en güvenilir bilgidir.

Tanıtlamalı bilgi konusunda ise, "zihin ideler arasında uyuşma ya da uyuşmamayı algılar; fakat bu dolaysız olmaz."¹³⁰ Burada zihin ideler arasındaki ilişkileri anlamak için bir takım aracı ideleri kullanır. Burada zihin üçgenin üç açısıyla iki dik açının eşit olduğunu sezgisel bilgide olduğu gibi hem ilk bakışta kavrayamaz. Dolayısıyla zihin, başka açıları bularak ve dik açıyla eşitliğini tespit ettikten sonra bu eşitliği kavrar.¹³¹

John Locke'un kuramı içerisinde yer alan bilgi, temelini algıdan almaktadır. İki ide arasında var olan algının uyuşma ya da uyuşmama durumu bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Bu sava göre algılama durumu yoksa bilginin oluşması söz konusu değildir. Yalnızca algılama sürecinin bilgiyi oluşturmak için yeterli olmadığını savunan Locke idelerin bu bilgi halini alabilmesi için dört ilke şartı ön görmüştür. Bunlar; özdeşlik ya da başkalık, bağıntı, birlikte var oluş ya da zorunlu bağlantı, gerçek var oluş.

Bu dört maddenin sağlanamaması durumunda gerçek bilginin ve var olmanın oluşmayacağını savunmuştur. Locke'a göre kâğıdın ide olarak algılanması için beyaz veya sarı renge sahip üzerinde yazma eylemi gerçekleştirebilen ve nispeten hafif olma niteliklerine sahiplik koşulu vardır. Bu özellikleri bulundurmayan ve en önemlisi amacına hizmet etmeyen bir madde nasıl var olamazsa idelerde koşullarının gereğini yerine getiremezse var olamaz. John Locke kendi savından hareketle Tanrı'nın var olduğunu ve gerçek bir var oluş durumunu sergilediğini belirtmektedir.

¹²⁹ Locke, *Deneme*, 362.

¹³⁰ Locke, *Deneme*, 363.

¹³¹ Ata Demir, "John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'da İnanç ve Rasyonalite", *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 2/2 (2020): 3.

Duyusal bilgi söz konusu olduğunda Locke, bu bilgi hakkında duyularımıza sunulan şeylerin ötesine gidilemeyeceğini belirtir. Bu sebeple diğer iki bilgi türünden daha dar ve sığ bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgi türü genelde dışsal yani bizim dışımızdaki sonlu varlıkların bilgisini vermektedir. Dolayısıyla ilk iki bilgi türü kadar doğru bir bilgi sunmaz ancak inanç ya da kanı olabilir.¹³²

Var olan her şeye ait bir sınır vardır ve bu durum bilgi için de geçerlidir. İnsan bilgisinin sınırı idelerle paralel bir istatistik sunmaktadır. Locke insanların ancak idelerle erişebildikleri bilgilere sahip olma gibi bir set çekmeyi kabul etmemiştir. Böyle sınırlandırmamayı sezgi ve akıl yürütme ile idelerin genişleyebileceği düşüncesi ile dayanaklandırmıştır.

Locke, bu genişleme durumu her ne olursa olsun hatta bilgiyi elde etme yolu her ne olursa olsun bir başına tek yolla tüm bilgileri elde etmenin olanaksız olduğuna vurgu yapmıştır. Sezgisel bilgi kullanılarak iki türdeş maddeye aynı anda bakıldığında genel olarak büyük küçüklük, yamukluk düzlük, genişlik darlık gibi gözle görülür yorumlar yapabilmenin olanaklı olduğuna değinmiştir.

Ancak bu maddelerin birebir aynı olduğuna ya da farklılıklarının niceliksel hesaplarında muhakkak bir ölçüme ya da araca ihtiyaç duyulduğunu da belirtmekten geri durmamıştır. Tüm bunların neticesinde de ispata varılması gerektiği yadsınamaz bir görüştür. Sezgisel bilginin bu bağlamda sınırlı olduğunun altı çizilmiştir. Sezgisel görüşe ait sınırlılık ispat ve ideler arası duyum içinde geçerlidir. İnsana bahsedilen bilgi sınırı noktasında Var olan hiçbir şeyin tamamının Tanrı yardımı olmadan kesin ve net bilinemeyeceğini belirtmiştir.

Locke kuramında sezginin önemine vurgu yaparken sezgi yolu ile elde edilen bilginin, bilginin en üst derecesi olduğuna değinmiştir. Sezgisel bilgi aracılığı ile elde edilen bilginin kanıta ve dayanağa ihtiyaç duymadığını, insanın algılaması en net olan varlığı algılayabildiği gibi kesin ve var olduğunu belirtmiştir. İnsanın sahip olduğu tüm bilginin en açık ve en güvenilir olanın sezgisel bilgi aracılığı ile elde edildiğini vurgulamıştır.

Yazmış olduğu Deneme'nin Bilgi ve Kanı başlığına değindiği, Dördüncü Kitap, dokuzuncu bölümünde, Var Oluş'a dair bulguyu anlatırken, "Var oluşumuzun bilgisini

¹³² Locke, *Deneme*, 367.

sezgiyle Tanrı'nın var oluşunun bilgisini tanıtlamaya ve öteki şeylerin bilgisini duyumla duyum ile elde ettiğimizi söylüyorum” diye belirtir. Ardından şu sözleri ekler : “Kendi var oluşumuzu öylesine açık ve kesin olarak algılarız ki bunun kanıtlanması gerekli de olanaklı da değildir. Çünkü bizim için kendi var oluşumuzdan daha apaçık bir şey yoktur.”¹³³ Bu durum Locke’a ait görüşler içerisinde sezgi kavramının ne denli ehemmiyet taşıdığını göstermektedir.

Locke savunmuş olduğu görüşlerinde doğuştan insan ile birlikte var olan ve gelen hiçbir kuralın, genellenmenin ve ilkenin olmayacağını belirtmiştir. İnsan zihnini dolduran ve anlamlandırmasına yardımcı olan durumların duyumlar arası bağdaşıklık ve deneyimden geldiğini belirtmiştir. Bu ilkelere dair bir sıralama yaparken de insanın sahip olduğu en değerli ve net olan bilginin sezgiler yolu ile elde edilmiş bilgi olduğuna değinmiştir. Sezgisel bilginin sorgulanamaz olduğunu yine insan benliği üzerinden belirtmiştir.

1.1.5. David Hume’un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi

Kavramı

John Locke tarafından öncelenmiş olan ve epistemolojiye dair görüşlerini daha tutarlı bir biçimde sergileyen David Hume’da şüphesiz felsefe tarihinde büyük çığır açan filozoflar arasındadır. 1711-1776 yılları arasında yaşamını sürdürmüş olan Hume’un ünü bilgi felsefesine dair yapmış olduğu öğretilerden gelmektedir. On sekizinci yüzyılda “şüphecilik” kavramını gündem haline getiren ve dikkatlerin odağına yerleşen Hume öncüllerinden ve ardıllarından ayrılarak eşsiz bir düşünür olmayı da başaramıştır. Yalnızca bununla kalmayıp felsefenin mihenk taşı sayılabilecek İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme yapıtını oluşturarak yazın dünyasına önemli bir eser kazandırmıştır.

David Hume oluşturmuş olduğu felsefesinin temelini insan doğasının bilimine oturtmuştur. Bu temel üzerinden hareketle farklı düşünceleri desteklemeyi sağlayabilmiştir. Locke tarafından öncelenmiş ve sistematığa oturtulmuş bu kuramı daha fazla genişleterek ve kendi biçimine uygun hale getirerek sunmuştur. Aynı zamanda Hume insana ait akıl derece ve gücünün tamamen anlaşılabilir konuma

¹³³ Locke, *Deneme*, 422.

gelmesinin sadece bilimlerde öne atılımda bulunmasına katkıda bulunmakla kalmayıp başka pek olgunun derinine inmemize olanak sağlayabileceğini belirtmiştir.

“Kararı insan biliminde kapsanmamış olan önemli hiçbir soru yoktur; o bilimle tanışıklık kurmadan önce herhangi bir pekinlikle bir karara bağlanabilecek hiçbir soru yoktur. Öyleyse insan doğasının ilkelerini açıklamaya öne sürerken, gerçekte bilimlerin hemen hemen bütünüyle yeni ve üzerinde herhangi bir güvencikle durabilecekleri bir temel üzerine kurulmuş tam bir dizgesini öneriyoruz ve insan bilimi öteki bilimler için biricik temel olduğundan, bu bilimin kendisine verebileceğimiz biricik sağlam temel de deneyim ve gözlem üzerine kurulmalıdır.”¹³⁴

Hume’a ait bu sözlerden de anlaşılacağı üzere insan doğasına ait bilimi çözmek tüm işleri bitirmiş olmak anlamına gelmez. Bu durum bir kapı aralayıcı niteliği görmektedir. İnsan doğasını anlama ve güçlerinin farkındalığı ile yapılabilecek yeni çalışmalar öncelenmiş ve aynı zamanda insana ait algı sistemlerinin gruplandırılmasına olanak sağlanmıştır. Hume, Locke’un ide kavramını algı olarak felsefesinde ele almış ve bu algı kavramının da oluşturmuş olduğu bilgi örüntülerini izlenimler ya da duyular ve ideler ya da düşünceler olarak adlandırıp ikiye ayırarak temel bir sistem haline getirmiştir. Yani insan zihninin bilgiyi iki şekilde elde edeceğini belirtmiştir. Hume’a göre ideler yani düşünceler hiçbir zaman izlenimlerin yani duyuların sahip olduğu güce ulaşamaz. Bu ayrım bilginin kaynağı olarak izlenimleri temel aldığını göstermektedir. Yani ona göre bilgi deney ve gözlem ile başlamaktadır. Hume, izlenimleri de Basit ve Karmaşık olmak üzere tekrar iki başlığa ayırmıştır.

İzlenim değinildiği üzere direkt olarak duyular aracılığı ile elde edilmiş olan canlı olgulardır. İnsan ruhunda yankı uyandıran tüm olgular izlenimler içerisinde yer almaktadır. Yani beş duyu organı ile algılanan şeyleri ifade etmektedir. Bu olgulara hoş a giden-gitmeyen, sevilen-sevilmeyen, nefret edilen- âşık olunan gibi gruplandırmalar yapılacak olursa akla gelen prototipler (ilk örnekler) izlenimler sayesinde oluşur. İdeler ise izlenimlere göre daha cansız yapıda kalmaktadır, düşünceler ve hatırlanmalar şeklinde tesir uyandırırılar. Kısaca düşüncelerin kaynağı izlenimlerdir. Her iki başlığında bilgi adı altında toplanabilmesi için yine zihnin sahip olduğu bir güce ihtiyaç duyulur: Çağrışım.

¹³⁴ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınları, 1997), 41.

Hume'a göre zihinde çağrışım durumunun var olabilmesi için üç adet şart koşulmuştur. Bunlar; benzerlik, ardışıklık/bitişiklik, nedensellik ilkeleridir. Hume'a göre izlenimden kaynaklanan düşünceler bu ilkeler ile ilişkilenebilir böylece de zihin farklı düşünceler arasında bağlantı kurmaktadır. Benzerlik, herhangi bir madde ya da nesne düşünüldüğünde bu olguların varış noktasının maddenin aslı olması olarak yorumlanmaktadır. Bu duruma bir tren vagonu akla getirildiğinde baştaki, ortadaki ve sondaki vagonların bir bütün halinde treni çağrıştırmaları olarak örnek verilebilir.

David Hume, neden ve etki faktörünü bir durumu düşününce akla onunla ilgili gelen bir başka durum olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda kan görmek ve tuhaflık hissetmek arasında bir bağ vardır. Yine buradan hareketle Hume, insana ait anlamlandırma faktörünü idea ilişkileri ve olguya ilişkin konular olmak üzere iki başlık altında toplar. İşte bu durum yani bu iki bilgi türü ya da bilme türü Hume Çatalı olarak felsefe tarihinde yerini almıştır.

İdea ilişkileri şüpheyi yer vermeyecek ve üzerine açıklama istenmeyecek düzeyde apaçık durumlardır ve bu durumları tartışmak net olarak anlamsızdır. Bu kategoride Hume, düşünceler arasındaki ilişkileri kastetmektedir ve yine bu kategoride matematik, geometri, cebir gibi konuların olduğunu söylemektedir. Bu önermeler deneyimlere yahut izlenimlere başvurmaksızın sadece düşünerek apriori bir biçimde yani doğuştan oluşmaktadır. Bunlar sezgisel bilgi kadar doğruluğuna emin olunan durumlar ya da kanıtlamaya gerek duymaksızın netliği kabul edilmiş durumlardır. Örneğin üçgenin üç kenarının bulunması ve bu üç kenarın da birbirine eşit olması gibi bir önermenin yanlışlanmaya çalışılması Hume'a göre insanı çelişkiye düşürmektedir. Fakat zihin öğelerine ait olan bir diğer başlık olan olguya ilişkin konuların aksini iddia etmek her daim mümkün kılınmıştır. Çünkü bu önermelerde varlıkla ilgili bilgiler bulunmaktadır ve bu önermeler sadece deneyimlerle oluşturulmaktadır. Bu önermelerin tam tersi örneğin Güneş'in yarın doğacağı ifadesi doğmayacağını ifade eden önermeden daha mantıklı veya daha doğru olarak atfedilmez. Bu sebeple bu önermeler apriori değil aposteriori içeriğe sahiplerdir. Deneyle ispat edildiği gibi yine deneyle çürütülebilirler. İşte Kant tam da bu noktada David Hume'un düşüncelerinden etkilenmiş ve beni dogmatik uykumdan uyandırdı diyerek çalışmalarını sürdürmüştür.

Bu bağlamda Hume'a göre bir bilginin zihin tarafından apaçık algılanması çelişki barındırmadığına dair bir kanıttır. "Âdem, akıl yetilerinin başından beri tam ve yetkin olduğu kabul edilse bile, suyun akıcılığı ve saydamlığından boğucu olduğunu, ya da ateşin ılık ve ısısından yakıcı olduğunu çıkarsayamazdı."¹³⁵

Hume'a göre neden ve etki ilişkisinden doğan bilgi gerçektir. Bu yolla oluşmuş ve zihin tarafından özümsemiş bilginin ekstra bir tartışma oluşturmaya olanak yoktur. Duyu organlarından herhangi birisi gizlendiğinde zihne göre saklanan madde algılanan son haliyle kalmaktadır. Hume bu durumu neden-etki ilkesini açıklamak üzere bir kanıt olarak savunmuştur.

*"Nesnelerde, bizi onların ya da her zaman uzak ya da her zaman bitişik olduklarına inandıracak hiçbir şey yoktur ve deneyim ve gözlemden ilişkilerinin bu tikel noktada değişmez olduğunu keşfettiğimizde, her zaman onları ayıran ya da birleştiren gizli bir neden olduğu varlığını çıkarırız."*¹³⁶

Hume'un bilgi felsefesinin derinine bakılacak olduğunda görülüyor ki bilgiyi oluşturan ilk ve temel nokta algıdır. Algılanamayan bir madde ya da varlığın izlenimi oluşmamaktadır. İzlenimi oluşamayan herhangi bir maddenin idesinin oluşması da olanaklı değildir. Hume'a göre izlenimin oluşması içinde nedensellik ilkesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Hume tarafından sunulan görüşte neden ve etkinin birbirlerini tamamlaması için zorunlu bir bağa dair kanıt yoktur. Ona göre var olan tüm şeyler ya nedendir ya da etkidir. "O, nedensellik düşüncesinin olsa olsa iki nesne arasındaki bir ilişkiden türetilmiş olabileceğini belirtir, bunu da bitişiklik ya da art ardalık ilişkisine bağlar."¹³⁷ Hume'a göre bitişiklik ilkesi neden etki ilkesinden ayrılmaz bir durumdur ve ön koşulu olarak da varsayılabilir. Neden ve etki ilkesine göre de neden ya da etkinin öncelik ve sonralık durumu bir anlam ifade etmemektedir. Esas olan bir bilginin ortaya çıkması durumudur ve insan zihni x ve y olaylarını dizinlerken öncelik sonralığı yalnızca bir alışkanlık olarak sürdürürler.

Hume'un şüphecilik üzerinde bu denli durmasının esas nedeni nedensellik bağlantısını tam olarak oluşturmamasından kaynaklanır. Felsefe tarihinde şüphecilik

¹³⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 25.

¹³⁶ Hume, *İnsan Doğası Üzerine*, 77.

¹³⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine*, 78.

ile anılan ve ele aldığı kendi kuramlarında dahi sürekli bir sorgulama hali görülen Hume, sezgiye dair sorgulanamaz nitelikte olduğunun yorumunu yapmıştır. Aydınlanma Çağı ile yoğunlaşan ve önceki dönemlerde de birçok düşünürün üzerinde kuvvetle durduğu sezgi kavramı Hume için de önem arz etmektedir.

Sezgiye dair görüşlerini belirtirken kanıtlanması kesin olan veriler olarak değerlendirmiştir. Epistemolojinin ve insan doğasında bilginin ne denli ehemmiyet taşıdığını vurgulayan düşüncelerinde sezginin yeri yadsınamazdır. Yoğunlaştığı esas ilke neden ve etki olmasına rağmen sezgiyi bu bağlam içerisinde sorgulamaya açık etmemiştir. Hume'a ait görüş içerisinde sezgi kavramı Locke'da olduğu gibi önemli ve üst bilgiler arasında yer almıştır. Ancak bu denli önemli olmasıyla birlikte yine de sezgisel yolla edinilen bilgi akılsal zorunluluktan öteye geçememiştir. Çünkü Hume empirist bir filozoftur ve tüm bilgilerin deneyimle açığa çıktığını iddia etmiştir. Ona göre kesin bilgiler ancak deneyimler ve deneyimler sonucu ortaya çıkan verilerle mümkündür bu sebeple deneyimlerin sunduğu bilgileri sezgisel bilgilerden daha güvenilir bulmuştur.

1.1.6. Immanuel Kant'ın Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi Kavramı

Felsefe tarihi açısından yerinin önemi yadsınamaz olan Immanuel Kant, 1724-1804 yılları arasında yaşamıştır. Bazı felsefe araştırmacılarına göre felsefeyi Kant'tan önce ve Kant'tan sonrası olmak üzere iki başlıkta toplamının mümkün olduğu saptamına varılmış olan düşünürün, yaşamış olduğu süre zarfında temel yetkinliği felsefede varlık, bilgi, ahlak ve estetik, insan hakları, dünya barışı, din felsefesi, eğitim felsefesi gibi hemen her disiplin olmuştur. Yalnızca kendi araştırmaları ile sınırlı kalmamış, ampirizm-rasyonalizm tartışmasındaki ara buluculuk rolünü bile üstlenmiştir.

Düşünceleri yüksek derece kuvvetli olan Immanuel Kant, öncellerine ait iki felsefe okulunun (rasyonalist ve deneyci okul) bazı önemli unsurlarını birleştirerek, hem ahlak hem de bilime ait temel ilkelerin subjektif dayanaklarını gün yüzüne çıkaran oldukça önemli bir etken görevi üstlenmiştir. Kant Ortaçağ'a ait dünya düşüncelerini modern felsefeden tamamen ayıştırmış, yadsınamaz bir hümanizmi tüm yönleri ile gerçekliğe dökmüştür.

Kant'ın felsefe tarihinde büyük yankı uyandıran üç temel eleştiri kitabı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, *“Saf Aklın Eleştirisi”* dir. Bu eser, üzerinde en çok durulacak eserlerden birisidir. Çünkü Kant burada bilgi felsefesini açıklamış ve bilim üzerine argümanlar öne sürmüştür. İkinci eleştiri kitabı, *“Pratik Aklın Eleştirisi”* dir. Bu eserinde de etik ve ahlak felsefesini ele almıştır. Üçüncü eser olarak da *“Yargı Yetisinin Eleştirisi”* kitabını kaleme alan Kant, burada da estetikle ilgili düşüncelerini öne sürmüştür.

Bilindiği üzere Antik Yunan felsefesinde bilgi söz konusu olduğunda evrenden ve kozmostan hareketle açıklamalar ön plana çıkmıştır. Burada filozofların amacı, evrendeki mükemmel uyumu yakalama çabasından başka bir şey olmamıştır. İnsanlar, kendi düşünceleriyle hareket etmiyor, aksine evrenin onlara mesaj verdiğini iddia ederek tüm şeylerin evrende içkin olduğunu ve bu içkinliği açığa çıkarmayı hedefliyorlardı. Yani mükemmel uyum denilen evrendeki bu durum insan zihninden bağımsız olarak varlığını sürdürüyordu.

Kant'ın birinci kritiği olan *“Saf Aklın Eleştirisi (1781)”*, tam da bu konuları ele aldığı ve modern dünyada bilimsel bilginin nasıl üretilebileceğini ve nasıl bir yol izlenebileceğini işlediği eser olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Kant, bilimsel bilginin modern dünyada mümkün olabilmesi için, bu eserinde yargıların analitik ve sentetik olarak ayırımına dikkat çekmiştir. Filozofa göre analitik yargılar A ve B şeklinde ifade edilen önermelerin aynı şeyi içermesi, daha doğrusu aynı bilgiyi vermesidir. Örneğin; aç olmayan toktur, gibi bir önermede tokluk zaten aç olmamayı ifade ettiği için bu durum analitik yargı olarak ifade edilebilir. Sentetik yargılar ise analitik yargıların tam tersine özneye yeni bir bilgi eklemektedir. Bu bilgilere de duyular ve gözlemler aracılığıyla ulaşılabilirdi iddia edilmektedir. Kant, bu noktada sentetik yargılardan hareket edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte, zihnin önemine de vurgu yapan Kant, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Algının deneye dönüşmesinden önce gelen bambaşka bir yargı daha kurulur. Verilen görü, genel olarak yargılamanın biçimini görü bakımından belirleyen, bu görünümün deneysel bilincini genel olarak bir bilinç halinde birleştiren, böylece de deneysel

yargılara genel geçerlik sağlayan bir kavram altına sokulmalıdır; bu tür bir kavram apriori bir saf anlama yetisi kavramıdır.”¹³⁸

Buradan hareketle Kant, “*Saf Aklın Eleştirisi*” adlı kitabında en temel soru olarak, sentetik apriori bilginin imkânının sorgulanması üzerinde durmuştur. Felsefesinde numen ve fenomen kavramlarını ele alan Kant, fenomenler ile duyu algılarına konu olan dünyayı ele alırken, numenler ile akla konu olan varlık dünyasını ele almıştır. Sentetik apriori bilginin imkânını sorgularken, burada duyularla algılanabilir şey olarak tanımladığı fenomenler (görünümler) arasında neden-sonuç ilişkisini kurarak bir sonuca varılabileceğinin altını çizmiştir. Yani filozof, zihni kullanarak veya apriori kategori kullanarak fenomenler arasında neden-sonuç ilişkisinin kurulabileceğini ifade etmiştir. Burada anlatılmak istenen şey, neden-sonuç kategorisinin zihinden bağımsız olmadığı aksine zihnin bir kategorisi olup, dünyada olup biten şeyler veya olgular arasında bulunamayacağıdır. Yani bu zihnin bir kategorisi dolayısıyla apriori bir kategoridir.

Filozofun sentetik olarak ifade ettiği şey, yalnızca zihne bağlı kalmayarak, aynı zamanda gözlemler yoluyla ya da duyular aracılığıyla da bir şeye ulaşılabilceğini göstermektedir. Yani kısaca filozof, gözlemlenen şeyler dolayısıyla fenomenler arasında zihnin yardımıyla neden-sonuç ilişkileri kurularak bilimsel bilgiye ulaşılabilceğinin altını çizmektedir.

Kant’a göre sentetik önermeler, özneye yeni bilgi eklemektedir. Ancak filozof, bu bilgilere duyular aracılığı ile ulaşıldığında bunun aposteriori sentetik bir ifade olacağının altını çizmiştir. Örnek verilecek olursa; Kazağın rengi kırmızıdır, ifadesi kazak kavramına yeni bir şey daha doğrusu yeni bir bilgi eklemiştir ve bu durum gözlemlenebilir olduğu için sentetik bir ifade halini almıştır. Ancak kazağın kırmızı olduğunu duyular vasıtasıyla gözlemleyip, teyit etmek bunu aposteriori sentetik bilgi haline getirmiştir.

Kant’a göre, sentetik aposteriori önermelerin, yani deneyden çıkarılan önermelerin olanağı önemli bir açıklamayı gerektirmez; çünkü deneyin kendisi, algıların sürekli birleştirilmesinden başka bir şey değildir. O halde geriye sadece, olanağının aranması veya araştırılması gereken sentetik apriori önermeler kalmaktadır, çünkü bu

¹³⁸ Immanuel Kant, *Prolegomena*, çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2002), 51.

olanak çelişme ilkesinden başka ilkelere dayanmak zorundadır.¹³⁹ Dolayısıyla Kant, bilim için, sentetik aposteriori değil, sentetik apriori bir bilginin önemine vurgu yapmakta ve neden yalnızca duyular aracılığıyla apriori kategoriler olmaksızın bilim yapılamayacağının sorgulamasını araştırmaktadır. Kant, işte tam bu noktada onu dogmatik uykusundan uyandırdığını iddia ettiği David Hume'un görüşlerinden hareketle düşünceler öne sürmektedir.

Kant'a göre bilim nesnel ve evrensel olarak geçerli olması gereken bir şeydir. Dolayısıyla David Hume'un dediği gibi gözleme dayalı şeyler, ne kadar tekrarlanırsa tekrarlansın aynı sonuca varılacağını varsayar. Dolayısıyla Kant, bilginin deneyle başladığını ama deneyle sona ermeyeceğini dile getirir. Bu sebeple Kant, bilime apriori bir temel katılmazsa yapılan şeyin yalnızca gözlemlerden ibaret olacağını ve kesinliği ifade etmede yeterli olmayacağını iddia etmiştir.

Anlatılanlardan yola çıkarak Kant'ın bilgi felsefesinde esas olan, şeylerin nasıl görüldüğünü gözlemleyip, bunları zihin kategorilerinde daha anlaşılır hale getirebilmektir. Nesnellik konusunda da farklı bir bakış açısı sergileyen Kant, zihin verileriyle dış dünyadaki şeylerin uyumundan yahut gerçekliğinden ziyade, evrensel olarak herkes tarafından kabul edilen şeylerin nesnel yargı olabileceğinin altını çizmektedir.

Immanuel Kant'ın insana ait bilgi ve eylemin temel yetkinliklerini, kudretli bir el desteği olmaksızın bir başına özümseyebilecek bir yaşamı, bu ilkeler dâhilinde oluşturabilecek bağımsızlıkta bir düşünür olduğu savunabilir. Tanrı'nın mutlak suretle ve akıl dâhilinde sorgulanabileceği yargısıyla da Aydınlanma Çağı'nın göze çarpan isimlerinden birisi haline gelmiştir. Immanuel Kant'ın bu meziyetlerinin yanı sıra üç önemli unsuru vardır ki bunlar da onun felsefî tavrını oluşturması ve savunmasında oldukça önemlidir. Birincisi felsefesinden de önce bir bilimci olan Kant, matematikçi ve doğacıdır.

İnsanın matematik ve doğa bilimleri ile ilgilendiği zaman muhteşem denecek sonuçlar elde edileceğini düşünmüştür. Bu muhteşemliği yalnızca sıfatla değil bilimi dayanaklandırmanın önemini vurgulayarak deney yöntemi yardımı ile de yapmaya özen göstermiş olmasındandır. Sonrasında Kant, eleştirel felsefesi yardımı ile insan aklının

¹³⁹ Kant, *Prolegomena*, 24.

sınırlılıklarını ortaya koymaya gayret etmiş, insanın neyi bilip bilemeyeceğini açıklamaya özen göstermiş tüm bunları yaparken de metafiziğe karşı bir tavır sergilemiştir.

Kant'ın Hume'dan sonra en detaylı metafizik eleştirisini yapmış olduğu çıkarımına varmak da yanlış olmayacaktır. O, metafiziği bu denli eleştirirken de kendi felsefesinden metafizik kaynaklı dini görüşleri silerek de yine Aydınlanma Çağı filozofu olduğunu kanıtlamıştır. Sıralanan cümlelerden daha da önemlisi vardır ki bu da Kant'ın özerk bir biçimde etikteki duruşudur. Bu sayede Kant tam olarak bir Aydınlanma filozofu olmaya layık olmuştur. Bu düşünce ile bilgiye bakış açısını aklın mutlak yetkinliği olarak değerlendirir. Bu görüşünü ahlak felsefesi görüşü ile de bağdaştırarak ahlaki gerçekler üzerinde akıl ve kuvvetli bir iradede daha üstün hiçbir gücün etkisinin olamayacağını vurgulamış olmasıdır. Görüşlerini dini bir temel ve yapı üzerine oturtmuyor oluşu ona felsefede dini dışarıda tutarak bir bakış geliştirmenin öncüllerinden biri olma olanağı sağlamıştır.

Kant'ın bulunduğu dönem içerisinde yeni bilgi üretmek ve bilimde aşama kaydetme işleme oldukça hızlı ilerliyordu. Ne yazık ki böyle bir alan içerisinde felsefe içerisinde bulunduğu kısır döngüden kurtulamıyordu ve sürekli aynı sorulara yanıtlar aramak zorunda bırakılıyordu. Böyle bir ortamda Kant düşünürler arasında fikir birliğine varılmış ve uzlaşmış bir alan göremezken deneysel yöntemlerle sürekli başarılar kaydeden bilim hızlı ilerliyordu.

“On yedinci yüzyılda çok etkili olan Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi önemli rasyonalistlerin etkisi, Locke, Berkeley ve Hume ‘un radikal ampirizmi ile zayıflamış, hatta on sekizinci yüzyıl, “Britanya ampirizmi”nin yüzyılı olmuştur denilebilir. Bu dönemde yetişen Kant, önce, her iki okulunda önemini kavramış, olgunluk dönemi sayılan eleştiri döneminde hem akılcı dogmatizmin hem de radikal bir ampirizmin olanaklı olmadığını savunarak, ortaya, yeni ve başarılı bir sentez, “üçüncü yol” koymuştur. Sözü edildiği üzere bir yandan Hume’un radikal ampirizminin götürdüğü şüphecilik ile diğer yandan da Descartes’ın doğuştancı rasyonalizmi ile mücadele etmiştir.”¹⁴⁰

¹⁴⁰ Ali Taşkın, Metin Becermen, *Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 272.

Bulunduğu dönem içerisinde insan zihni ve algısı ile ilgili yeterli bir analiz olmadığını ve buna ihtiyaç duyulduğunu düşünen Kant, yetkinliğinin doruklarında olduğu ve felsefe anlayışında keskin bir dönüş yaşamış olduğu eleştirel döneminde a priori adını verdiği görüşünü desteklemiştir. Bu görüşe göre aklın duyumlardan özerk ve hatta duyumların işlerini gerçekleştirdiği esnada ihtiyaç duyduğu salt bir bilgi çeşidine sahiplik ettiğini savunuyordu.

“Bu apriori bilgi türleri, Platon’un hatırlama teorisinden de Descartes’ın “doğuştan ideler”teorisinden de farklı bir bilgi türü idi. Genel, evrensel ve zorunluluk taşıyan bu bilgi türü, ileride de değinileceği gibi, mantık ve matematikte görülen bilgi türüdür; Kant için asıl olan da bilginin bu türüdür. ¹⁴¹ Kant’ta öncelleri gibi sahip olunan tüm bilginin deneyim yolu ile elde edilmeye başladığını kabul eder ama ona göre var olan tüm bilgilerin tek kaynağı deneyim değildir. Duyu ile algılanan verilerden ve deneyimlerden özerk bir bilgi türünün de var olduğunu belirtir.

Kant’ın düşüncelerinden hareketle deneyim; bir şeyin doğasının ait olduğu türü belirtir, bu durumun dışına çıkılamaz olduğunu belirtmez. Deneyimler yargılarına mutlak bir netlik vermez fakat varsayımlı bir evrensellik olanağı tanıyabilirler. Yine Kant’ın görüşlerine göre apriori yargılar başka bir alternatif olanak tanımaksızın hakikati verebilirler. Apriori yargılara örnek olarak da matematik bilimine ait tüm yargıları örnek vermektedir.

Savunmuş olduğu görüşleri içerisinde bilgi sınırlandırma işlemini iki başlık üzerinde gerçekleştirmiştir. Bunlardan birincisi metafizik bilgidir ve öncellerinden de çıkarım yapılacağı üzere mutlak suretle deney yönteminin haricinde kalan bilgi çeşididir. Metafizik bilgi algılar yolu ile elde edilen, apriori türüne ait olan ve mutlak aklın egemenliğinde olan bir türdür. İkincisi ise deneysel bilgi olarak adlandırılır. Bilimin tüm temellerini üzerine oturttuğu fiziksel bir boyutu olan bilgi türüdür. Bilginin türleri konusuna dair yorum getirilirken Kant’ın bilgiyi ele alış biçimi ve oluşturulması sürecini değerlendirilmesi de önemli bir vukuudur.

¹⁴¹ Gunnar Skirrbek, Nils Gilje, *Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu (İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, Basım Tarihi Yok), 354.

1.1.6.1. Bilginin Duyusallıktan Gelen Koşulları: Transendental Estetik

Transandantal (Aşkın) Estetik konusunu zaman ve mekândan almaktadır. Burada bahsi geçen estetik kavramı güzellik kelimesinin karşılığı olarak değil Grek dilinde duyumlama ya da duyular aracılığı ile özümseme anlamında kullanılmaktadır. Burada Kant, algıya veya duyulara konu olan (fenomenal) dünyayı nasıl bilebildiğimizi araştırır. Bu araştırma ile her türlü algının ve duyulara dayanan bilginin iki formu olan zaman ve mekân ulaşır. Immanuel Kant “*Salt Aklın Kritiği*” adlı eserinin ilk bölümünü zaman ve mekân kavramları üzerinden anlama kabiliyetini değerlendirmek amaçlı oluşturmuştur. Zaman ve mekân, Kant’a göre algılarla edinilen bilgi maddesinin ön koşulu olan genel ve zorunlu formlardır. Kant, zaman ve mekân kavramlarını insanlar tarafından duyular aracılığı ile elde edilmiş olan algıların ortaya çıkarmış olduğu dünyanın formları olarak açıklamıştır. “... zaman ve mekan her türlü algının duyulara dayanan bilginin genel ve zorunlu formlar olduğudur; yani zaman ve mekan, bu bilginin apriori formlarıdır.”¹⁴²

Duyuların algılanmasının iki formu olan zaman ve mekân içsel ve dışsal algıların ön koşullarıdır. Ulaşılan veriler, bir zaman ve bir mekân içinde mümkün olmaktadır. Yani bir bilginin gerçekleşmesi ve açığa çıkması zaman ve mekân formlarıyla mümkün olabilmektedir. Ancak mekân içinde olan olaylar bir zaman içinde de olmaktadır. Bu iki form, apriori algılar veya saf algılardır. Yani duyularımızı aşan transendental gerçekliktir.

Zaman ve mekân, şeyleri sezme ve fenomenleri anlama yetimizi belirleyen zorunluluklardır. Bu sebeple Kant, bilgilerin ortaya çıkması sürecinde yer alan fonksiyonlara sahip yetilerden ve yetilerin görevlerinden söz ederken sezginin de önemine değinmektedir.

Kant’ın görüşlerine göre elde edilen bilgi, türü ne olursa olsun sezgiler yardımı olmaksızın ortaya çıkamaz. Sezgiler de mutlak suretle nesneler ve duyular yardımı olmadan bir bilgi haline dönüşemez. Bu süreçler gerçekleşirken ortaya önemli bir kavram olan duyarlık çıkmaktadır. Duyarlılık, insan aklının nesnelerin tasarılarını özümsemesidir. Kant bu konuda şu sözleri dile getirmektedir:

¹⁴² Heinz Heimsoeth, *Kant’ın Felsefesi*, çev. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 77.

“Öyleyse duyarlık aracılığı ile nesneler bize verilirler ve yalnızca o bize sezgileri sağlar; anlık yoluyla ise düşünülürler ve kavramlar ondan doğar. Ama tüm düşünce, doğrudan (direkte) ya da dolaylı (indirekte), belli ırasallar aracılığıyla, en sonunda sezgilerle ve dolayısıyla bizim durumumuzda duyarlıkla ilişkili olmalıdır, çünkü bize başka hiçbir yolda bir nesne verilemez.”¹⁴³

Kant’a göre, bilginin, duyular ve akıl ya da duyarlık ve anlık olmak üzere iki kaynağı vardır. Duyu, Kant felsefesinde, “duyarlık, verileri ya da izlenimleri alır, onları apriori formları olan zaman ve mekândan geçirmek suretiyle düzenler ve sezgi haline getirir. Anlık ise, bu sezgileri birleştirir; hüküm verir ve akıl yürütür.”¹⁴⁴

Kant’a göre genel bir bakış açısı ile bu etkileşime bakıldığında bilginin mutlak koşulları sezgi ve duyarlıktır. Tek başına duyum aracılığı ile sahip olunan bilgilerin ise yalnızca düşünülür özelliğinden ibaret olmadığını savunan Kant, herhangi bir nesnenin onu son hali yapan özellikleri ondan ayırıştırılsa bile geriye bellekte bir iz bırakacağını ve bu izlerin de uzam ve şekiller olacağını belirtir. Kant, nesnenin bellek üzerinde kaplamış olduğu yere ise “arı sezgi”adını verir. Arı sezgi Kant’a göre duyarlık üzerinde apriori şeklinde yer kapladığını savunur.¹⁴⁵

Kant’göre iki ayrı sezgi biçimi bulunmaktadır ve bunlar; zaman ve mekândır. Kant’a göre ne mekân ne de zaman insan deneyimleri neticesinde ortaya çıkmamıştır. Zaman kavramı da mekân kavramı da görülerden ibaret olup apriori algılama sürecinde meydana gelmiştir. Hatta Kant’a göre nesnelerden önce de zaman ve mekân bulunmaktadır. Henüz konuşmaya başlamış bir bebek olayları anlatırken zaman kavramlarını yanlış isimlendirmiş olsa da olayları gerçekleşme dizinine göre sunuyor oluşu kendisinde var olan zaman faktöründen kaynaklanmaktadır. Yine çocuğun yer ve yön sıfatlarını tam olarak bilmiyor olmasına rağmen nesnelerin kendisine göre nerede olduğuna dair çıkarım yapabiliyor oluşu da mekân kavramına örnektir.

Kant’ın düşüncelerine göre zaman ve mekân insandan bağımsız olamazlar ve ancak insanın duyumlayabildiği kadardır. Fakat yine Kant’a göre varlık ve madde yalnızca zihinle algılanan değil mutlak suretle ideal olandır. Bu bağlamda “transendental idealizm”adı verilen bir nitelik ortaya çıkmaktadır. Transendental idealizme göre bilgi yalnızca insan algısı ile sınırlı olmamakla birlikte insandan

¹⁴³ Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 1993), 51.

¹⁴⁴ Öktem, Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi, 171.

¹⁴⁵ Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, 61.

bağımsız olmakta ve idealdeki unsurları da kapsamaktadır. Kant’a göre insan tarafından duyular aracılığı ile algılanan her şey mutlak suretle gerçektir ve varlıklarının sorgulanması ya da şüphe edilmesi yersizdir. Bilginin de gerçek olabilmesi için muhakkak bir zamanda ve bir mekânda gerçekleşmiş olması gerekir.

Bu durum bir örnekle ifade edilecek olursa gerçekleşmemiş bir zamanda ve olmayan bir mekânda gelen ilginç bir olaya gazeteciler çağırılmıştır. Gazeteciler çağırıldıkları yerin adresini istediklerinde ise cevap alamamıştır. İlginçliğin nerede olduğunu ve haber niteliği taşıyan olayın ne olduğu sorusu gazeteciler tarafından yine yanıt alamayan sorular arasındadır. Telefonun diğer ucunda bulunan insanlar yalnızca bir olayın olduğunu söylemekte ısrarcı davranırlar. Olayın asılsız olduğunu düşünen gazeteciler de herhangi bir eylemde bulunmazlar. Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere herhangi bir nedene dayanmayan, belirli bir zaman zarfı içerisinde ve mekânda gerçekleşmeyen durumlar gerçek değildir. Durumun bilgi olabilmesi adına bir zaman ve mekân bağlamında gerçekleşmiş olması gerekirdi. Bu da zaman ve mekânın bilgi üzerindeki önemine vurgu yapmaktadır.

1.1.6.2. Eleştirel Düşünür Kant’ın Sezgi Anlayışı

Transandantal Estetik bölümünde değinildiği üzere Immanuel Kant, insan bilgisinin sezgi ve duyular aracılığı ile iki kaynaktan beslendiğini düşünmektedir. Kaynaktan zekâyâ aktarılan bilgiye dair de yorumunu apriori yasaların zihin tarafından işlenmesi olarak yapmıştır. Sezgiler ve sezgiler ile beslenen kaynaklarda bilginin temelini oluşturan iki ayaktan birisidir. Kant’a göre sezgiler olmaksızın elde edilen kavramlar yine kavramlar olmadan ortaya çıkarılan sezgiler de çığdır. Akıl tek başına sezme işlemini yerine getiremez ve duyular da tek başına düşünme eylemini yürütemezler. Bu sebeple her ikisi arasında birbirinden ayrılması olanaksız olan bir bağ vardır. Özetle; sezgi hem zamana hem de mekâna ihtiyaç duyan ve onlarsız tek başına oldukça eksik olan bir kavramdır.

Kant’ın bilgi felsefesi içerisinde tüm bilgiler kategoriler ve sezgiler yardımı ile oluşurlar. Sezgi duyular içerisinde yer alan bir olgudur fakat duyulardan gelmemektedir. Sezgiler yine akıl için apriori form değildir. Bu durumdan dolayı zihne ait olan bir olgu değildir. Apriori kategoriler zihne ait olandır. Fakat Kant, kategorilerden farz etmeyip onlardan ayrı olarak değerlendirdiği vakit zaman ve mekân olarak iki farklı ilke olarak

kabul etmektedir. Zaman ve mekân tüm duyumların olanağına imkân veren saf sezgidir. Fakat yine saf sezgi de bütün olarak duyulur alanlara aittir.

Kant'ın felsefesine göre "... bütün bilgilerimiz tecrübeyle başlar, ancak tecrübelerden ibaret değildir. (...)Tecrübe dünyasına ait bilgilerimiz duyu verilerinden ve bilgi yetimizden oluşmuştur.”.¹⁴⁶ Bu alıntıya dayanarak sezginin tecrübe kısmında da etkili olduğu çıkarımı yapılmaktadır.

Deneyisel sezgi duyumlar aracılığı ile olgulara ilişik olan sezgi türüne verilen isimdir. Kant iç ve dış deney olmak üzere iki deney ön görmektedir. Dış deneyde mekâna bağlı kalınarak nesneler vuku bulmaktadır. İç deneyde ise “zaman”a bağlı kalınarak zihin, kendisini ve zihnin iç durumlarını yaşamaktadır. Mekân empirik bir olgu değildir, başka bir deyiş ile tecrübeden elde edilmiş olan değildir. Mekân, tüm dış sezgileri dâhil kılan apriori mecburi bir tasavvurdur. Zaman ise tecrübeden kaynaklanan bir kavram olmamaktadır.¹⁴⁷

“Fenomenler, görünen şeylerdir ve görünmek doğrudan doğruya mekân ve zaman içinde olmaktadır. Ancak duyarlılığın bu türden salt biçimleri aracılığıyla, bir nesne bize görünebilir olup, böylece de ampirik görünen bir nesnesi olabildiği için, mekan ve zaman, görünüşler olarak nesnelerin imkanının apriori koşulunu içeren salt görülerdir.”¹⁴⁸

Kant'ın felsefesinde akıl, duyuların ve tecrübenin dışında farklı bir olgunun bilgisine sahip olmadığı gerekçesi ile sezgi, algıdan başka bir şey olarak değerlendirilmemektedir. İnsanda var olan tüm bilgiler sezgi aracılığı ile başlamaktadır ancak bütünü ile algıdan çıkmamaktadır. Kant; sezgi nesnenin yapısına ve niceliklerine uygun olursa bundan hareketle apriori olarak nitelendirilen bir şeyin nasıl bilinebileceğini anlamlandıramamıştır ancak bunun aksine eğer obje sezginin niteliklerine uygun olursa bu bilginin olanaklarını bütün bir biçimde tanımlayabileceğini ifade etmiştir. “... eğer bunların bilgi olmaları gerekiyorsa bu sezgilerde (algı) durup kalmamak, dahası onları tasavvur olarak nesne olan herhangi bir şeye bağlamak ve nesneyi kavramlarla belirlemek zorunluluğu vardır.”¹⁴⁹

¹⁴⁶ Immanuel Kant, *Nakdu'l-Akli'l-Mahz*, çev. Musa Vehbe (Beyrut: November Yayınları,1988), 45.

¹⁴⁷ Köz, *Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi*, 27.

¹⁴⁸ Gilles Deleuze, *Kant'ın Eleştirel Felsefesi*, çev. Taylan Altuğ (İstanbul: Payel Yayınları, 1995), 55.

¹⁴⁹ Immanuel Kant, *Seçilmiş Metinler*, çev. Nejat Bozkurt (İstanbul: Remzi Kitabevi,1984), 58.

Bir nesnenin bilgisini muhtemel hale getiren iki temel esas bulunmaktadır. İlki mutlak suretle sezgidir ki nesne sezgide bir olgu olarak anlaşılmaktadır. İkincisi ise kavramdır. Sezgi ve kavram insanın sahip olduğu tüm bilginin temel öğeleridir. Sezgi ve kavram birbirileri olmadan anlamsızlardır. Her ikisi de birbirini dayanaklandırırlar ve birbirilerinin varlıklarını anlamlı kılmaktadırlar. Sezgi zaman ve mekândan bağımsız yalnızca duyumlara ait olandır. Bu bağlamda akla ait olan bir başka kavram: yargı ortaya çıkmaktadır. Sezgi ve yargının ilişkisi incelenecek olduğunda da sezgi, yargının olması gereken halini belirleyen bir formdur. Yargı sezginin ampirik idraki ile ilişkilidir ve ampiriğin de evrensel önemini vermektedir.

Kant’a göre insan bilgisi zihinden gelen iki mutlak ilke ile oluşmaktadır. Bunlardan ilki izlenimleri alma gücünden gelmektedir ve bir diğeri alınan izlenimleri bilme gücünden gelmektedir. İzlenimleri alma sonucunda insanlar olgulara ulaşmaktadır. İzlenimleri bilme gücünden ise olguların ilgisi düşünülmektedir. “O zaman sezgi ve kavramlar bizdeki bütün bilgilerin kaynağıdır.”¹⁵⁰

Kant’ın düşünceleri içerisinde deneysel sezgiden farklı olarak zihinsel sezgiden de söz etmek mümkündür. Bu sezgi türünün tanımını ise içerisinde şeyi anlamlandıracak olan tanım zihinsel sezgidir. “Kant, teorik akla metafizik yapma yetkisi vermediği için teorik aklın numen âlemini, fenomenleri bildiği gibi bilmesini mümkün görmekte, bu yüzden zihinsel sezgiyi kabul etmektedir.”¹⁵¹ Fakat yine Kant’a göre böylesi bir sezginin varlığından tam olarak bahsetmek mümkün değildir. Bunun nedeni ise zihnin tamamen kuramsal olarak deneye bağlı olmasıdır. “Onun için duyular üstü hep tartışmalı bir fikir olarak kalacaktır.”¹⁵² Buradan da hareketle Kant’a göre objede duysal sezgiden başka herhangi bir sezginin olmadığı çıkarımını yapmak mümkündür. Genel olarak Kant için kesin bilgi sentetik apriori yargılarla mümkündür ve bu tür yargıların da yalnızca duysal sezgi ile kavranabileceği iddia edilmektedir.

¹⁵⁰ Kant, *Seçilmiş Metinler*, 75.

¹⁵¹ Tahir Yaren, “Sezgi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1/37 (2003): 32.

¹⁵² Lucien Goldman, *Kant Felsefesine Giriş*, çev. Afşar Timuçin (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983), 140-141.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ EPİSTEMOLOJİDE KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI

2.1. Edmund Husserl'in Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi ve Sezgi

Kavramı

8 Nisan 1859 yılında Moravy'da dünyaya gelen Edmund Husserl, özel olarak fizik, astronomi ve matematik ile ilgilenmiştir. Bu alanlar içerisinde matematiğe olan yoğun ilgisi onu, felsefe üzerinde düşünme ve felsefeye yönelik incelemelerde bulunmaya sevk etmiştir. Felsefe tarihinde en çok ilgilendiği soru hiç kuşkusuz geçmiş zamanlardan süregelen felsefe nasıl başlar sorusu olmuştur. Bu doğrultuda özellikle modern dönemden itibaren dünya deneyiminin anlamı üzerine düşünölmeye başlanmıştır. Bunun en ileri noktalarının biri de Edmund Husserl'in bilgi felsefesi daha doğrusu fenomenolojisinde görölmüştür.

Edmund Husserl, fenomenoloji yani görüngübilimin kurucusu, babası olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Fenomenoloji belirışler, görünüşler ile ilgili bir durum olarak ifade edilebilir. "Husserl'i fenomenolojiyi geliştirip öne sürmeye sevk eden şeyin, onun krizi ortadan kaldırma, krizin temelinde bulunan doğalcı nesnelciliğin üstesinden gelme ve tinin özsel doğasını kavramanın doğru ve uygun yöntemini ortaya çıkarma amacı olduğu söylenebilir."¹⁵³

Fenomenolojik anlayışı ile felsefe tarihinde yeni bir boyut açan Husserl, felsefenin de kendisini özsel olarak temellendirmesi gerektiği görüşündedir. Felsefenin ilgilendiği konular içerisinde tüm metafizik tartışmalardan ve bilimci ön yargılardan kurtulmayı amaçlayan ve yeni bir sayfa açmak için oldukça çok çaba sarf eden Husserl, bu doğrultuda çetin bir felsefe temeli oluşturmak için çalışmıştır.

¹⁵³ L. Lawlor, "Phenomenology" The Edingburgh University Press, 2007), 392.

nion to Twentieth Century Philosophies,

Başta belirtildiği üzere felsefenin nereden başlaması gerektiği ile ilgilenen Husserl, bu durumun yani nasıl felsefeye başladığımızın, doğal tavır içerisinde mi meydana geldiğini yoksa doğal tavidan sıyrılarak mı oluştuğunu irdelediği dikkat çekmektedir. Burada doğal tavidan kastedilen durum, dünyanın varlığına duyulan inanç durumu şeklinde tanımlanabilmektedir. Husserl, normal bir yaşantıda içinde bulunulan durumun veya gerçekliğin sorgulanmadığını ve bir inanca bağlı kalındığını iddia etmektedir. Dolayısıyla da felsefe yapabilmek için bunu aşmak yani inançlara saplanmamak veya bağlı kalmamak gerekmektedir. Bu sebeple de Husserl, doğal tavidan sıyrılmak gerektiğinin altını çizmektedir.

“Husserl için felsefenin gerçek amacına ulaşabilmesi, yani kendisini natüralizmin yayılmacılığından kurtaracak saf ve kesin bir bilim olma hedefine ulaşabilmesinin ve bu doğrultuda yol alırken her yönüyle naif ve dogmatik bir görünüm arz eden pozitivizm ve ona karşı bir tepki olarak gelişen irrasyonalizm veya kuşkuculuktan sakınabilmesinin tek bir yolu vardır. Bu yol doğal tavırla yapılan şeyi yapmamaktan meydana gelir.”¹⁵⁴

Bu doğrultuda bilmenin yapısı hakkında bilim ve bilim adamlarının da sürekli apriori düzlemde birtakım istatistiksel verilerle hareket ettiğini dile getiren Husserl, bilmenin yapısı hakkında felsefi bir düşüncenin yalnızca fenomenoloji ile mümkün olabileceğini belirtmektedir ve fenomenolojinin de yapılabilmesi için doğal tavrın geride bırakılması gerektiğini dile getirmektedir.

Esasen Husserl, felsefeyi de bir bilim olarak ele almaktadır. Ancak bunun diğer bilimlerle, örneğin; matematik, fizik, kimya vb. gibi bilimlerle karıştırılmaması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Husserl’e göre felsefi bilim derin düşünmeyle bir temellendirme sonucu açığa çıkmaktadır. Yani dünya varlığına yönelik inancın bir kenara bırakılarak (doğal tavrın), sadece ve sadece düşünceler ve argümanlar ışığında varılacak sonuçlar ile felsefenin bir bilim olabileceğini belirtmektedir.

Husserl ve bilinç kavramı incelendiğinde ise Descartes ve Kant ile benzerlikler görülmektedir. Husserl’in doğallık ya da tin ile yola çıkarken en çok Descartes ve Kant’tan etkilendiği öne sürülmüştür. Husserl fenomenoloji anlayışı ile felsefeye çok yeni ve bir o kadar sert bir bakış açısı getirmiş olsa da felsefe tarihinde yeri yadsınamaz ve klasikler arasında çok büyük önem arz eden iki büyük filozofa sadık kalmış olmayı

¹⁵⁴ L. Alcoff, “Continental Epistemology”, A Comparison to Epistemology (ed. by J. Dancy - E. Sosa), (Blackwell, Oxford), 1992, 76.

yenemez. Husserl'in Descartes'e benzetildiği kısım kendi felsefesinin çıkış noktasının Descartes ile aynı kökten çıkmasından kaynaklanmaktadır. Her iki filozofta kendi felsefelerine düşünen ben kavramı ile başlamışlardır.

Husserl'e göre felsefe ancak kabulleri sorgulamak ve hatalı önyargıları analiz etmek yolu ile gelişimini sürdürebilir. Bu görüşleri ile Descartes'e yakınlığı ile dikkat çeken Husserl, kendi felsefenin en büyük dayanak noktasını Descartes'ten almıştır denilebilir. Husserl böyle bir yol izleyerek bilişsel ve algısal hükmün mutlak apriori formları ve yapıları ile net olarak kutuplaştığı bir dönemde araştırma kısmına erişebilir yorumunu yapmıştır.

Husserl'e göre Descartes, metodik şüpheciliği ile her şeye kuşkuyla yaklaşmış ve ulaştığı tek kesin bilgi olan '*Düşünüyorum Öyleyse Varım*' argümanı çok doğru bir yol olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Çünkü bilincin varlığı insana doğrudan verilir ve Husserl'de bu bilinç varlığından hareketle felsefesini oluşturmuştur. Ancak Descartes, bu ilk kesin bilginin varlığından hareketle diğer varlık alanlarına da yönelmiş ve Tanrı'nın varlığının da doğal olarak kabul edilebileceğinin bilgisine varmıştır. İşte bu noktada Husserl, Descartes'in yanlış ve hatalı bir yola saptığını iddia etmiştir.

*"Varlığın bilinç sayesinde var olduğunu söylemiş olması, Husserl'i solipsizme, idealizme ve hatta ampirizme düşme tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Bilindiği üzere, Descartes da, solipsizme düşme tehlikesiyle karşılaşmış ve bundan, Tanrının ve dış dünyanın varlığını gündeme getirerek kurtulmuştu. Husserl ise, bu bilincin bütün bilinç aktarında aynı, kalıcı "öz"ü yakalayan mutlak, yani transandantal bilinç olduğunu ve duygusallık (görünüm) sayesinde, intersübjektif bir konstitüsyonu (akıl sahibi bütün varlıklar, bütün başka "ben"ler için geçerlilik taşıyan yapıyı), ki bu objektivenin transandantal konstitüsyonu problemidir."*¹⁵⁵

Husserl, bilinci ele alırken bilincin temel olgusunun yönelimsellik olduğunu vurgulamaktadır. "Ona göre yönelimsellik kendine mahsus bir nesneyle kurulan gündelik bir ilişkiden çok, ilgili nesneyle kurulan belli türden bir ilişkidir. Bu belli türden "ilişki" nesne var olmadığında dahi mevcut olabilir ya da nesne var olmaya son verdiğinde bile mevcudiyetini sürdürebilir."¹⁵⁶ Yani bilincin ilişki kurduğu varlık, bilinçte yöneliş içerisinde anlamını bulmaktadır.

¹⁵⁵ E. Husserl, *Cortesian Meditations*, çev. Dorion Cairns, Third Meditation, 63; Fifth Meditation, 130-136

¹⁵⁶ Dan Zahavi, "Yönelimsellik ve Bilinç", çev. Çağlar Koç, *Kaygı*, 22 (2014): 173.

Bilinci aynı zamanda içsel yani zamansal bir yöneliş olarak da görmektedir. Zaten Husserl felsefesinde yönelişlerden hareketle bir felsefe göze çarpmaktadır. Bu sebeple bu yöneliş dediğimiz şeyler kesinliğe ulaşmada çok önemli rol oynamaktadır. Zaman söz konusu olduğunda yönelimsellik özelliği göze çarpmakta ve geçmiş zaman ve gelecek zaman arasında bir bağ olduğu dikkat çekmektedir. Geçmişteki bilgilerin hatırlanıp, şimdiki zaman denilen süreçte işlenmesi ve gelecek zamanda da bilgilerin öngörülmesi olayından bahseden Husserl, deneyimlenen şeyin işte bu zamansal form içinde bilince yerleşeceğini söylemektedir.

Husserl, fenomenolojiyle yaşanan şeyin özüne inmeyi yani şeylerin özünü görmeyi hedeflemektedir. Yani özüne inmek demek bir şeyin ne ise o olmasına sebep olan duruma ulaşmak, o durumun köküne kadar inmek anlamına gelmektedir. Husserl, öze, deneyimler aracılığıyla ulaşılmakta ve ulaşılan şeyin manasına varmayı olanaklı kılan yegâne şeyin de akıl ile mümkün olduğunu dile getirmektedir.

Günümüzde bilinç ile ilgili natüralist bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir. Ancak Husserl, bu duruma karşı çıkmıştır. Çünkü Husserl'e göre natüralist bir yaklaşım neden-sonuç ilişkisiyle hareket etmektedir. Husserl'e göre doğa bilimi yaşamın tüm alanlarına sınırsız bir biçimde yayılmalıdır ve fenomenolojinin temelini oluşturmalıdır. Bu sebeple yönelimsellik gibi bir kavrama başvurmaktadır. Husserl'a göre manevi alanı nesnel hale getirebilmek ve bunu yaparken psişik alanı kapsayacak boyutta büyütmek önemli bir olgudur. Nesnelci natüralizm yorumunu bu görüşten yola çıkarak yapmış ve bu yorumdan hareketle zamansal ve mekânsal olarak doğa bilimini değerlendirmenin boş bir uğraş olduğu görüşünü savunmuştur.

Bu noktadan hareketle Husserl, bulunduğu toplum içerisinde yolunda gitmeyen pek çok alanın içinden aklın kurtarılması gerektiği görüşüne varmıştır. Aklın kurtarılması gereken şeyler Husserl'in fenomenolojisinin de temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda insanı aklını kurtarabilecek temel olgunun doğalcılık olduğunu savunmuştur.

2.1.1. Transandantal Fenomenoloji ve Sezgi Kavramı

Husserl'in kuramına transandantal adını vermesi Kant'taki görüş ile aynı kökene dayanmaktadır. Bu felsefe anlayışı deneyim ve bilginin sınırlarının koşulları ile ilgili bir çalışma olmasından transandantal olarak değerlendirilmektedir. Ancak Husserl, özlerin

akli görüsünün mümkün olduğunu dile getirirken Kant, sadece duyumsanabilir görüye sahip olunduğu ve zihnimizde bu görünün alındığı apriori formların varlığını ifade etmektedir. Görüldüğü üzere iki filozofun görüşlerinde farklılıklar söz konusu olsa da dünyanın anlamlı bir şekilde belirmesinin koşullarını araştıran bir felsefe sunmaları onların en önemli benzerlikleri olarak dikkat çekmiştir.

Husserl, söz konusu olan bilginin insan zihninde nasıl kazanıldığı ve sonrasında da nasıl tekrar canlandırılıp kullanıldığı ile ilgilenmektedir. Öte yandan da bu bilgilerin tarihsel olarak dizelenmiş bölümünden ayrı bir biçimde nesnel bir biçimde var olan mutlaklıklar olarak kavranmasını gerektirmektedir. Bu durum ise fenomenolojinin bir taraftan gerçeği insan bilgisinin özümsemesine getiren bir açıklama ile fenomenolojiyi mutlak nesnellik bölümüne ilave eden bir açıklamayı ortak bir potada erittiği anlamına gelmektedir.

Husserl'in fenomenolojik yöntemi herhangi bir ön kabulü olmayan bir teknik kullanmayı amaçlamaktadır. Bu durum bireyin dünyayı algılayış biçimini tamamen yeniden şekillendirmek üzerine kurulmuştur. “Kişinin dünyaya ilişkin deneyimi karşısında, dünyanın varoluşu, yapısı ve özellikleriyle ilgili bilimum kabulleri bir kenara atarak veya paranteze almak suretiyle refleksif bir tavır takınması gerekir.”¹⁵⁷ Fenomenlerde zihne dair herhangi bir içerik bulunmayıp deneyimlenen bir subjeyi kapsarlar. Husserl işte bu bağlamdan hareketle bilen bir zihin ve bilmeyen bir zihin arasındaki farkı düşünen filozoflara veya düşünürlere karşı çıkmaktadır. Çünkü Husserl'a ait felsefede bilinç ve görüngü arasında bir ayırım yapmak söz konusu değildir.

Husserl fenomenolojisinde bilme kavramı, var olan bir durumu olduğu gibi özümsemek, üzerinde herhangi bir oynama veya değişiklik yapmamak değildir. “... deneyimde verilmiş olan unsurların yalın bir şekilde listesini yapmanın ötesine gider; deneyimimizi, kastettiğimiz anlamı veya kendisine yöneldiğimiz nesneyi ve söz konusu nesneyi bizim için kuran ya da inşa eden yönelmişliği de kapsayacak şekilde genişletir.”¹⁵⁸ Özetle Husserl'e göre bireyler deneyimlerinin parçalarını bilince yöneltip, bilincin fenomenleri açığa çıkarma sürecindeki aktif rol ile anlayabilir.

¹⁵⁷ Howard, *Epistemic Issues in Phenomenology*, 791.

¹⁵⁸ D. Moran, *Introduction to Phenomenology*, (Routledge: London, 2000), 47-48.

“Algı ne kadar saf olursa, görünen öz de o kadar kesin ve mutlak olur. Şu halde; Husserl’e göre bilgi anlam ve sezgi aktlarının birleştiği yerde ortaya çıkar. Bütün anlam aktlarına bir bilginin karşılık gelmesi, yani her şeyin bilinmesi olanaklıdır.”¹⁵⁹

Husserl fenomenolojisini kurarken öz kavramının ne olduğu ve olması gerektiğine dair özel bir çalışma yürütmüştür. Herhangi bir varlığın özü, zamanı ne olursa olsun o varlıktan soyutlanarak elde edilen genel bir karşılayıcı ile bir araya getirilmemelidir. Bunun nedeni Husserl’in fenomenolojisine göre genel olarak ifade edilen kavramlar bir varlığın özünü değil yalnızca simgesini sembolize edebilirler. Ayrıca öz ve genel kavram arasında zaruretten doğan bir bağ yoktur. Bu bağlamda Husserl’e göre bir varlığın özünü daha iyi kavrayabilmek için genel kavramdan sıyrılıp varlığın öz kısmına nüfuz edebilmek önemlidir.

Sezgi kavramı varlığın özünü kavradıktan sonra devreye girmekte ve büyük bir önem arz etmektedir. Sezgi ile birlikte bir varlığın özü mutlak suretle bire bir yaşanabilmektedir. Husserl’in fenomenolojisinde sezgi, özün kalıcı hale gelmesine olanak sağlamaktadır. Bu kalıcılık sayesinde varlığın özü daha iyi kavranabilir ve genel kavramlardan ayrı bir başlık altında incelenebilir. Husserl, sezgi ile birlikte salt öze ulaşmayı amaç edinmiştir. Salt öz ise Husserl için varlığın kendisini ifade etmektedir başka bir deyişle varlığı, varlık olarak kılan esas kaynaktır.

*“Husserl’e göre salt öz’e, salt fenomene ancak, doğal olmayan, fenomenolojik bir tavırla, yani, varlığın içinde bulunduğu doğal şartlar paranteze alınarak varılabilir. Böylece, fenomenolojik tavırla, fenomenolojinin temel alanı olan mutlak bilinç alanına yönelir ve hiçbir şey kaybetmeksizin, mutlak bir varlık kazanmış oluruz.”*¹⁶⁰

Husserl’e göre bireylerin içerisinde bulunduğu doğal evrenin fenomenolojik olarak bir inceleme ile olanak bulunması “fenomenolojik redaksiyon” yöntemi ile mümkündür. Doğal evren fenomenolojik redaksiyon yöntemi ile incelenerek yok kabul edilebilmektedir. Doğal evren birey tarafından anlaşılabildiği takdirde idrak alanı içerisinde yer almaktadır. Bu idrak alanı yine Husserl’e göre idrakın belirli bir noktada bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. İdrak etme sürecinin uygulandığı yön değişirse, idrakın alanı da değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda birey çevreyi de farklı

¹⁵⁹ E. Husserl, *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, çev. Tomris Mengüşoğlu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 31-57.

¹⁶⁰ Takiyettin Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020), 14.

algılamaktadır bunun nedeni ise idrak alanın karanlık ve belirsizlik ile çevrelenmesinden gelmektedir.

Husserl bir eşyanın ve duygunun hazzını farklı olarak değerlendirmiştir. Eşyalar çevre ile bütünlük göstermektedir ve bireyler eşyaları çevreden bağımsız bir biçimde algılayamazlar. Bu durumun sonucunda bireye eşyaların yalnızca bir yönü idrak alanı tanır ve bütün bir algı ortaya çıkamaz. Fakat duygular ve hazlar eşyalardan farklı olarak bir çevreye gereksinim duymazlar. Bireyler duyguları çevreden bağımsız bir biçimde algılarken bir bütünlük sağlanmaktadır. Duyguların ve hazların eşyadan farkları olması nedeni ile onların daima var oldukları sonucu elde edilmektedir.

“Eşyaya yönelik aktlarda, konu, daima bilinçten farklı olduğu, daha doğrusu, bilinçten ayrıldığı için Husserl, bu tür aktlara “aşkın aktlar”, bilinç hadiselerine yönelik aktlara ise “içkin aktlar”demektedir. Kendi bilinç hadiselerimiz üzerindeki her derin düşünce bizi, mutlak bir “ben”le karşılaştırır. Her şeyi idrak etsek bile onu inkâr etmek prensip itibari ile imkânsızdır.”¹⁶¹

Husserl, söz konusu olan bilincin varlığını Descartes gibi temel kabul etmesinden ötürü içkin aktların önemine vurgu yapmakta ve bu içkin aktlarla derin bir düşünme halinde olduğunu dahası bu derin düşünme halinin zaten felsefe olarak nitelendirilebileceğinin altını çizmektedir. Diğer her tür durumun değişebileceğini ve bilinmeyeceğini iddia eden Husserl, sahi bir bilginin yalnızca öze yönelen yani fenomenolojiyle ve bilinçten gelen mutlaklıkla mümkün olduğunun önemine vurgu yapmaktadır.

“Benim bilincim hem özü hem de varlık yapısı bakımından bana mutlak olarak verilmiştir. Bu imkân ancak “ben”de, “ben”ile onun yaşantı halinin birbiriyle olan bağlılığı bakımından mevcuttur; ancak bu alanda içkin idrak gibi bir idrak vardır. Buna karşılık, şeyler dünyası, yapısı bakımından böyle bir idrak imkânından yoksundur. Bu alandaki idrak, ne kadar tam olursa olsun, hiçbir zaman mutlak olanı vermez. Bu yüzden bu alanda her şey rölatiftir; tecrübe ile elde edilmiştir ve yine tecrübe ile ortadan kaldırılabilir. Oysa böyle bir durum yaşantı alanında olup bilemez. Mutlak varlık alanında zıtlık, görünüş ve başkalığın yeri yoktur. Bu alan mutlak bilginin alanıdır.”¹⁶²

¹⁶¹ Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, 16.

¹⁶² Mengüşoğlu, *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, 16-17.

Mutlak bilgi alanının sezgi ile kesinlik kazanacağını ifade eden Husserl'e göre varlığın özüne sezgi aracılığıyla ulaşılabilir. Sezgi hemen hemen her filozofun bilgi felsefesinde kesinlik anlayışında önemli rol oynamıştır. Aynı önem bu doğrultuda sözü edilen filozof Husserl'de de ön plandadır. Çünkü felsefesinin en önemli yapı taşı yahut öğretisi olan fenomenoloji, ancak sezgi aracılığıyla anlamını bulup, sezgiye dayanan bir öz bilim konumunda felsefe tarihinde yerini almıştır.

“Husserl'e göre fenomenoloji, özün kendisini göstermesi imkânını araştıran ve veren bir bilim olduğu için salt öz, somut şekilde ancak, öze yönelik bir sezgiyle ortaya çıkabilir. O halde, Husserl'e göre fenomenoloji sezgiye dayanan bir öz bilimdir. Somut hadiseler, ancak tasvir yoluyla ifade edilebilecekleri için sezgiyle kavranılan somut özün ifade şekli de ancak tasvir olabilir. Bu suretle, fenomenoloji sezgiye dayanan tasvire yönelik bir öz bilimdir.”¹⁶³

Bu alıntıdan hareketle varlığın, özün kendisi olduğu idrak edilince öze yönelik olan bir sezgi ile de varlığın kendisine ulaşılacağı yorumu yapılabilmektedir. Sezgi yalnızca varlıklar için öze ulaşma aracı olarak değil somut tasvirler için de kullanılabilecek bir durum imkânı sunmaktadır.

Sonuç olarak Husserl'göre sezgi kavramı ile bir varlığın özüne girmek ve kavramak mümkündür. Sezgi olmaksızın algıların tam ve kesin olarak bir yargı ifade etmeyeceğini savunan Husserl, sezgi ile varlığın salt özüne ulaşmayı amaç edinmiştir. Salt öz, bir varlığın varlık olarak nitelendirilmesi için gereken temel şarttır. Kısacası; varlığı varlık yapan temel akt sezgidir. Sezgiler yolu ile varlıklar tam ve kesin olarak birey tarafından algılanabilmektedir.

2.2. Henri Bergson'un Bilgi Felsefesinde Kesinlik Problemi

Fransız filozof Henri Bergson (1859-1941), 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve düşünceleriyle döneme damga vurmuş bir filozoftur. Hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında düşünceleri oldukça önemle takip edilmiştir. Bir hayat filozofu olarak bilinen Bergson'un felsefesinin amacı hayatın anlamının açığa çıkmasına olanak sağlamaktır. Her ne kadar felsefî görüşlerini önemle ele alsak da sadece felsefe de değil, matematik, doğa, metafizik ve özellikle insani bilimler alanında da çalışmalar sürdürmüştür.

¹⁶³ Mahzar Şevket, “Fenomenoloji”, *Felsefe Semineri Dergisi*, 1/1 (1939): 164.

20. Yüzyılda yaşamış olmasından ötürü eserlerine rahatlıkla ulaşılmıştır. Ancak eserleri, okuma olarak kolay görünse de onun fikirlerinin derinliklerini anlamak oldukça güç karşılanmıştır. Çünkü Bergson felsefesinde birçok kavram vardır ve bu kavramların soyut kavramlar olduğu aşikârdır. İşte bu sebeple soyut kavramları anlamak ve aktarmak oldukça güç olmuştur.

Bilindiği üzere sezgi denilince ilk akla gelen isim Henri Bergson'dur. Böyle bir durumun sebebi hiç şüphesiz sezgiyi felsefesinin temeline yerleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Amacı her filozof gibi mutlak olanın bilgisine ulaşmak olan Bergson, mutlak olanın bilgisinin, metafiziğin tekrardan inşasıyla mümkün olabileceğini ifade eder.¹⁶⁴ Genel olarak Bergson, bilinç konusunda hakikate ulaşmak için 'sezgi'den hareketle bir sistem kurmuş, sezgiyi felsefesinin temeline oturtmuş ve 20. yüzyıl felsefesinde düşünceleriyle ön planda yerini almıştır. Bu bağlamda metafiziği anlayabilmek için de biricik yöntem olarak sezgiyi kabul etmektedir.

Entüisyonizm (sezgicilik) savunucusu olan Henri Bergson, felsefe tarihinde diğer filozoflardan farklı olarak düşüncelerini öne sürmüş, süreç felsefesi diye anılan kuramın gelişmesine öncülük etmiştir. Bu süreç felsefesi dediğimiz kuram, Bergson'un süre (zaman) ve mekân kavramlarını incelemesiyle başlamıştır. Her ne kadar bu kuram çağdaş düşünür Whitehead ile anılıyor olsa da ilkin Bergson'un eserlerinde ele alınıp, incelenmesiyle dikkatleri çekmiştir. Aslında süreç felsefesinin kökleri İlkçağ filozoflarına değin uzanmaktadır. O dönemde Herakleitos ile nükseden "oluşun felsefesi" ile aynı görüşleri savunan süreç felsefesinde de ifade edilen durum, her şeyin oluş ve değişim halinde olduğudur. Bergson'un da savunduğu şey tam olarak budur. Oluş ve değişim birbirini tamamlar ve biri olmadan diğeri düşünülüp, incelenemez.¹⁶⁵

Bergson, 20. yüzyıla kadar birçok görüşü ele alıp irdelemiş ve bu görüşlerin kendi düşünce dünyasına ve çalışmalarına aykırı içeriklerle dolu olduğunu gözler önüne sermiştir. Ele aldığı ve irdelediği görüşlerden en önemlisinden biri de hiç şüphesiz pozitivizm ya da bilimin doğruluğunun 20. Yüzyıla kadar en üst seviyede kabul görülmesi durumu olmuştur. Onu, işte tam da bu noktada felsefe tarihinde bu denli önemli kılan şey, bilginin kaynağı probleminde rasyonalizme (akılcılığa) tam bir karşıt

¹⁶⁴ Vildan Doğanay, "Gazali ve Henri Bergson Felsefesinde Sezgi", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2019), 88.

¹⁶⁵ Mehmet Nuri Demir, "Henri Bergson'un Felsefesinde Sezginin Yeri", (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011), 17.

tavır sergilemesi ve bu doğrultuda görüşler geliştirerek özgün bir şekilde argümanlar öne sürmesi olmuştur.

Henri Bergson, sözü edildiği üzere dönem içerisinde bilimin doğruluğunun salt akılla anlaşılmasından ötürü böyle bir durumun mümkün olmadığını yani salt akılla bilgiye ulaşılmayacağını ifade etmiştir. Çünkü Bergson'a göre akıl dışında bilgiyi elde edebileceğimiz başka yetiler de vardır. Bu yeti de sezgiden başka bir şey değildir. İşte bu doğrultuda felsefesini şekillendirecek çalışmalar yapmıştır.

Araştırmalarında özellikle Kant'ın epistemolojisinin yanlışlığına dikkat çeken Bergson'a göre Kant, bilgi ve yaşamın bütünlüğüne önem vermemiş, bu sebeple de hakikate ulaşamamıştır. Nietzsche'nin Bergson felsefesinde bu konuda önemli etkileri olduğu söylenilebilir. Çünkü Bergson'da tıpkı Nietzsche gibi yaşam ya da hayat filozofudur. Bu nedenle Bergson bilgi meselesi söz konusu olunca hayattan yola çıkılması gerektiğini bir görev bilmiştir ve bilgi ve hayatın bir bütün olarak ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Böylece Bergson hakikate hayat ve oluştan hareketle ulaşmayı hedeflemiştir.

2.2.1. Bilginin Kesinliği Konusunda Süre Kavramı

Genel itibarıyla Bergson felsefesinde esas olan şey '*Süre*' olarak adlandırdığı, matematik ve felsefe alanında doğrudan kavranan bir şeydir. Süre denilen şey tüm şeylerin temelidir ve tüm mesele bu sürenin kavranmasıdır. Bergson, geçmiş dönemde yaşamış filozofların süre kavramını göz ardı ettiklerini söylemiş ve ona göre esas olan ve ilk kavranması gereken durum işte bu göz ardı edilen şey olmuştur. Bergson için süre, geçmiş dönemdeki filozofların cevher (töz) arayışıyla aynı kategoridedir.¹⁶⁶ Ona göre ilk dönem filozofları tam da bu noktada büyük eksiklik taşıyorlardı. Çünkü onların düşünce ve bulgularının aksine, esas aranacak töz ve esas bizleri gerçeğe götürecek olan şey, süreden başka bir şey değildir. Bergson için tüm evrende nihai olarak ulaşılabilecek hakikate, ancak sözünü ettiğimiz bu süre kavramı ve sezginin analizlerinin açıklanmasıyla mümkündür.

Bu sebeple Bergson, bütün bir felsefesini sözü edilen süre anlayışından hareketle kurmaya çalışmıştır. Yani üzerinde durduğu tüm meseleler süre kavramından hareketle oluşmuştur. Sürenin kavranabilmesi için çalışmalar yapan Bergson, madde, zaman ve

¹⁶⁶ Demir, "Henri Bergson'un Felsefesinde Sezginin Yeri", 13.

hareketten yola çıkarak bir sistem kurmayı kendine uygun görmüş ve bu faktörlerin süreyi kavramanın çeşitli biçimleri olduğunu ifade etmiştir.

Bergson felsefesinde önemli bir yere sahip olan süre kavramı, zaman ile karıştırılmaması gereken bir kavramdır. Çünkü Bergson'a göre zaman, bilimin kullandığı ölçülebilir ve bölünebilir bir şeydir. Ona göre mekân da bölünüp ölçülebilir bir konumdadır, işte zaman da tıpkı mekân gibidir. Oysa süreden kastedilen şey zaman gibi bir şey değildir. Süre, ölçülemez, şuur tarafından deneyimlenen süreci kapsar. Dolayısıyla süreden kastedilen şey, bilinçten gelen anların akışıdır. Bergson bilinçten gelen anların akışının asıl bellekte gerçekleştiğini söyler. Asıl bellek, beni'in derinliklerinde gerçekleşir. Dolayısıyla süre bellektir, bellekte süredir. Belleğin kendisi de akış içindedir. İşte bu akışın kendisi bir özgürlük alanıdır.

Süreç felsefesini benimseyen isimlerden biri olan Bergson, zamanı ölçülebilir ve ölçülemeyen zaman olarak ikiye ayırır. Ölçülebilir yani durağan olan zaman statik zaman olan matematiksel zamandır. Fakat ölçülemeyen yani sürekli değişen bir zaman da vardır ki bu ruh hallerimizde meydana gelen zamandır ve Bergson bu zamana süre der. Sürenin içerisinde her an bir değişme ve her an yeni bir oluş vardır. Geçen bir an, kendisinden önceki herhangi bir an ile eşdeğer tutulamaz. Çünkü dinamizmin en aktif olduğu bu zamanda her olay yeni bir olay ve yaratmadır. Burada durağanlık yoktur. Yerinde saymalar sadece ölçülebilen, statik zamanın işidir. Oysa gerçek zamanda Bergson tabiriyle sürede her zaman ileri atılmalar, yenilenmeler mevcuttur.¹⁶⁷

Bergson sezgi ile süreyi bir bütün olarak ele almıştır ve esas sezgiyle birlikte sürenin bilgisine ulaşmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda ortaya attığı kavram, *Élan vital*, onda “hayatı giderek daha karmaşık formlarla, gittikçe daha yüksek düzeylere taşıyan içsel bir itirme ya da atılım”, durmaksızın yenilenen yaratmadır. Bir hayat filozofu olarak bilinen Bergson, hayatın gerçekleştirilmesi gereken bir amacı olduğu düşüncesini reddeder. Çünkü ona göre belirli bir amaçtan bahsetmek, sadece gerçekleşmesi gereken, önceden var olan bir model düşündürmektedir. Dolayısıyla, her şeyin verili olduğunu ve geleceğin de şimdiden okunabildiğini varsaymak demektir. Oysa hayatın doğrultusunu

¹⁶⁷ Şeyda Erceyiş, “Muhammed İkbal ve Henri Bergson’un Bilgi Felsefesi”, (Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniv., 2020), 56.

şimdiki koşullara bakarak belirlemek mümkün değildir. Ona göre hayat hep bir akış halindedir.¹⁶⁸

Bergson'da dünyanın sürekliliğini sağlayan şey, bellek ve dolayısıyla bilinçtir. İnsan için bir anlığına olup biten hiçbir şey bulunmadığını söyleyen filozofa göre, tek bir an içerisinde bile belleğimiz ve dolayısıyla bilincimiz devrededir. O, belleği de böylelikle, süre açısından tanımlar. Nitekim bellek için “geçmişin şimdi içerisinde uzaması” diyen ve heterojen zaman kavramının soyut değil de somut olduğunu söyleyen Bergson, şu halde gerçekliğin mahiyetini kendi iç deneyiminden yola çıkarak ifade eder. Bu iç deneyim tamamı ile içimizden geçen deneyimlerimiz ve sonrasındaki geçen sürenin birleşiminden oluştuğu için normal ölçülebilir zamandan ayrılmaktadır. Buna göre, heterojen zaman gelmekte olan, dolaysız yaşantının kendisi olup, söz konusu zaman kavramını Bergson, “saf zaman”, “somut süre”, “gerçek süre” gibi adlar kullanır.¹⁶⁹

Şu an yaşanan an ile geçmişteki anların birleşip, şimdiyi gerçekleştirmesi durumunu biz süre olarak aktarabiliriz. Mesela geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasında yaşanmış bir durum üzerinde durup düşünmemiz arasında geçen zaman, eşyada geçmiş sayılmaz. Bergson bu durumu rakkaslı saat örneğinden hareketle şöyle özetlemiştir:

*“Yelkovan ve rakkasın benim dışımda, mekânda tek bir duruşu vardır, çünkü geçmiş duruşlardan hiçbir şey kalmıyordur. Hâlbuki benim içimde gerçek süreye karşılık olan bir kaynaşma süreci yahut da şuur olgularının kaynaşmaları devam edip gidiyor. Bu tarzda sürüp gittiğim içindir ki rakkasın hem geçmişteki, hem de şu andaki sallanmalarını aynı zamanda tasavvur ediyorum. Şimdi mütevali denen bu sallanışları düşünen benliğim bir an için yok olsa rakkasın tek bir sallanışından, tek bir duruşundan başka bir şey kalmayacak, kalmayınca da süre olmayacaktır”.*¹⁷⁰

Anlaşılabacağı üzere süre, sadece yaşantı ve deneyimlere bağlı olduğu için bizim içimizdedir. Bergson'a göre içten gelen bilgiler, dıştan gelen bilgilere göre en net ve kesin olanıdır. Dışımızdan tasarlanan şeyler hep birer uydurmadır bu sebeple içe yönelip

¹⁶⁸ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 982-983.

¹⁶⁹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 981-982.

¹⁷⁰ Henri Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, çev. Mustafa Şekip Tunç, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 81.

ruhumuzun özünden hareketle süre denilen şeye ulaşılmalıdır. İşte bu içten gelen bilgilerin bize verdiği süre, tek gerçekliktir. Buna da ancak sezgiyle ulaşılır.

Bergson, bu doğrultudan hareketle genel olarak önceki dönem filozofların görüşlerinden yola çıkarak doğru bilginin olanaklılığı konusunda iki tür bilgi ediminden söz etmiştir. Bunların birincisinde, insanın nesneyi dışardan ve durağan olarak bilmeye başladığını söylemiştir. Yani bu birinci tür bilgide, bilgilerin gözlem yoluyla elde edilebileceğini dile getirir. İkincisinde de insanın, nesne hareket halindeyken ona içeriden nüfus edebilecek duruma gelmesiyle bilgiyi elde edebileceğini söylemiştir. Sözü edilen bu ikinci tür bilgi mutlaktır, çünkü burada bilen özne, kendisini herhangi bir perspektif ya da bakış açısının getirdiği sınırlamalardan kurtararak, nesneyi gerçekte olduğu gibi kavrar. Bergson, bunlardan birincisine, “analizin yolu,” diğerine ise “sezginin yolu” adını verir. Buradan anlaşılabileceği üzere birinci yol olarak zekâ, ikinci yol olarak sezgiyi ele alarak bilgiye ulaşılacağını iddia etmiştir.¹⁷¹ Dolayısıyla bilincin deneyim sonucu ulaştığı süre’nin bilgisine sezgi aracılığıyla ulaşılacağı aşikâr olmuştur.

Bu doğrultuda Bergson felsefesinde, ilk önce hata olarak gördüğü ve bizi asla gerçekliğe ulaştırmayacağını düşündüğü zekâ faktörünü ele alıp, ardından da süre’nin bilgisine yahut felsefi bilgiye ulaştırabilecek, bu sayede de gerçekliğe götürecek yegâne durum olan sezgiyi incelemek uygun olacaktır. Çünkü Bergson için ilk faktör tamamıyla dış bilgileri kapsamaktayken, ikinci faktör iç bilgileri kapsamakta ve böylece gerçekliği kavramanın yolunu göstermektedir.

2.2.2. Kesin Bilgiye Ulaşmada Zekâ ve İçgüdünün Mahiyeti

Zekâ ve içgüdü hayat boyunca insan için büyük önem teşkil eden yeteneklerdir. Zekâ, genel olarak deneyim, öğrenme ve çevreden kaynaklanan etkenlerle biçimlenen ve inorganik olarak hareket eden bir şeydir. İçgüdü ise hayatın şekline göre yoğrulmuş, organik olarak hareket eden bir şeydir. Zekâ, maddenin bilgisini açığa çıkarırken, hayatı ve onun bilgisini açığa çıkaracak şey de sezgi olmuştur. İşte bu hayat hakkındaki bilgilere ulaşması bakımından da sezgi hep içgüdüye muhtaç olmuştur.

Zekâ yahut akıl, felsefe tarihi boyunca hemen hemen birçok filozofun gerçek bilgiye ulaşmak için biricik yeti olarak kabul ettiği şeydir. Onlara göre her şey akıl aracılığıyla kavranılıp, açıklanabilir bu sebeple de bizi doğru bilgiye götürecek tek

¹⁷¹ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 975.

kaynak aklımızdan başka bir şey değildir. Daha önce sözü edildiği üzere her ne kadar akılcılardan (rasyonalistlerden) sonra bir akım haline gelen deneyciler (empiristler) bu durumun kabul edilemez olduğunu argümanlarla gözler önüne serse de ampiristlerin ardından Kant ve takibindekiler tekrar akli ön plana almışlardır. Bu durumun neticesinde bilginin kaynağı probleminde tekrar bir fikir ortaya çıkmıştır.

Bergson, sözü edildiği üzere felsefesinde zekânın yani aklın, kişiyi tek başına gerçekliğe götürmeyeceğini, çünkü onun yaptığı bütün ayrıştırma ve birleştirmelerin sadece pratik amaçları gözettiğini söyler. Bu doğrultu da hem zekâyı hem içgüdüyü alet yapmak ve kullanmak olarak tanımlar. Genel olarak zekâ için; “yapma şeyler vücuda getirmek ve bilhassa aletler vasıtasıyla aletler yapmak ve bunları alabildiğine değiştirmek, melekesidir.”¹⁷² İçgüdü içinde, “organlaşmış aletler kullanmak ve hatta yapmak melekesidir.”¹⁷³ şeklinde bir tanım yapar. Her ne kadar zekâ ve içgüdü farklı yetenekler olan alanlar gibi görünse de Bergson için birbirlerine yine de muhtaçlardır. Çünkü önceki dönemlerde zekâ ve içgüdü iç içe geçmiş ve aynı anlamda ele alınmıştır. Dolayısıyla birbirlerinden alacakları ve birbirlerine katacakları birtakım durumlar mevcuttur.

Ruh kavramını ele alırken incelediği yetilerden içgüdü'nün, ona göre iki eksikliği olduğunu söylenebilir. Bunlardan biri çevresiyle sınırlı olması, diğeri kendisi üzerine düşünememesidir. Bu ise tinsel olmamasından dolayıdır. İçgüdü tinsel olmadığı için, ona göre, içgüdü'nün boşluğunu zekâ doldurur. Ancak Bergson'a göre zekânın da eksiklikleri vardır. O da, yaratmayı ve oluşu değil, statik olanı kavramasıdır. Dolayısıyla dinamik olan hayatın içine giremez, onu kavrayamaz. Zekâ en iyi bilim alanında iş görür.¹⁷⁴

Bergson'a göre zekâ, dış dünyayı algılayıp, tasarlamaktan başka bir şey yapmaz ve bu yüzden gerçekliğe ulaştırmaz. Çünkü onun verileri dış dünyadadır. Bu sebeple de zekânın madde alanına ait olduğunu belirtir. Hangi konuyla ilgilenirse ilgilensin o konuyu sürekli maddeleştirir ve bu yöntemle kavramaya çalışır. Bu sebeple zekâ sadece maddeye ve onun bilgisine sahiptir, diyebiliriz.

¹⁷² Henri Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev. Mustafa Şekip Tunç, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 200.

¹⁷³ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, 201.

¹⁷⁴ Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, 36.

Bergson'a göre madde dünyası, ilimden yola çıktığı için daha doğrusu ilimler içinde en önemli alan olan matematikten yola çıktığı için kesinlikle süresi olmayan bir dünyadır. İşte bu doğrultuda Bergson'da felsefesini süre kavramının temelinde oluşturmayı hedeflediği için kesin doğru kabul edilen ilim bilgisi ve bu ilim bilgisine ulaştıracak yegâne yol olarak görülen salt zekânın kabul edilemez olacağını dile getirmiştir. Bergson'a göre içgüdü ile zekânın her ikisinde bilgi vardır; fakat içgüdünün bilgileri zekânın bilgileri gibi düşünülmüş ve bilinçli olmaktan ziyade oynanmış, vücutla kazanılmış bilinçsiz bilgilerdir.¹⁷⁵

Bergson için ilim bilgisinden başka bizi gerçekliğe ulaştıracak başka bir bilgi daha vardır. Bu da felsefi bilgiden başka bir şey değildir. Zekâdan başka da bilgiye ulaştıracak bir yeti daha vardır. Bu da sezgiden başka bir şey değildir.¹⁷⁶ Ona göre zekânın işlevi pratik yaşamda bizlere bilgi sunmakta ve bu alanın dışına çıkamamaktadır.

“Bergson, maddeyi ayrıca sonsuzca eksiltilmiş bir hayat olarak da betimler. Başka bir deyişle, madde ve hayat birbirine taban tabana zıt iki hareket olup, hayat yükselen, madde ise alçalan bir harekettir. Bunlardan maddeyi zekâ, hayatı ise sezgi ile biliriz.”¹⁷⁷ Ona göre, “hayatı zekâ ile açıklamak hayatın manasını aşırı derecede daraltmaktır.”¹⁷⁸ Bu sebeple zekâ ve içgüdüden hareketle meydana gelen sezginin, bilgilere daha da kesinlikten yola çıkarak ulaştırabileceğinin altını çizmiştir.

Bergson'a göre “zekâ, başlı başına ne hayatı, ne ruhu, ne yaratmayı, ne oluşu, ne süreyi ve hattâ ne de kâinatı anlayabilir.”¹⁷⁹ Bergson, değinildiği üzere bilgiye ulaşmada salt akıl ya da zekâdan hareket edilmemesinin altını çizmiştir. Çünkü böyle bir durumun söz konusu olması halinde, günümüz bilimlerin yaptığının ötesine geçilemeyecektir. Bu da felsefe yapmanın olanaksızlığını gözler önüne serecektir.

Bergson yine de felsefi bilgi için sezgiyi temel almasının yanında, zekâyı da tam anlamıyla ötelememiştir. Ona göre bilgiye ulaşmada zekâ, madde alanına hâkim olup, mekân bilgisi ve pratik anlamda bilgi sunuyorken, özellikle süre, oluş, metafizik, vb. gibi durumlarda da sezgiden hareket edilmelidir. Ona göre zekâ maddeyi, sezgi ise

¹⁷⁵ Henri Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev. Mustafa Şekip Tunç, (İstanbul, M.E.B. 1947), 192.

¹⁷⁶ Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, (Önsöz), X.

¹⁷⁷ Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 976.

¹⁷⁸ Bergson, *Yaratıcı Tekamül* (Önsöz), LXXVI.

¹⁷⁹ Henri Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, çev. Mustafa Şekip Tunç, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 52.

hayatı, süreyi kısaca felsefi bilgi alanını net bir şekilde kavramaktadır. Kısaca sezgi, zeka ile birliktedir; ancak ondan üstün niteliktedir. Bu üstün nitelikli olmasının sebebi gerçekliğe ulaştırarak olanağı sunmasındandır.

2.2.3. Bergson'nun Bilgi Felsefesinde Sezgi Kavramı

Sezgi kavramı çalışmanın gidişatından da anlaşılacağı üzere felsefe tarihinde hemen hemen tüm filozoflar tarafından önemle incelenmiş ve felsefelerinde önemli yer etmiştir. Ancak şimdiye kadar ele alınan filozoflar sezgiyi gerçekliğe ulaşmada bir araç olarak görmüşlerdir. Yani filozoflar tarafından sezgi gerçekliğe ulaşmada önemli bir adımdır, ancak bize tek başına bir gerçekliği sunmayacaktır. Oysa Bergson tüm filozofların aksine sezgiyi felsefesinin temeline yerleştirmiştir. Bu temele yerleştirmesindeki nihai amaç, hiç şüphesiz sezginin tümüyle aracısız olarak gerçekliğe yönelmesi olmuştur. Bu sebeple Bergson felsefesine, sezgi felsefesi demek yanlış olmayacaktır. Çünkü Bergson bütün bir felsefesini bu kavram üzerine inşa etmiştir.

Bilgi görüşünde rasyonalizme katı bir şekilde karşı çıkan Bergson'a göre bilim ve akılcılık doğruyu salt bir şekilde ortaya çıkaramaz. Doğrunun ortaya çıkması ancak ve ancak sezgi aracılığıyla mümkündür. Yani Bergson'a göre gerçek yahut doğru bilgiye kavramlar aracılığıyla ulaşılamaz. Ona sadece içsel gelen bilgiler ışığında ve bu ışık aracılığıyla gerçekliğe doğrudan nüfus eden sezgi ile ulaşılabilir.

Anlaşılacağı üzere Bergson, felsefede gerçek bilgiye ulaşma noktasında zekâdan başka zekânın içgüdü ile birleşip ortaya çıkarttıkları yeni buluşlar ve argümanlar ışığında doğan, “sezgi” denilen bir bilgi vasıtasının varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre sezgi hem zekâyâ hem de içgüdüye ihtiyaç duyar. Bu iki yetinin birleşiminden doğan sezgi ile de tam bir gerçekliğe ulaşılacağını vurgular.

O, genel anlamda sezgi ile metafiziğin metodunu ortaya çıkarmayı hedeflediği için en saf ve sade bir bilmenin ve metafizik araştırmalarında gerçekliğe götürmenin yolunun ancak sezgi ile mümkün olacağının altını çizmiştir. Metafizik ile kastedilen şey genellikle varlık alanına yönelik araştırmaları kapsamaktadır. Saf ve sade olandan kastedilen şey ise aslında Bergson'un bilim ve aklın öncülüğünde ortaya çıkan sembollerin ve görüşlerin tamamen gerçekliğe ait bir şey paylaşmamalarından ötürü, sezginin saf bir şekilde öze doğrudan hitap etmesinden kaynaklanmaktadır.

Bergson sezgi ile bir şeyin doğrudan kavranmasının ve o şeye doğrudan nüfus etmesinin altını çizerek sezginin içsel olana yöneliminin ve içsel olanı açığa çıkardığının önemine vurgu yapmaktadır. Sözü edilen sezgi ile bir nesnenin içine girerek mutlağı kavramanın yolunu şu örneğiyle anlatır: Bir roman kahramanını düşünelim. Yazar kahramanı hakkında mümkün olduğunca çok dışsal verileri art arda sıralar, onu istediği gibi konuşturup istediği gibi olayların içine yerleştirir. Fakat bu bana romandaki kişinin duyacağı basit ve bölünmez duyguyu vermeyecektir. Şahıs hakkında bana ne kadar çok şey anlatılırsa, bende onun hakkında o kadar çok görüş oluşacaktır. Anlatılan bütün bu özellikler, onun semboller yoluyla ifade edilmesine yarayan bir takım işaretlerdir. Semboller ve görüşler ise beni onun dışında bırakırlar. Gerçekte şahısın özünü meydana getiren şey içe ait olması nedeniyle dışarıdan farkına varılamaz. Bergson için mühim olan şey içe yönelik, içsel bir kavrayıştı. Bu sebeple ben bir an için kendi varlığımla o kişinin varlığını örtüştürebilsem, onun içine yerleşebilsem ancak o zaman onu gerçek anlamda tanıyabilirim. İşte bu durum Bergson felsefesinde tam bir sezgi halidir.¹⁸⁰

Bergson, sezgiyi doğru bilgiye ulaşmanın temeli olarak kabul eder bununla birlikte sözü edildiği üzere bilgi vasıtaları yoluyla kesinliğe ulaşılacağına altını çizer. Ona göre bilgiye ulaşmak için zekâ ve sezgi ayrı ayrı bilgi elde ediminde bulunurlar. Alanları ve ortaya koydukları veriler bakımından ayırırlar ve kendi araştırma alanlarının dışına çıktıklarında hiçbir şeyin bilgisine ulaşamazlar.

Bergson, her ne kadar sezginin verilerinin kabulünü savunsa da sezgiyle edinilen bilgilerin tam anlamıyla kesinliğinin sağlanması için zekânın varlığına da ihtiyaç duymuştur. Ona göre zekâ, pratik yaşam alanında yol gösterici niteliktedir ancak tek başına tasvir ettiği konularda kesinliği sunmamaktadır. Bu sebeple sezgiye muhtaçtır, gerçekliğe yalnızca sezgi yoluyla varılabilir. Felsefi olan tüm bilgilere de işte bu sebeple sezgisel bilgiler sayesinde ulaşılabilir.

Bergson'a göre asıl felsefe hayatın ve ruh olaylarının doğuşu ve gelişimi sırasında kavranan realite ile uğraşacak bir hayat metafiziği olabilir. İlimler, evrimin olup bittikten sonra bıraktığı kalıntılarla uğraştığından asıl olan hayatın yaratıcı evrimini kavramaktan uzaktırlar. Yani ilimler olayların ardından sadece zekâ yoluyla çıkarımda

¹⁸⁰ Kadriye Öztürk, “Henri Bergson’da Süre”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 36.

bulunarak bir şeylere ulaşmakta oysa Bergson için gerçekliğe bu şekilde ulaşamaz. Ona göre sözü edilen bu evrimi ancak hayat metafiziği kavrayabilir. İlmi nasıl zekâ yapıyorsa metafiziği de sezgi kuracaktır.¹⁸¹ Bergson, sözü edildiği üzere sezgiyi sistemleştiren ilk filozof olarak bilinir ve daha önceki filozoflar tarafından sezginin ihmal edildiğinin altını çizer ona göre felsefede sezgiden yola çıkmak bir zorunluluktur. Aksi halde felsefî olanın bilgisinin net bir şekilde bilinemeyeceği aşikârdır.

Anlaşılabacağı üzere Bergson felsefesinin temel amacı hayatı anlamaktır. Hayatı anlamak içinde duyu ve aklın verilerinin hiçbir ehemmiyeti yoktur. Onun bu hayatın anlamı sorgulamasında yegâne yol olarak gördüğü sezgi, en yüksek bilgi türüdür. Bu sebeple duyu ve aklın verilerinden farklıdır. Çünkü duyu ve akıl sadece ve sadece dıştan gelen bilgiler üzerine yoğunlaşırken sezgi öze ve içsel olana yoğunlaşır. Bir şeyin içsel boyutuna yoğunlaşmak da Bergson'a o şeyin gerçeklik boyutunu gözler önüne serer. Dolayısıyla akıl hayatın dış yüzüyle ilgiliyken (madde, eşya vs.), sezgi hayatın iç yüzü ile daha doğrusu hayatın özü ile ilgilidir. Bu öz de kişinin benliğinin harekete geçmesi sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bergson, içgüdü, zekâ, sezgi, hafıza, hayal gücü, bilinç gibi kavram ve yetileri incelemek suretiyle ruhu tanıyabileceğimizi ifade etmiştir. Ancak bu noktada, bu yetileri tanımak için öne sürdüğü yöntemin bir kavram analizi olmadığı görülmektedir. Ruhun, ruhsal olanın belirtilerinden açığa çıktığı göze çarpmaktadır.¹⁸²

Bergson'a göre insan ruhu ancak sezgi ile harekete geçer ve ruhun o karanlık yönünü ancak sezgi sayesinde açığa çıkarır. Ona göre ruh kavramı kişinin ben'liği ile alakalıdır. Ruhun özünü teşkil eden bilincimizin bir kabuk tarafı bir de iç tarafı vardır. Kabuk tarafı akıl, zekâ, mantık ve ilim tabakasıdır. Bu tabaka madde ve toplum hayatlarının pratik şartlarına uymaktan ortaya çıkmıştır. Bu kısmın etkinliği nedensellik kanunlarına tamamıyla bağlıdır. Burada özgürlük yok, determinizm vardır. Fakat "iç" tarafa gelince ki Bergson buna "temel ben" demek olan "moi fundamental" der, burası büsbütün başka mahiyette bir bilinçtir.¹⁸³

Bilinç, ruhun en temelinde yer alır. Bu sebeple bilinç her canlıda bulunması gereken bir yeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bergson, bir yaşam filozofu olduğu için

¹⁸¹ Köz, "Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi", 36.

¹⁸² Levent Bayraktar, "Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi", (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 93.

¹⁸³ Bergson, *Yaratıcı Tekeamül*, 29.

bilinç durumlarına ve bilinç kavramına felsefesinde oldukça önem verdiğini görmekteyiz. Çünkü ona göre insanlar bilinçten yola çıkarak yaşamlarını sürdürürler. Daha doğrusu her insan bilinçle yaşar. Bergson'a göre bilinç, hafıza ile kazanılır ve bilincin esası da hafızadır. Aynı zamanda geçmişin, şimdinin ve geleceğin birliği olan süre ise hafızayla yaşanır ve bu hakikat ancak sezgi ile kavranır. Kendi benimizde yakaladığımız en temel hakikat olan özgürlük, sürenin yaşanmasıdır ve o süreyi ancak sezgi bize bildirir. "Sezgi, hayatı, olmak üzere iken kavramak iddiasındadır. Sezgi aracılığıyla bir şeyde bulunan biricik ve ifade edilemez olan şeyle hemhal olmak üzere o şeyin içine girilir."¹⁸⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Bergson sezgi kavramını ve sezgiyle hareket edimini adeta bütün bir yaşamın en temel gereksinimi olarak görmektedir. Hemen her alanda sezgi veya sezgisel olanı (bilgi, ahlak, metafizik, din, vs.) açığa çıkarmak suretiyle çalışmalar yaptığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Bergson felsefesinde gerçekliği ortaya koyan sezgi kavramının farklı türleri olduğu bilinmektedir. Bu anlamda sezgi estetik sezgiden mistik Tanrı görüşüne kadar uzanan derecelerle kendini gösterir.¹⁸⁵ Bergson'a göre estetik sezgi, yalnız görünürde ve dışsal olarak atfedebileceğimiz olgulara ulaşır. Bu sebeple felsefi sezgiden ayrılmaktadır. Çünkü felsefi sezgi madde ile uğraşmak ve aynı zamanda ruhu da derinleştirmek dolayısıyla hem zekâ, hem de sezgiye başvurmak zorundadır.

Mistik sezgi ile de Bergson, bütün yaşamımızda sezgi ile olayların içine nüfus edip, ardından o an ki hislerimizin yapıp etmelere dönüşmesinden doğan ve bu yapıp etmelerimiz sonucu Tanrı'nın varlığını keşfetme imkânı sunması olarak karşımıza çıkartmaktadır. Mistik sezgi dışsal değildir ve bu sebeple akli olan her şeye uzaktır. Onun temel amacı içe yönelmek ve içsel olandan yola çıkmaktır. İşte böylece sezgi ile mistik olana ulaşılması hedeflenmiştir dolayısıyla Bergson sezgi aracılığı ile en son nokta olarak Tanrı'ya ulaşılabilceğinin altını çizmiştir.

Bergson'un, din konusunda da süre ve sezgi kavramından hareket ettiği göze çarpmaktadır. O, statik ve dinamik din ayrımı yapmakta ve bu iki ayrım arasında mistisizme ulaştıracak yolları aramaktadır. Bergson'a göre statik din bilinç ile ilgilidir ve genellikle psikolojik boyutlar bu alanda ön plandadır. Bu durumu daha rahat ifade

¹⁸⁴ Bayraktar, "Bergson'da Ruh-Beden İlişkisi", 93.

¹⁸⁵ Topakkaya, "Platon'dan Bergson'a Sezgi Kavramı", 57.

edebilmek için Bergson'un, statik din ile ilgili iki işlevi dile getirdiğini ele almak gerekmektedir.

İşlevlerden ilki statik dinin masal yaratma işlevidir. Masal yaratma zekânın işidir. Fakat ortaya ilk çıkışına baktığımızda görürüz ki ilkel toplumların insanlarında oluşmaya başlamış bir eylemdir. Masal yaratma işlevi ile anlatmak istediği şey hayali ve kurmacalar temellidir. Dolayısıyla ilkel insanların mitolojik anlayışla daha doğrusu geleneksel olandan yola çıkarak hikâyeler kurmaları kaçınılmazdır. Bu sebeple bu işlev toplumsal bir rol oynar, hem toplumu hem bireyi güçlendirir ve onların varlığının devam etmesine olanak sağlar.¹⁸⁶

Statik dinin ikinci işlevi olarak Bergson ölüm kavramına yer vermiştir. Hayvanlar ve insanlar arasında zihni yönden ayırım yapan Bergson'a göre hayvanlar öleceklerini bilmezler. Hayvan için öleceğini bilmek kadar yararsız hiç bir şey yoktur. Aksine ölümü bilmemek daha çok yararlıdır. Ama insan öleceğini bilmektedir. Doğa insanı zekâyla donatarak onu bu durumun varlığına doğru sürükler. Bergson'a göre yalnızca yaşamayı düşünmek için oluşan canlı varlıklar âleminde düşünceyle ortaya çıkan ölüm gerçeği doğanın eğilimini bozmaktadır. Ancak doğa insanın karşısına yaşamın ölümden sonra devam edeceği fikrini ön plana çıkaracaktır. Bu açıdan Bergson dini, zekâ yoluyla ölümün kaçınılmazlığı fikrine karşı doğanın koruyucu bir tepkisi olarak ifade etmektedir.¹⁸⁷

Söylenilenlerden yola çıkarak statik din ile ilgili kısaca şunları söyleyebiliriz. İnsanlara hâkim olan inanç eğilimleri arasında muhafazakâr, değişmeye kapalı olan bir inanç eğilimini temsil etmektedir. Yani bu dini boyutta hiçbir şey değişmeden kalmakta ve donmuş vaziyettedir. Hatta bu din zamanla bazı batıl inançlar tarafından bozulma gösterebilmektedir. İlkel zamanlarda ortaya çıksa bile günümüzde de varlığını sürdürdüğü savunulan statik din, sözü edildiği üzere toplumun dinidir ancak kapalı toplumlara has bir dindir.

Bergson statik dini inceledikten sonra dinamik dine yoğunlaşmıştır. Burada dinamik dinden kastettiği şey artık olayların akış halinde olduğu ve değişip, ölçülemeyen bir anlayışla hareket edildiğidir. Bergson için hemen her konuda

¹⁸⁶ Ali Osman Gündoğan, *Bergson*, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 104.

¹⁸⁷ Henri Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları), 110-111.

yinelediğimiz üzere zekâ insana sadece belli oranda imkânlar tanımakta ancak tam anlamıyla bütün bir varlığın anlamını verememektedir. Hayatın bu tam anlamı ancak zekânın etrafında bulunan sezgiyle açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Dinamik din statik din gibi durağan olmak yerine hayatın her anına nüfus ederek bu anın akışına ayak uydurmaktadır. Dinamik din statik dinle kıyaslandığında daha içsel olana dönük olduğu için manevi anlamda daha da ön plandadır. Manevi olarak ilerlemesinden ötürü de mistik bir boyut kazandığı aşikârdır. Çünkü dinamik din ile birlikte artık sabitlik değil sürekli bir etkin olma hali söz konusudur. Aynı şey mistisizm içinde geçerlidir. Çünkü Bergson'a göre mistisizm de sürekli etkin ve yaratıcı bir haldedir. Bu sebeple de en gerçek ve hakiki dinin mistik din olduğunu savunmuştur.

Bergson'a göre yine her alanda büyük rol oynayan sezgi, dinamik dinin en gerçek halini de meydana çıkaracak olan yegâne şeydir. Bergson, mistik olanın bilgisine ancak sezgilerini iyi yönetebilenlerin ulaşacağını altını çizerek. Ona göre sezgiyle bütünleşen mistisizm, “hayat hamlesinin maddenin içine koyduğu tinsel akımın gidemediği yere yerleşen bir şahsiyettir.”¹⁸⁸ Bergson, mistik sevgisi ile sezgisel olanın aynı şey olduğunu da ifade etmektedir. Öyle ki;

“Mistik sevgi bir içgüdüünün devamı değildir, bir fikirden kaynaklanmamıştır. Ne sadece duyumsaldır, ne de sadece rasyoneldir. Örtük olarak ikisi de vardır ve gerçekte bu ikisinden de fazladır. Çünkü böyle bir aşk, başka şeylerin olduğu gibi, duyarlılığın ve aklın kökenindedir. Kendi eseri için, her şeyi yapan bir aşk olan Tanrı aşkıyla birleşerek, sorgulayabilecek herkese yaratılışın gizemini verebilecektir. O. Ahlaktan çok metafiziksel bir öze sahiptir.”¹⁸⁹

Görüldüğü üzere sezgi ile birlikte en son durak olan Tanrı sevgisine ulaşmak hedefinde olan Bergson için en önemli şey sezgiden yani doğrudan bir kavrayışla hareket etmek ve mistik olana ulaşmaktır. Buradan da şu sonucu çıkarmamız gerekiyor ki Bergson'un bütün bir felsefesi doğrudan kavrayışla şekillenmiştir. Sezgi tüm felsefesinin ana iskeletini oluşturmuştur.

Bergson'göre sezgi, düşüncenin tek yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. O, sezginin aracısız ve doğrudan bir kavramayla hareket ettiğini ve böylece gerçekliğe

¹⁸⁸ Gündoğan, Bergson., 109.

¹⁸⁹ Bergson, A.D.İ.K, 196.

ulaşılacağını söylemektedir. Bergson'un anlayışına göre felsefe kavramlarla anlaşılabilecek bir alan değildir. Dolayısıyla sezgisel yolla hareket edilmelidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN VE ÇAĞDAŞ EPİSTEMOLOJİDEKİ KESİNLİK PROBLEMİ VE SEZGİ KAVRAMI İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Bilgide Kesinlik Problemi Açısından Bir Karşılaştırma

Modern dönem ve Çağdaş dönem kesin bilgiye ulaşılması konusunda ve toplumsal sorunlar ışığında felsefe tarihinde önemli fikirlerin açığa çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dönem içerisinde en önemli konulardan biri dini otoriteye karşı çıkış ve bu bağlamda akli olabildiğince kapsamlı şekilde kullanabilmenin yollarını aramak olmuştur. Bu sebeple modern felsefede akla ve bilgiye önem verilmiş, bu doğrultuda çalışmalar öne sürülmüştür. Çağdaş dönemde ise modern dönemin devamı olarak dönem içerisinde oluşan problemleri yeniden ele alınmış bulunduğu dönem ve toplumsal olaylar ışığında yeni bir sistem kurulmaya çalışılmıştır. Bakıldığında her iki dönemde de en çok bilgi konusu ve doğru yahut kesin bilginin imkânı sürekli gündemde olmuş ve filozofları meşgul etmiştir.

Kesinlik, bilgi felsefesinde üzerinde en çok durulan kavramların başında yer almaktadır. Filozofların kesinlik problemine bu kadar önem vermesi kuşkusuz önceki dönemlerde bu kavramın ihmal edilmesinden ötürü oluşan belirsizlik durumundandır. Belirsizliklerin çok olduğu bir düşünce dünyasında kesin bilgi konusunda, araştırmalar çok olmuş ve bu durum çeşitli görüşlerin açığa çıkmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü insan, araştıran ve dolayısıyla merak eden bir varlıktır. İnsan merak ettikçe doğası gereği her şeye karşı daha da ilgili ve istekli bir hale gelmiş, merak düzeyi daha da artmış ve bunun sonucunda da rahat yaşamak, hep daha iyi olana ulaşmak konusunda bir arayış içine düşmüştür.

İlk Çağlarda filozoflar tarafından düşünsel anlamda çalışmalar yapılsa bile bilgi kavramı net bir şekilde felsefelerinde yerini almamıştır. Bilgi çalışmaları o dönemlerde hep ontoloji ile birlikte ele alınmış ve bu sebeple ayrı bir alan haline gelememiştir. Bilgi problemlerinin sistemli hale gelmesi modern dönem ile birlikte aklın hür bir şekilde kullanılmasıyla etkin olmuştur.

Modern dönemle birlikte aklın ergin olmasından ötürü doğan ifade özgürlüğü sayesinde düşünürler, bilgiye verilen değeri üst seviyeye çıkarmak için çalışmalar yapmışlardır. Bilginin ayrı bir disiplin haline gelmesini sağlayan düşünürler, bu disipline bilgi felsefesi anlamına gelen Epistemoloji adını vererek insan hayatında merak uyandıran şeyleri açığa çıkarmak için bilgi durumlarını incelemişlerdir. Bilgi söz konusu olduğunda en önemli problem kesinlik olarak bilinen mutlak bilgiye ulaşma problemidir. Bu doğrultuda filozoflar, kesinlik kavramından hareket ederek, insanları kesin bilgiye ulaştıracak zihinsel süreçleri inceleme yolunu araştırmışlardır.

Modern dönem içerisinde şüphesiz dönemin kurucusu sayılan Descartes ilk önemli adımı atmış ve bilgi konusunda ve kesinliğe ulaşılması noktasında önemli çalışmalarla bilgiye verilen, verilecek olan değeri gözler önüne sermiştir. Ünlü düşünür Descartes, felsefesini oluştururken ilkin doğru olarak bildiği yanıtlardan yola çıkmış ve bu durumların güvenilir olmadığını çalışmaları sonucu gözler önüne sermeye çalışmıştır. Ona göre bu bilgiler duyular aracılığıyla edinilen bilgilerdir. Rasyonalist yani akılcı bir filozof olan Descartes'e göre duyularla elde edilen bilgiler bazen yanıltıcı olabilir. Onun için esas olan akılla ulaşılan ve akıl yoluyla gelen bilgilerdir. Dolayısıyla bilgi anlamında duyuların sebebiyetiyle bir kez yanılsa düşüren ve yanıltan şeylere hiçbir zaman güvenmemek Descartes felsefesinin temel noktasını teşkil etmektedir. Bu doğrultuda Descartes, eski dönemlerde kesinlik arz ettiği düşünülen birçok alanı (özellikle mantık, cebir ve analiz) inceleme içerisine almış ve bu alanların insanlara bir şey öğretmekten ziyade sadece bir şeyleri açıklamak konumunda olduklarını iddia etmiştir.

Descartes, her şeyden şüphe ettiğini söyleyerek yola koyulmuş ve yalnızca şüphe ettiğinden şüphe etmediğini belirterek sistemini temellendirmeye çalışmıştır. Ona göre şüphe etmek bir tür düşünme eylemidir. Dolayısıyla Descartes, düşünce yoluyla ilk kesin ve önemli bilgi olan argümanını yani 'Düşünüyorum Öyleyse Varım' çıkarımını

açıklamıştır. Descartes, ilk kesin bilgi olarak gördüğü bu argümanda düşünceyi varlığa indirgeyerek bir tek kendi ruhundan gelen bilginin doğruluğunu savunmuştur.

Descartes, kendi varlığının bilgisini yani açık seçik olarak nitelendirdiği ilk bilgiyi açıkladıktan sonra tanrı ve doğanın varlığının delili için çalışmalar sürdürmüştür. Descartes'a göre Tanrı idesi doğuştan gelir. Eğer doğuştan gelmeseydi zihnimiz tanrı'nın varlığını zihinsel süreçlerle üretemezdi. Düalist bir anlayış benimseyen filozof, Tanrı ile birlikte ruh ve maddeyi de töz olarak ele almıştır.

Modern Felsefenin Descartes sonrası varlığını sürdürmüş iki rasyonalisti Spinoza ve Leibniz'dir. Spinoza rasyonalist ve panteist bir felsefeye sahiptir. Spinoza Descartes'in aksine Tanrıyı kendi kendisinin nedeni olan sonsuz töz olarak tanımlar ve tüm diğer sonlu şeyleri bu tözsel hakikatin yansıması olarak görür. Tanrı, doğanın kendisidir. Tanrıya ilişkin bilğimiz, çok yönlü bilimsel bilğimizle bağlantılı sezgisel bir bilgidir. Sezgisel bilgi, her bir belirlenimi doğal bütünün bir parçası olarak algılamak ve kavramaktır. Spinoza bu sebeple varlık, bilgi, ahlak, metafizik, yani tüm felsefesini Tanrı kavramından hareketle kurmuş ve kesin bilgiye ulaşmayı da Tanrı bilgisine ulaşmakla eş değer görmüştür. Leibniz için ise akılsal ve bilimsel verilere dayalı doğruluklar arasındaki ayrım yalnızca insan zihni için geçerlidir. Her şeyin öncesiz ve sonrasız bir iç görüşü ve bilgisine sahip Tanrı, tüm gerçekliği apriori, zorunlu ve ereksel bir düzenin parçası olarak görür. İnsan bilgisi açısından olumsal ve mekanik görünen bir belirlenim, tanrısal düzen bağlamında zorunlu ve ereksel bir gerçekliğe işaret eder.¹⁹⁰

Üç rasyonalist filozofu karşılaştırdığımızda üçünün de felsefelerinde matematik alanına ait verilerin kesin bilgiye ulaşma noktasında önemli olduğu görülmektedir. Üç filozofta da metafizik konusunda töz kavramına verilen değer göze çarpmaktadır. Her ne kadar yöntem olarak matematiği benimsemiş olsalar da aslında her biri özsel bir çalışma ortaya koymaya çalışmışlardır. Üçü de dönemin önde gelen isimleridir fakat Descartes, hem Spinoza'nın hem de Leibniz'in felsefelerinin şekillenmesinde öncü rol oynamıştır.

Descartes ve Spinoza'yı karşılaştırdığımızda, her iki filozof da kesin bilginin ne olduğunu araştırmak, bunun için zihnin geliştirilmesi yolunu bulmak ve bunu tespit ederken bilgi bütünlüğünü sağlamak gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Ancak aranan

¹⁹⁰ Orman, *Bilgi Felsefesi*, 169.

bilginin nitelikleri, bu bilginin elde edilmesinde insanın rolünün belirlenmesi ve insanın açıklanması konusunda iki düşünürün görüşlerinde farklılıklar da mevcuttur. Zihnin geliştirilmesine bağlı olarak şekillenen kesinlik araştırmasına başlamadan kişilerin yaşamlarında uymaları için tespit edilen ilkeler, Descartes düşüncesinde kesinliğin bilinmesi vasıtası iken, Spinoza'da tabiat ile uyumlu bir yaşam için tespit edilen ilkeler olmaktadır. Descartes düşüncesinde aranılan bilginin nitelikleri olan açıklık ve seçiklik, bilginin aklın ilkelerine göre türetilmesi anlamını taşıırken, Spinoza düşüncesinde Tanrısal boyut ile ilişkili olarak anlamlandırılmakta ve sezgisel bir içerik yüklenmektedir. İstenilen bir bilgiyi elde etmekle yükümlü olan insan Descartes düşüncesinde Tanrı'dan bağımsız bir kişiliğe sahip bir özne iken, Spinoza'da bireysel beni bulabilmek zor, insan yalnızca Tanrı'nın bakış açısından temsil edilmektedir. Spinoza düşüncesinde insanın Tanrı'nın bir görünüşünden ibaret olarak görülmesinin temel sebeplerinden biri Descartes'ın cevher düalizminin yarattığı problemlerden uzaklaşmaktır. Zaten en fazla bu konu üzerinde eleştiride bulunan Spinoza'nın var olan tek bir cevher olduğunu bunun da Tanrı olduğunu iddia etmesi ile Descartes düşüncesindeki cevher problemi belki aşılmış ancak bu kez de Descartes düşüncesinde mevcut olan insanın bağımsız beni kaybolmuş, insan Tanrı'ya bağlı olarak açıklanmıştır. Cevher düşüncesinin uzantısındaki ruh beden ilişkisi Descartes düşüncesinde psiko-fiziksel etkileşime bağlı olarak fizyolojik bir tabana oturtulurken, Spinoza düşüncesinde ruh ve beden duygulanışlarının bilinmesi biçiminde ifade edilen duygusal bir tabana dayalı rasyonellik ihtiva etmektedir. Töz anlayışında Descartes ve Spinoza arasında düşünce olarak farklar mevcutken aynı şey Leibniz içinde geçerlidir.

191

Yine modern dönem içerisinde, modern gelenekten beslenerek bilginin kesinliği konusunda görüş öne süren empirik düşünürlerden, John Locke ve David Hume, insan bilgisinin kaynağı konusunda rasyonalist filozofların doğuştan gelen düşüncenin varlığını kabul etmelerine karşı çıkmışlardır. Onlara göre insanlar doğduklarında zihinleri, boş bir levha (tabula rasa) gibidir. Bu boş levha ancak yaşayışla ve deneyim yoluyla doldurulabilir. Yani bütün bilgimiz, algılarımız aracılığıyla oluşmaktadır. Bu sebeple Locke, algı içeriklerinden bağımsız maddi bir tözün bilinebilirliğini yadsır,

¹⁹¹ Nurten Gökalp, "Descartes ve Spinoza Düşüncesinde Gerçek İyi Kavramı", *Felsefe Dünyası*, 2/40, (2004): 37-38.

Hume ise daha radikal bir empirist duruş sergiler ve dolaysız duyu izlenimlerini aşan her türden maddi ve tinsel töz anlayışını temelsiz bulur.¹⁹²

İki ampirik düşünür de hem dönemin sorunlarına değinmişler hem de benzer öğretiler sunmuşlardır. Kesinlik anlayışlarında aynı şeyi savunan düşünürler, farklı yol izleseler, farklı kavramlar kullansalar da aynı görüşle hareket etmişlerdir. Mesela her iki düşünürde epistemoloji anlayışında ide kavramından hareket etmişler. Ancak Locke'un ide kavramıyla ifade ettiği şey David Hume'un felsefesinde algı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Locke, ideleri, basit ve karmaşık ideler olarak ikili ayrıma tabi tutarken, David Hume ise zihnin algılarını ide ve izlenim olarak ikiye ayırmıştır. Algılara bağlı olarak yani onların zihne giriş derecelerine göre bir ayrım yapan Hume'a göre algılar zihne çok canlı ve kuvvetli giriyorsa, izlenim, daha zayıf ve daha az canlı olarak giriyorsa da ideler meydana gelmektedir.

Empirizm noktasında Locke her ne kadar David Hume'un felsefesini şekillendirse de bu duyu verilerine dayalı akım, David Hume'da daha önemli bir hale gelmiştir ve daha katı bir form kazanmıştır, denilebilir. Klasik felsefenin aksine Hume'da duyular, canlı, ön planda ve parlak iken, fikirler gri, silik, geçmişte kalmış şeyler olur ki ikinci plandadır. Oysa John Locke'da en az güvenilir bilgi duyu bilgisiydi. Görüldüğü üzere benzer konular ele almalarına rağmen bu konu içeriklerini kendi felsefelerine, kendi düşünceleriyle aktarmak noktasında farklılıklar sergilemektedirler.

193

Kritik düşünürlerden I. Kant, dönemin en ünlü düşünürlerindendir. Oda dönemin diğer filozofları gibi bilgi sorunlarıyla ilgilenmiş ve kesin bilginin olanağını mercek altına almıştır. Kant'a göre insan aklında bilgi formları vardır. O, insanın aklındaki bu bilgi formlarını bulmaya çalışmasına transandantal felsefe adını vermiştir. Kant'a göre transandantal bilgi, bilginin apriori yanını araştıran bilgidir.¹⁹⁴ Kant'a göre bilgimiz, duyular ve aklın işbirliğiyle meydana gelir. Duyularla elde edilen veriler, akıl tarafından birleştirilir.

¹⁹² Orman, Bilgi Felsefesi,

¹⁹³ Demir, "John Locke, David Hume ve Immanuel Kant'da İnanç ve Rasyonalite", 6.

¹⁹⁴ Ülker Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, 44/2 (2004): 44.

Kant, dönemin birçok filozofu gibi matematik bilimin verilerini güvenilir bulmuş ve matematikle birlikte kesin bilgiye ulaşmayı hedeflemiştir. Ona göre matematik yargıların tümü sentetiktir ve deneyden elde edilmedikleri için de aprioridir. Bu sebeple Kant, bilgi anlamında matematik alanında bulduğu sentetik apriori ile kesinliğe ulaşmayı hedeflemektedir. Çünkü Kant’a göre ona göre, bilgide kesinlik, ancak salt deney bilgisinin dışına çıkıp, bu gibi sentetik apriori yargıları kullanmaya hakkımız olduğu yerde olabilir. Bu bilgiler sadece deneyden veya sadece akıldan gelen bilgiler değildir, bu iki türden farklı olarak bilgi verir. Kant’a göre, bu yargılar, salt akıldan, özellikle de onun anlık denen yanından gelmektedir.

Kant’a göre bilgi, duyarlığa ulaşmadan akla giderse anlamsız olacağı gibi akla ulaşmayıp, duyarlılıkta kalırsa da anlamsız olacaktır. Çünkü gerçeklik belirsizliktir. Rasyonalist kabul edilmesine rağmen daha önceki filozoflardan, aklın her şeyi bilemeyeceğine ilişkin getirdiği kanıtlar ve deneyimin bilginin kaynağı olduğu tespitiyle ile ayrılmış, yani duyuları ve aklı tek başına yetersiz görmüştür. Ancak yine de onların paralelinde katı bir rasyonalist olmadığını da ortaya koymuştur.¹⁹⁵ Çünkü Kant’a göre kesinliğin kendisi hiçbir zaman bilinemeyecek ve bilgisi var olmayacaktır. Buna kanıt olarak nedensellik ilkesinden yola çıkarak açıklama yapan Kant’a göre hiçbir şeyin nedenini tam olarak öğrenemeyiz sadece akıl ile apriori olarak anlarız. Yalnızca tanrı bilgisine ulaşabiliriz

Genel olarak Kant ve Hume’un felsefelerine baktığımızda Kant’ın Hume’dan oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Kant, Hume’dan etkilenmiş olmakla birlikte, zihindeki bu boş kalıpları yani kategorileri apriori kabul etmekle zihne aktif bir rol vermiştir. Çünkü ona göre, bilgi, deneyle başlar ama tümüyle deneye dayanan hiçbir bilgi yoktur. Bilgi olabilmesi için aklın rolünü inkâr etmemek gerekir.¹⁹⁶ Kant, kendi ifadesi ile “Hume aracılığıyla dogmatik uykusundan uyandıktan” sonra, kritik felsefesini kurmuş ve deyim yerindeyse, insan aklının ve duyuların sınırlarını tespit ederek, ilk aşamada şüpheli bir aşamaya ulaşmış, ancak burayı geçici bir durak olarak görmüş, Hume’un yarım bıraktığını düşündüğü işin devamını getirerek eklektik bir sonuca varmıştır.¹⁹⁷ Bilimin daha sonraki gelişimi incelendiğinde, tarih Kant’ı değil,

¹⁹⁵ Ali Taşkın, “Immanuel Kant’da Bilginin Kaynağı Problemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2002): 294.

¹⁹⁶ Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı”, 47.

¹⁹⁷ Taşkın, “Immanuel Kant’da Bilginin Kaynağı Problemi”, 294.

Hume’u haklı çıkarmıştır. İlkın, salt matematiğın, Kant’ın zannettiğı gibi, gerçek dünyanın niteliklerini bize tanıtan bir bilim olmadığı, tam tersine, Hume’un iddia ettiğı gibi, büsbütün analitik bir bilim olduğı anlaşılmıştır. Ayrıca, atom fiziğindeki yeni gelişmeler, özellikle kuantum mekaniğı, klasik fiziğın ortaya koyduğı kanunların realitenin dünyanın sınırlı bir alanına uygulanabileceğini göstermiştir.¹⁹⁸

Felsefe tarihinde her dönem, bulunduğı çağın özelliklerini yansıtmakta ve bulunduğı topluma uygun olarak öğretilerini oluşturmaktadır. Çağdaş dönemde tıpkı diğer dönemler gibi bulunduğı toplum yapısından hareketle bir sistem kurmaya çalışmış ve çağın gereksinimlerini göz önünde tutmuştur. Bu tutum felsefi çalışmalarda da kendini göstermiştir. Bu dönemde felsefe modern dönem içindeki ilgi ve problemlere yönelmiş ve bunlara yanıt aramaya çalışmıştır. Aslında çağdaş dönem insanı ilgilendiren konular başta olmak üzere genel olarak toplumsal sorunlar üzerinde yapılan çalışmalarla gündeme gelmiştir.

Çağdaş dönem içerisinde düşünceleriyle ve felsefeye kattıklarıyla dikkat çeken Edmund Husserl, genel olarak felsefeyi bilim olarak yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Bu sebeple felsefeye yeni bir kavram ve argüman atmıştır. Bu da fenomenolojiden başka bir şey değildir. Fenomenoloji, görüngübilim anlamına gelmekte ve öz araştırmasında etkin rol oynamaktadır. Filozof, her türlü bilginin temelini, bilincin araştırılması gerektiğine inanan fenomenoloji, biliminin psikolojinin ve diğer bilimlerin asıl temelini oluşturduğunu öne sürmektedir. Bu da o disiplini evrensel ve apriori yapmaktadır.

Felsefe, Husserl’e göre, tarihsel “en kesin ve en yüksek bilim” olma savına uygun bir biçimde yeniden yapılandırılmak durumundadır. Ancak daha önce de belirtildiğı gibi bu yapılandırma herhangi bir disiplini ya da alanı ele alarak yapılamaz. Kesin bir bilim olma iddiasındaki felsefenin ihtiyaç duyduğı şey, “temellere ve yönteme ilişkin” pozitif bir eleştiridir ki, bu da her türlü bilginin kaynağına, bilen özneye, bilince geri gidilmesini gerektirir. Böylece temel bilim Husserl’e göre, bilinci

¹⁹⁸ Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı”, 54.

doğallaştıma eğilimindeki deneysel psikoloji veya pozitivizmin aksine bilincin fenomenolojik bir çözümlemesini yapan bilinç fenomenolojisidir.¹⁹⁹

Modern dönemin ünlü düşünürü Descartes'in kesinlik için öne sürdüğü ünlü savı cogito, diğer filozoflar gibi Husserl'in de ilgi alanı içine girmiştir. Descartes'teki bu sav, Husserl'de yerini transendental fenomenolojiye bırakmıştır. Transendental fenomenoloji ile Husserl, Descartes'in ulaşmak isteyip de ulaşamadığı birçok alanda ilerleme kaydetmek üzere çalışmalar yapmıştır. Descartes'de öne çıkan özne ve nesne ayırımına dikkat çeken Husserl, bu ikilinin ayırımının yanlışlığını vurgulamakta ve özne ve nesnenin ayrılamayacağını söylemektedir.

“Husserl'de bilincin özü bir şeye yönelmiş olmasındadır. Sadece “ben düşünüyorum” veya “cogito” demenin bir anlamı yoktur.”²⁰⁰ “Cogito, bilinci olduğu şeyi, bir “cogitatum” olarak içinde taşır, yani her cogito'nun bir nesnesi (cogitatum'u) vardır.”²⁰¹ Buradaki nesne, bilinç dünyasında yer alan bir nesne değildir; o, dünyadaki nesnenin bilinçteki karşılığıdır.²⁰² Buradan şu sonucu çıkarıyoruz ki Husserl, düşüncelerini modern dönemin ünlü düşünürü olan Descartes'in etkisinde kalarak, ancak onun öğretilerine bağlı kalmayarak ortaya koymaktadır.

Dönemin bir diğer önemli filozofu, modern düşünürlerden farklı bir kesinlik anlayışına sahip olan Henri Bergson'dur. Bergson, felsefesini kurarken modern dönem düşünürlerinin görüşlerini incelemiş ve bilgiye ulaşma noktasında her birinde hata olduğunu gözler önüne sermiştir. Ona göre kesin bilgiye yalnızca intuition adı verilen sezgi aracılığıyla ulaşılabilir. Bergson felsefesinde sezgi öyle bir yere sahiptir ki bir tek kesin bilgiye ulaşılması noktasında ele alınmamış, tüm felsefesini kuşatan bir kavram haline gelmiştir. Bu anlamda sezgi kavramının, epistemolojiden etiğe, etikten metafiziğe hemen hemen her alanı etkisi altına aldığı görülmektedir. Sezgici bir filozof olan Bergson, sezgi ile birlikte kesin bilgiye nasıl ulaşıldığına, elbette ki bu kavramın zihinsel süreç olarak hayatı ve süreyi kavramasından kaynaklandığını söylemektedir. Bu

¹⁹⁹ Kamuran Gödelek, “Kesin Bir Bilim Olarak Felsefenin Kartezyen Dayanakları”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2006): 22.

²⁰⁰ Gödelek, “Kesin Bir Bilim Olarak Felsefenin Kartezyen Dayanakları”, 26.

²⁰¹ Fahrettin Taşkın, “Husserl'in Temel Kavramları”, *Dört Öge*, (2021): 19, 159.

²⁰² Kurtul Gülenç, “Edmund Husserl'de ‘Başkasının Beni’ Sorunu ve İntersubjektive Kavramı”, *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1 (2014), 29.

sebeple sezgi Bergson'un bilgi düşüncesinde ya da genel olarak tüm felsefesinde hayatı anlamlandırma metodu olarak karışımıza çıkmaktadır.

Söylenilenlerden yola çıkarak şu sonucu çıkarabiliriz: önemli iki çağdaş düşünür olan Bergson ve Husserl sezgi söz konusu olduğunda felsefelerinde benzerlikler barındırmışlardır. Çünkü Bergson sözü edildiği üzere sezgiyi hayatı kavramada, Husserl ise genel olarak varlığın özünü kavramada kullanılan yeti olduğunu savunmuşlardır. Burada modern epistemolojiden çağdaş epistemolojiye kadar öne sürülen zihinsel sezgi dışında Bergson ve Husserl'in kullandığı anlamda bir sezgiden söz etmek mümkündür.

Sonuç olarak denilebilir ki; çağdaş dönem ve modern dönem arasında her bakımdan benzerlik olduğu ve aynı sorunlar üzerinde durulduğu görülse de yine de ortaya çıkan düşünce ve inceleme metotları değişiklik göstermektedir. Modern dönemde ele alınan problemlerin yansımaları Çağdaş dönemde de gözle görülür derecededir. Modern dönem içerisinde esas problem, akıl ve bilimin incelenmesi ve bilginin kesinliğinin açığa çıkarılmaya çalışılmasıydı. Aynı şekilde çağdaş dönem içerisinde de bu konular büyük önem arz etmiş ve düşünürleri meşgul etmiştir. İçinde bulunulan toplumsal düzen ve yaşanan siyasal olaylar neticesinde felsefelerine yön veren filozoflar, bütün felsefelerinde toplumdan ve toplumun ihtiyaçlarından yola çıkmış ve bu durumu tüm alanlara yansıtmıştır. Bilgi ve bilgi problemleri de bu alanlardan biridir.

3.2. Bilgide Sezgi Kavramının Rolüne İlişkin Bir Karşılaştırma

Sezgi, incelendiği alana göre tanımında değişiklik gösteren bir kavram olarak karışımıza çıkmaktadır. İncelendiği alandan kastedilen şey, sezginin birbirinden bağımsız ve birçok farklı alan tarafından ele alınması ve bu alanlar üzerinde aktif rol oynamasındandır. Şöyle ki sezgi, matematikten dine, etikten fiziğe, fizikten felsefeye hemen hemen birçok alanda önemle incelenen ve araştırılan kavramların başında gelmektedir. Ele alınan konu dâhilinde felsefi açıdan kavramın bir tanımı yapılacak olursa, gerçeğin dolaysız, doğrudan kavranması, aniden kavrayış gibi tanımlar yapılmaktadır.

Sezgi kavramı, felsefe tarihi boyunca filozofları, bilginin doğruluğu veya kesinliği noktasında oldukça düşündüren ve felsefelerinde önemli yer tutan kavramların başında gelmektedir. Bilgi problemlerinin başında yer alan kesinlik anlayışından hareket eden filozoflar, felsefelerinde bu kavrama sıkça yer vermekte ve kesinliğe

ulaşma noktasında oldukça değerli boyutta görmektedirler. Kavram, düşünürler tarafından felsefelerinde farklı anlamlarda da kullanılmıştır. Bu farklılıklar sebebiyle sezgi,  tür olarak ele alınabilir. Bunlar: akli sezgi, duysal sezgi ve metafizik sezgi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Akli sezgi, aklın kontrolünde gelişir. Bu sezgide daha çok doğa ve dış olaylar, evrendeki düzen gibi bilgiye ulaşılan konular söz konusudur. “Akıl, hem duygu hem de duysal sezgi verilerinden yararlanarak bunları zihinde işler ve akla dayalı, yeni st bir sezgiyle, anlam alanına ulaşır. Bu sezgi bilgiyi esas alan bir sezgidir.”²⁰³ Dolayısıyla rasyonalist filozoflar aklın sezgiye ulaştıracağını söyleyerek böyle bir türün savunucuları olmuşlardır. Bu rasyonalist filozoflardan Descartes’in sezgi görüşünü kısaca tekrar ele almakta fayda olacaktır.

Kesinlik konusunda modern dönem düşünürü ve babası olan Rene Descartes, ilk önemli adımı atmış ve diğer filozoflarda Descartes’i takip ederek yeni argümanlar ne sürecek araştırmalarda bulunmuşlardır. Descartes, kesin bilgiye ulaşmak için bir metot anlayışından hareket etmekteydi. Bu doğrultuda hareket eden Descartes’in ulaşmak istediği şey açık-seçik (apaçık) bir bilgi olmuştur. Çünkü ona göre ancak açık- seçik bilgiler kesinlik arz eden bilgilerdir.

Descartes’e göre apaçık olarak bilinen ya da kavranan şeyler ancak saf zihnin işlevi olan sezgiyle mümkündür. Sezgi, ilk bilgilerimizin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Çünkü zihnin en yalın ve basit doğrularını ortaya koymaktadır.²⁰⁴ Yani Descartes için sezgi, bilginin temelinde yer almaktadır. Descartes’a göre, sezgiyle, kendiliklerinden görülebilen şeylerin sayısı azdır. Bu yüzden, diğer hakikatler, bunlardan tümdengelim yoluyla ıkarsanarak elde edilirler. Ama Descartes, bir şeyin bir şeyden çıkarımının da sezgiyle olduğunu belirtir. Bu sebeple mutlak bir kesin bilginin sezgi ve ıkarışla elde edilebileceğini savunur.²⁰⁵

Descartes, her ne kadar sezgiyi kesin bilgiye ulaşmada temel olarak görse de akılcı bir filozof olarak bilinmesinden ötürü, akla ve akıldan gelen verilerin varlığı, onun felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Bu sebeple, “Descartes’da ki sezgi, kesin

²⁰³ Aysel Tan, “Dini Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve önemi”, içinde III. Uluslararası Battalgazi Bilimsel alışmalar Kongresi, (Malatya: İspec Yayınevi, 2019), 986.

²⁰⁴ ktem, “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi”, 164-165.

²⁰⁵ ktem, “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi”, 163-164.

bilginin ilkeleri içine sinmiş olmakla birlikte, bütünüyle aklın sınırları dâhilindedir ve akıl üstü bir içerik taşımamaktadır.”²⁰⁶

Duyusal sezgiye bakıldığında, bu alanda duyuların verileri aracılığıyla açığa çıkması gereken şeyin sezgi olduğu bilinmektedir. Genel olarak ampiristlerin savunduğu bu sezgi türünde bilgi, duyulur olanın dış nesnelere ait görüşlerin anlığa aktarılması ve anlıkta son halini almasıyla meydana gelmektedir. Bu sebeple bilgi duyulara dayalı sezgi ve zihnin iş birliği sonucu gerçekleşmektedir. Bu sezgi türünde karşımıza çıkan ve dikkatle incelenmesi gereken düşünür, Immanuel Kant’tır. Kant, bilgilerimizin zihnimizde bulunan iki kaynaktan doğduğunu belirtir. Bu kaynaklar bilginin oluşumunda temel olarak nitelendirilir. Birincisi izlenimleri alma gücümüzden, diğeri bu izlenimleri bilme gücümüzden. Birincisi bize olguları verir; ikincisiyle bu tasavvurların ilişkisi düşünülür. O zaman sezgi ve kavramlar bizdeki bütün bilgilerin kaynağıdır.²⁰⁷ Kant’a göre sezgi olmadan kavramlar, kavramlar olmadan da sezgi hiçbir şey sağlamaz. Sonuç olarak kavram ve sezgi bilgi için vazgeçilmez ikili olarak Kant felsefesinde anlam bulmuştur.

Kant’a göre bilgi, duyulur sezgi ile elde edilmektedir. Şöyle ki Kant, zihne ait görmediği ilkeler olan, zaman ve mekân ilkelerini ele almakta ve bu zaman ve mekân ilkelerinin bütün duyuların imkânını sağlayan saf bir sezgi olduğunu belirtmektedir. İşte bu saf sezgide tamamen duyulur alana ilişkindir. Yani mekân ve zaman, bileşimsel apriori bilgileri elde ettiğimizde bizi deney alanına açan evrensel iki kaynaktır.²⁰⁸ Kısaca Kant felsefesinde sezgi sadece duyulara ait bir kavram olarak görünmekte ve bilgiye duyarlık ve anlığın iş birliği sonucunda ulaşıldığı iddia edilmektedir. “Şu halde, deney, zorunlulukla deneye form kazandıran ‘düşünceler’veya ‘kavramlar’la ona içeriğini veren ‘sezgiler’in bir birleşiminden meydana gelir.”²⁰⁹

Kant için her ne kadar duyusal sezgi yetisinin savunucusu olduğu söylene de bir bakımdan zihinsel sezginin de savunucusu olduğu iddia edilebilir. Çünkü Kant’a göre bilginin elde edilmesinde aklında önemli bir rolü vardır. Bu da iddia edilen şey olan zihinsel sezginin yani sezginin zihinsel olduğunun kanıtıdır.

²⁰⁶ Ömür Karşı, “Gazali’de Sezginin Anlamı, Konumu ve Sınırı Sorunu”, *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 62 (2017): 501.

²⁰⁷ Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, 29.

²⁰⁸ Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, 26-27.

²⁰⁹ Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı”, 52.

Sözü edilen bu duyusal sezginin hatalı bir yol olduğunu öne süren bir diğer sezgi türü, ünlü entüisyonist filozof Henri Bergson'un savunduğu metafizik sezgidir. Metafizik sezgi de hem duyular, hem de aklı aşan bir durum söz konusudur. Bergson, sezginin bir duygulanım olarak görünmesine ve duygulara indirgenmesine karşı çıkar. Çünkü ona göre sezgi düşüncededir. İnsanda hem duygu hem düşünce olduğu için sezgide de bu iki durumun olması gerekmektedir. Bergson'un düşünceden kastettiği şey derin düşünmedir.²¹⁰

Daha önce ele alınan akli sezgi ve duyusal sezgi anlayışında “ortak özellik olarak şu söylenebilir: Birincisinde bilgide saf aklın kavramları, ikincisinde ise zihnin çıkarım yolu sezgiye eşlik etmektedir.”²¹¹ İşte metafizik sezgi bu iki durumun üstünde onları aşan bir tavır sergilemektedir. Bergson'a göre felsefe ve sezgi bir bütün olmalı ve sezgi felsefenin merkezinde yer almalıdır. Çünkü felsefe ancak böyle bir durumda hayatın anlamını bulabilir. Onun için sezgi, kesinliğin elde edilmesinde en yüksek bilgi türüdür.

Bergson'a göre akıl ve sezgi arasında bir işbirliği olsa da uyumsuzluk da vardır. Çünkü akıl statik, durağan şeyleri ve daha çok dışsal olanları ilgi alanı içerisinde incelerken, sezgi içsel olana yönelir ve onu açığa çıkarmaya, kavramaya çalışır. Bu sebeple de sezgiyle hayatın anlamına ulaşamaz. Bergson'un amacı hayatı anlamaktır. Ona göre bu mesele özellikle bilimin yapamayacağı bir şeydir. Çünkü bilim hayatın anlamıyla ilgilenmez o salt dış dünya ve evren ile ilgili bilgilere odaklanır. Bergson'a göre işte tam da bu durumun araştırılması açığa çıkarılması gerekir. Bu esas problemi de çözecek, açığa çıkaracak tek bir şey vardır. O da sezgiden başka bir şey değildir.

Görüldüğü üzere bilginin kaynaklarından birisi olan sezgi konusunda, bazı filozoflar yukarıda belirttiği üzere sezgiyi algının temelinde, bazıları akıl yürütmenin temelinde, bir üçüncü grupta metafizik alanın temelinde görmüşlerdir. Bunlardan tamamen farklı olarak sezginin bir bilgi kaynağı olarak değerini inkâr edenler de olmuştur, Bir yandan bilginin doğrudan kavranması, kesinliğin doğrudan elde edilmesi bütün bir duyarlık, bütüncül bir durum olarak değerlendirilirken, diğer bir yandan da

²¹⁰ Ayşe Eroğlu, “Henri Bergson'da Şuur-Sezgi İlişkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv., 2007), 87.

²¹¹ Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, 36.

sezgi ile bilinen şeylerin aslında akıl yürütme ile bilinen şeyler olduğu, zihin bu çıkarımı pek hızlı yaptığı için bunun farkına varılamadığı iddia edilmiştir.²¹²

Genel olarak filozoflar, her ne kadar sezgiyi algı, duyusal ve metafizik sezgi olarak ayrı ayrı ele almış, bu kavramın anlam alanını değişik suretlerde kullanmış olsalar da, temelde her birinin kesin bilgi anlayışlarının oluşmasında veya sonuçlanmasında önemli rol üstlendiği gözler önüne serilmiştir. Dolayısıyla bu kavramın tüm bir felsefe tarihini kuşatan ve tüm filozofları meşgul eden bir yönü olduğu açıklıkla ifade edilebilir. Çünkü bu kavram bir tek epistemoloji alanında değil, felsefenin hemen hemen her alanında aktif rol oynamıştır. Bu da kavramın kendine has yapısı olan, doğrudan, dolaysız bir şekilde aniden kavranabilir oluşundan kaynaklanmaktadır.

²¹² Köz, “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, 39.

SONUÇ

Bilgi meseleleri felsefe tarihi boyunca hep en önemli konuların başında yerini almaktadır. Bu önem insan hayatının idame edilebilmesi için bilgiye verilen değerden kaynaklanmaktadır. Önceleri ontoloji ve bilgi iç içe değerlendirilen iki alan oldukları için filozoflar tarafından bilgi konusu ayrı olarak ele alınamamıştır. Aklın ön plana çıkmasıyla birlikte bilginin de değeri artmış ve böylece 17. Yüzyılda yani modern dönem diye nitelendirilen dönemde bilgi ayrı bir disiplin haline gelerek epistemoloji adı altında ayrı bir alanın oluşmasına olanak sağlanmıştır.

Düşünürleri bir hayli meşgul eden bilgiye ait meselelerin ehemmiyeti, hiç şüphesiz güvenilir olan şeyi bilme çabasında ve uğraşında olmalarından ötürüdür. Çünkü filozoflar için güvenilir olan şeyi bilmek, her alanda en doğru ve hakiki olanın bilgisine vakıf olabilmeyi sağlamaktadır. Bu sebeple filozoflar bilgi konusunda ilkin bilginin ne olduğundan hareketle araştırmalarda bulunmuşlar, ardından güvenilir, doğru, mutlak veya kesin olarak nitelendirilebilecek bir bilme düzeyinin mümkün olup olmadığını sorgulamaya başlamışlardır.

Filozoflar, bilgimizin güvenilir bir bilgi olması notasında gerçeklikten yola çıkarak kesin bilgiye ulaşmayı hedeflemişlerdir. İnsanın merak eden bir varlık olmasından ötürü ve her şeyin bilgisine hâkim olma isteği onları böyle bir araştırmaya itmiştir. Bu sebeple kesin bir bilginin imkânı konusunda birbirinden farklı görüş ortaya koymuşlar ve düşünürler bu sayede felsefelerini de şekillendirmişlerdir.

Modern dönemin en ünlü ve öğretileriyle en dikkat çeken düşünürü olan Descartes, bilgi kuramını oluştururken, metodik şüphecilikten yola çıkmıştır. Ona göre bildiğimizi sandığımız her şey hatalı olabilir. Bu sebeple şüphe ile bu hataları açığa çıkarabilir, bu sayede de kesinliğe daha rahat ulaşabiliriz. Yani her şeye şüphe ile yaklaşan filozofun amacı, en son aşama olarak şüphe götürmez kesinliğe ulaşmak

olmuştur. Ona göre önceden kabul edilen her şeye şüphe ile yaklaşılmalıdır aksi takdirde kesinliğe ulaşılamayacaktır.

Şüpheciliği felsefesinde temele yerleştiren Descartes, kesin bilgiye ulaşma noktasında duyu bilgisinin yanıltıcı olduğunu öne sürerek aklın savunuculuğunu yapmıştır. Bu sebeple rasyonalizmin önemli isimlerinden biri haline gelmiştir. Ona göre akıl, kesin bilginin elde edilmesinde temel teşkil eder. Rasyonalist filozoflara göre (Descartes, Spinoza, Leibniz,) akıl kökenli bilgiler aprioridir. Bu sebeple değişmez ve zorunludur. Felsefe tarihinde detaylı araştırmalarda bulunan Descartes, matematik verilerinin güvenilirliğine inanmıştır. İlk kesin bilgi olan ve sezgi aracılığıyla ulaşılan ‘Düşünüyorum Öyleyse Varım’ çıkarımı ile varlığına dair ilk açık seçik bilgiye ulaşan Descartes bu bilgidен hareketle diğer tüm bilgilere ulaşabileceğini belirtmiştir.

Spinoza ve Leibniz’de Descartes’ten sonra Modern Felsefenin iki önemli rasyonalist filozofu olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Birçok rasyonalist filozof gibi Spinoza ve Leibniz için de matematik, gerçek bilgiye ulaşmada büyük önem taşımıştır. Bu doğrultuda Spinoza, geometrik bir modele dayalı olarak bir evren tasarımı oluştururken Leibniz ise metafiziğini matematiğe benzer sembollerle ifade edilecek şekilde zorunlu bir bilim olarak kurgulamaya çalışmıştır. Spinoza, bilgi felsefesi de dâhil, bütün bir felsefesini Tanrı kavramı ve Tanrı bilgisi üzerine kurmuştur. Bu sebeple hem rasyonalist hem de panteist olarak felsefe tarihinde yerini almıştır. Leibniz’de bütün yanlış anlama ve çağrışımları düzeltmek amacıyla dile ve dil ile yapılacak hatalara yoğunlaşmış ve mantık alanında önemli çalışmalar sunmuştur. Bu sebeple modern mantığın babası olarak anılmıştır.

Dönemin empirist filozoflarından J. Locke ve David Hume’da bilginin kesinliği konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır ve bu doğrultuda ilkin rasyonalistlerin doğuştan bilginin olduğuna yönelik anlayışlarını yıkmaya çabalamışlardır. Çünkü onlara göre kesin bilgiye akıl ile ulaşılamaz ve hiçbir bilgiyle donanımlı olarak dünyaya gelinmez. Bilginin oluşması için deney ve gözlemden yola çıkılmalıdır. İnsan ancak deneyimleri sayesinde bilgilere ulaşır. Ancak şu gözlemlenebilir ki; Locke her ne kadar doğuştan hiçbir ide yoktur fikrinde ısrarcı olsa da Tanrı’nın varlığını kabul etmektedir. Böylece yarı ampirist, yarı idealist bir görüntü arz etmektedir.

Aynı dönem içerisinde Kant'ın felsefesine bakıldığında düşünceleri ile bir dönüm noktası oluşturmuş ve oldukça yankı uyandırmış olduğu gözlemlenmektedir. Onun öne sürdüğü transendental idealizme göre zihnimiz dış dünyaya göre biçimlenir. İnsan zihni, her türlü algı faaliyetlerini, duyarlılık ve anlama yetisinin transendental kategorileri ile birleştirerek bilgi haline dönüştürür. Yani hem duyumların hem de aklın öncülüğünde bir bilgi anlayışı öne süren Kant, düşünme için zorunlu ve evrensel bir nitelik taşıyan kategoriler ele alır. Bu transendental kategorilere örnek olarak birlik, bütünlük, varlık ve nedensellik gibi kategoriler verilebilir. Kant bu kategoriler ile zihnin duyumlardan gelen bilgileri açığa çıkarmasını hedeflemiş ve böylece kesinliğe ulaşılabilceğinin altını çizmiştir. Burada genel olarak sentetik apriori bilginin yani görü ile saf aklın birleşmesi sonucu oluşan bilginin kesinliğine vurgu yapmıştır.

Çağdaş dönem düşünürlerine baktığımız zaman genelde dönem içerisinde toplumsal problemler göz önüne alınmış ve yaşanan olaylar çerçevesinde toplum yararına görüşler öne sürülmüştür. Modern dönemde öne sürülen problemleri de ilgi alanı içerisine alan çağdaş dönem, bu problemlere çözüm yolları aramıştır. Dönemin etkili filozoflarından olan Husserl, matematik çalışmalardan hareketle tıpkı kendisinden önceki filozoflar gibi kuşku duyulmayacak kesinliğin araştırmasını yapmış ve felsefeye bilimsel bir nitelik kazandırmaya çalışmıştır. Felsefeye yüklediği anlam ile fenomenoloji (görüngü bilim) akımını kurmuştur. Bu akım diğer tüm akımlardan ayrı bir yere sahiptir. Çünkü ona göre her türlü bilginin temeli, bilincin araştırılmasında gizlidir. İşte fenomenoloji bilinci inceleyen psikoloji de dâhil, bütün bilimlerin temelini oluşturur. Kısaca Husserl için kesinlik bilimle, bilimde ancak fenomenolojiyle mümkündür.

Çağdaş dönemin bir diğer önemli ismi Henri Bergson ise tüm felsefesini bir kavram üzerinde şekillendirmiştir. Bu kavram, tezin ana konusu olan sezgi kavramından başka bir şey değildir. Bergson, modern düşünürler ve kendi dönemindeki düşünürlerden farklı olarak ne aklı ne duyuyu ne de bu iki akımın birlikteliğini savunmuştur. Ona göre kesin bilgiye ulaştıracak yegâne kaynak, birden ve aniden kavrama anlamına gelen sezgidir. Bergson, sezgiyi kesin bilgiye ulaşmada bir araç olarak değil, amaç olarak ele almıştır. Sezgisel bilgi konusunda insanın öncelikli olarak ve en mükemmel şekilde kendi bilinç akışını bileceği, düşüncesindedir. Çünkü genelde sezgici filozoflar, insanın en kesin bilgiye kendi içsel ve ruhani yönden ulaşılacağını

iddia etmektedirler. Bu kavramı felsefelerine yerleştiren sadece sezgici filozoflar değildir. Aksine bu kavramın geçmişi çok öncelere dayanır ve birçok düşünürü önemli ölçüde etkisi altına almıştır.

Sezgi kavramı felsefe tarihinde Antik çağ dönemlerinden itibaren önemle incelenmiş ve hemen hemen her filozofun felsefesinde yer almıştır. Ancak bu kavram yalnızca Antik Çağ içerisinde yer alan insanları ilgilendirmemiştir. Antik günlerden içinde bulunduğumuz ana değin pek çok farklı sosyal bilim içerisinde sezginin izlerini görmekte mümkündür. Sezgi, bu denli geniş ve yorumlaması da şekil veren düşünürün elinde olduğu için aynı kökenden yol alıp farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur.

Felsefede sadece kuramını sezgi kavramı ile şekillendiren kuramcılar değil, felsefenin başka dalları ile ilişkisi olan düşünürler de sezginin önemini yadsıyamamıştır. Sezginin kendine münhasır bir yapısı bulunmaktadır. Bu yapıyı, düşünme eylemini gerçekleştiren tüm filozoflar farklı bağlamlar üzerinden değerlendirerek felsefe alanını zenginleştirmiştir.

Kısaca sezginin varlığı ve üzerindeki görüşler yalnızca birkaç filozof ile sınırlandırılmaz. Antik çağlardan günümüze değin pek çok farklı düşünür sezgi kavramını kurmuş oldukları felsefe savlarına dâhil etmişlerdir. Bu filozoflardan bir grubu sezginin en üst bilgi olduğu ve kanıtlanması kesin olarak değerlendirildiği konusunda hem fikirdir. Bir kısım filozof ise sezgi kavramını yegâne gerçeklik olarak değerlendirmiştir. Özellikle Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Kant, Husserl ve Bergson sezgi kavramına, sahip oldukları düşünceler içerisinde fazlaca önem vermiştir.

Descartes'in fikirlerince sezgi ani bir şekilde ortaya çıkar. Ortaya çıktığında oldukça kesindir ve açık bir biçimde bilgi edinme durumuna öncülük eder. Buradan hareketle Descartes'e göre sezginin zihin ile ilgili olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bilgiye erişme noktasında zihinsel işlevler yoğun olarak kullanıldığı için Descartes için sezgi olmaksızın net bir biçimde bilgiye erişim esnasında problemler olacaktır. Öyle ki *'Düşünüyorum Öyleyse Varım'* argümanı sezgiyle ulaşılan ilk zihinsel bulgudur. Dolayısıyla Descartes felsefesinde aklın önemi kadar sezginin de oldukça önemli olduğu göze çarpmaktadır.

Spinoza, sezgiye dair yorumlarını yaparken, sezginin önemini akla dayandırarak vurgulamaktadır. Bu konuda Descartes ile benzerlik gösterse de Spinoza monist bir tarz

ile Descartes'ten ayrılır ve fikirlerinin temelini Tanrı'ya dayandırır. Ayrıca sezgi bir şeylerin özüne götürmede bir araçtır ve onun oluşturmuş olduğu felsefesi içerisinde en mühim kavramdır.

Leibniz, sezgi kavramını tam bilmenin ön koşulu olarak ele almıştır. Tam bilme Tanrı'nın yarattıklarının mükemmelliğini kavrayabilme, göz ile görünenlerin üzerinde görme için oldukça önemlidir. Tam bilmenin yegâne koşulu ise sezgidir. Sezgi olmaksızın Tanrı'ya ulaşabilme durumu söz konusu değildir. Sezgi ile ilgili görüşlerini ileri taşıyarak var olan ve var olabilecek tüm zamanlarda sezgisel bilginin doğruluğu ve kesinliği olduğunu belirtmiştir.

Locke'un felsefesinde sezginin yadsınamaz bir yeri vardır. Locke için sezgisel bilgi yolu ile elde edilen bilgi, derecelendirme yapılacak olunursa bilginin en üst düzeyinde yer almaktadır. Bu bağlamda Locke, sezgisel bilgi ile elde edilen hiçbir bilginin özel olarak bir kanıt gereksinim duymadığını belirtmiştir. Ayrıca, insanların mümkün olan algısı ile algılayabildikleri en net ve en güvenilir bilgi türü olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle Locke 'un görüşleri içerisinde sezgisel bilginin önemli bir yeri olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

Hume, epistemolojide ve insan doğasında bilginin ne denli önem arz ettiğini felsefesinin temeline yerleştirmiştir. Sorgulayıcı kişiliği ile bilgi oluşum süreçlerini yakından inceleyerek sezgisel bilginin üst bilgiler içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Locke ile bu noktada benzerlik göstererek kurmuş olduğu savlarında sezginin önemini vurgulamıştır. Hume felsefesinde akıl ve olgu gerçeklikleri ayrımı göze çarpmaktadır. O, sezgiyi akıl gerçekliği içerisinde ele almıştır ve burada ulaşılan önermelerin gerçekliklerini dış dünyadan almadığını iddia etmiştir. Bu sebeple de sezgiyi mantık ve matematik alanına ait olarak görmüştür. Deneyci bir filozof olarak felsefe tarihinde yer alan Hume, bu doğrultuda deneysel bilginin güvenilirliğini savunarak ancak böyle bir bilginin yani deneyimlerle elde edilen bilginin doğru ve tutarlı bir bilgi olabileceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Hume felsefesinde sezgisel bilgi, akılsal bir zorunluluktan öteye geçememiştir.

Kant'da felsefesini kökenlendirirken sezgi kavramının önemini kurmuş olduğu her savda desteklemiştir. Kant'ın epistemolojisi ele alındığında sezgi, zaman ve mekân düşüncesiyle bağlantılıdır. Kant, ancak bu zaman ve mekân düşüncesiyle dış dünyadan

duyumlar alındığını vurgulamaktadır. Ona göre dış dünyaya ait sezgiler mekân, iç dünyaya ait sezgiler ise zamandır. Kant'a göre zaman, içsel bilgileri içerdiği için mekândan daha önemlidir. Dolayısıyla zaman, sezgisel zemini hazırlayıp onu ön plana çıkardığı için zihinsel anlamda önemli bir inşa görevi görmektedir. Genel anlamda Kant, zaman ve mekânı aklın apriori formları olarak görmekte ve doğru bilgiye de ancak bu formlar aracılığıyla ulaşıldığını iddia etmektedir. Duyarlığın bu apriori formları da sözü edildiği üzere sezgiden başka bir şey değildir.

Husserl felsefesinde bir varlığın özüne inebilmek yalnızca sezgi ile mümkündür. Husserl'e göre sezgi olmadan algıların tam ve kesin olarak algılanması mümkün değildir. Sezgi, varlıkların salt özüne ulaşmada birincil yoldur. Salt öz ise varlığın olduğu gibi algılanabilmesi için gerekli olan temel koşuldur. Bu bağlamdan hareketle sezgi olmadan varlıklar algılanamaz ve kesin olarak değerlendirilemezler.

Sezgi kavramını sistemleştiren ve bir akım haline getiren Bergson, hemen hemen tüm felsefesini sezgi kavramı üzerine inşa etmiş bir filozoftur. Yani bilgidен etiğe, etikten dine, dinden estetiğe hemen her alanda bu kavramın ağırlığı oldukça fazla görülmektedir. Bergson için gerçekliğe ancak ve ancak sezgi ile ulaşılabilir. Akıl yahut zekâ gerçekliğin bilgisini vermekte yetersiz kalır. Çünkü akıl, madde alanına hâkimdir. Dolayısıyla da dışsal olan bilgiye hâkimdir. Zekânın yanında bir de içgüdüden yola çıkan Bergson için iki yeti de gerçekliğin bilgisini verme noktasında yetersizlerdir.

Bergson gerçekliğin ancak içsel olarak elde edileceğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla da zekâ ve içgüdünün birlikteliğinden yola çıkarak içsel bir kavrama ile gerçekliğe ulaşılacağını vurgular. Bergson bir yaşam filozofudur ve amacı hayatı anlamaktır. Dolayısıyla felsefesinde süre kavramına oldukça önem vermiştir. Onun sisteminde süre ve sezgi bir bütündür ve sezgi sürenin bilgisini vermektedir. Bergson, her şeyin bir akış içinde olduğunu belirterek sezgi ile bu akış içinde gerçekliğin elde edilebileceğinin altını çizmektedir.

Toparlanacak olursa, her filozof sezgi kavramını felsefelerinde, aynı yöntemle de olsa farklı da olsa bilginin elde edimi sürecinde mutlak olarak yer vermiş ve kavramın önemini hiçbir zaman yadsımamışlardır. Her ne kadar Henri Bergson ve İmam Gazali ile bütünleşmiş bir kavram olarak görünse de aslında felsefe tarihi

boyunca hemen hemen her filozofu düşündüren, meşgul eden ve aydınlatan bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Öyle ki her filozof bu kavramı, gerçekliğe yahut doğru bilgiye ulaştırması bakımından ortak fikirle ele almıştır. Öte yandan ele aldığımız filozofların hepsi mistisizm üzerine yoğunlaşmış ve yine bunu sezgi kavramıyla açıklamaya çalışmışlardır. Buradan şu sonucun çıkarılması gerekiyor ki sezgi ile sadece bilgi anlayışı ya da bilgi problemlerine değinilmemiş aksine bilgiyle birlikte ontoloji yani varlık anlayışına da gayet tabi değinilmiştir. Bu sebeple bu kavram felsefe tarihinde önemi ve değeri asla yadsınamayacak kavramlar arasında yerini almıştır. Hatta kavram, sadece felsefe tarihinde değil, birbirinden bağımsız birçok alanda da (psikoloji, mantık, matematik, mistisizm, din, vb.) kendisine yer bulmuş, çok kapsamlı bir kavram olarak düşünürleri etkisi altına almıştır. Kavramın çok kapsamlı ve düşünce açısından oldukça mühim olmasından ötürü de her alanda büyük bir önemle ele alınıp incelenmiştir.

Genel anlamda çalışmada filozofların bilginin kesinliği konusunda inceledikleri ve öne sürdükleri görüşler ele alınarak onların felsefelerinde savundukları akımların haricinde tüm felsefe tarihini de kuşatan sezgi kavramının önemi üzerinde durulmuştur. Bu doğrultu da sezgi görüşleri de incelenen filozofların felsefelerinde bilginin kesinliğine nasıl ulaşılacağına yönelik anlayışlarıyla birlikte bu kavramın anlayışlarına ve öne sürmüş oldukları görüşlere katkılarına da değinilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Burcu. “Bütün Olmak Parça Olmaktır” Le Guin’in Mülksüzleri ve Spinoza”. *Felsefelogos*, 1/40 (2011): 106.
- Ballı, Mehmet Mesut. “Bilginin Toplumsal-Felsefi Boyutları ve Spinoza’nın Bilgi Anlayışı”. *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*. 7/23 (2021): 93-119.
- Bayrak, Yunus. “Spinoza’nın Metafiziğinde Zihnin ve Duyguların Kaynağı”. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2014.
- Bayraktar, Levent. “Bergson’da Ruh-Beden İlişkisi” . Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Baysan, Oğuz. “Bilgi ve Ahlak: İlham Dilman’ın Sokrates Yorumu”. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2013.
- Bergson, Henri. *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, Çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Besler, Pelin. “Spinoza Felsefesinde Beden-Bilinç Bağlamında Özgürlük”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Büyükyakalı, Nejat. “Descartes’te Akıl ve İrade İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019.
- Cevizci, Ahmet. *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi, 2008.
- Cihan, Mustafa “Spinoza Felsefesinde Varlık ve Bilgi Problemi”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001.
- Cihan, Mustafa. “Spinoza Felsefesinin Etkileri: Spinozacılığın Farklı Dönem ve Alanlardaki Yansımaları”. *Beytulhikme*. 3/1, (2013): 105-137.
- Coşkun, İsmail. “Modernliğin Kaynakları ve Rönesans Üzerine Bir Değerlendirme”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 3/6, (2003): 45-70.
- Çıvgın, Ayşe Gül. “Spinoza’da Birinci Tür Bilgi: “Hayal Gücü” Zemininde Bir Derinleştirme”. *Dört Öge*. 4/15 (2019): 95-110.
- Dağ, Enes. “Spinoza’da Bilgi ve Etik İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2016.
- Deleuze, Gilles. *Kant’ın Eleştirel Felsefesi*, Çeviren Taylan Altuğ, İstanbul: Payel Yayınları, 1995.
- Demir, Ata. “John Locke, David Hume ve Immanuel Kant’da İnanç ve Rasyonalite”, *Bitlis İslamiyat Dergisi*, 2/2 (2020): 1-13.
- Demir, Mehmet Nuri. “Henri Bergson’un Felsefesinde Sezginin Yeri”. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2011.
- Descartes, Rene. *Ruhun İhtirasları*, Çeviren Mahmut Özdil, İstanbul: Sayfa Yayınları, 2013.

- Descartes, Rene. *Söylem, Kurallar, Meditasyon*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1996.
- Descartes, Rene. *Yöntem Üzerine Konuşma*, Çeviren Engin Sunar, İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Doğanay, Vildan. “Gazali ve Henri Bergson Felsefesinde Sezgi”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2019.
- Enver Orman, Bilgi Felsefesi, İstanbul Üniv. A.U.E.F. Ders Kitabı, https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_bahar/bilgi_felsefesi/10/index.html#konu-3.
- Erceyiş, Şeyda. “Muhammed İkbal ve Henri Bergson’un Bilgi Felsefesi”. Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2020.
- Eroğlu Ayşe. “Henri Bergson’da Şuur-Sezgi İlişkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniv., 2007.
- Goldman, Lucien. *Kant Felsefesine Giriş*, Çeviren Afşar Timuçin, İstanbul: Metis Kitap, 1983.
- Gödelek, Kamuran. “Kesin Bir Bilim Olarak Felsefenin Kartezyen Dayanakları”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 2/2 (2006): 17-28.
- Gökalg Nurten, “Descartes ve Spinoza Düşüncesinde Gerçek İyi Kavramı”, *Felsefe Dünyası*, 2/40, (2004): 18-40.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Gunnar Skirrbek ve Nils Gilje. *Felsefe Tarihi*, Çeviren Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, Basım Tarihi Yok.
- Gülenç, Kurtul. “Edmund Husserl’de ‘Başkasının Beni’ Sorunu ve İntersubjektive Kavramı”. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1 (2014): 19-39.
- Gündoğan, Ali Osman. *Bergson*. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant’ın Felsefesi*, Çeviren Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Howard. *Epistemic Issues in Phenomenology*, The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy (ed. E. Craig), Routledge, London, 2005.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1997.
- Husserl, E. *Cortesian Meditations*, Çeviren Dorion Cairns. Third Meditation
- Husserl, E. *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe*, Çeviren Tomris Mengüşoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- İpşiroğlu, Mahzar Şevket. “Fenomenoloji”, *Felsefe Semineri Dergisi*, 1 (1939): 153-164.
- Kahraman, Yakup. *Modern Epistemolojinin Doğuşu*. İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2016.
- Kahveci Kutsi, “Evrensel Karakterizm Üzerine”, Ankara Üniv. Sos. Bil. Dergisi, 2/ 28-29 (2002): 299-311.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*, Çeviren Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi, 1993.
- Kant, Immanuel. *Nakdu’l-Akli’l-Mahz*, Çeviren Musa Vehbe, Beyrut, November 1988.

- Kant, Immanuel. *Seçilmiş Metinler*, eviren Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.
- Kant, Immanuel. *Seçilmiş Yazılar*, eviren Nejat Bozkurt (İstanbul: Remzi Yayınevi,1984), 213.
- Karagöz Yeke, Yıldız. “Spinoza’da Felsefe, Etik ve Siyaset”. *Kaygı*. 16/95 (2011): 95-122.
- Karslı, mür. “Gazali’de Sezginin Anlamı, Konumu ve Sınırı Sorunu”. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*. 62 (2017): 497-509.
- Kiriş Yılmaz, Nurten. “Sofistler ‘Sofist’miydi?”. *SDÜ Fen Edebiyat Faköltesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25/1 (2012): 163-168.
- Köz, İsmail. “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 3/1 (2005): 23-40.
- Langton, Rae. Descartes’in Meditasyonlar’ına Bir alışma Rehberi (2005),
- Lawlor, L, “*Phenomenology*”The Edingburgh Companion to Twentieth Century Philosophies, Edingburh: Edingburh University Press, 2007.
- Leibniz G. W., *Monadoloji*, ev. Suat Kemal Yetkin, (Ankara: MEB Yayınları, 1988.
- Locke, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, eviren Vehbi Hacıkadiroğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Manaf, Arif. *Sezgi Nedir Ve Nasıl Gelişir?*. İstanbul: Avrupa Yakası Yayıncılık, 2015.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2020.
- Moles, Abraham. *Belirsizin Bilimleri*, eviren Nuri Bilgin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Moran, D. *Introduction to Phenomenology*,Routledge, London: 2000.
- Oktay, Melike. “Gottfried Wilhelm Leibniz Felsefesinde Bilgi teorisi ve Mantık”. *Bilecik şeyh Edebalı Üniv. Sos. Bil. Enst. Dergisi*. 2/2 (2017): 692-694.
- Öktem, Ülker. “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı”. *Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*. 44/2 (2004): 29-55.
- Öktem, Ülker. “Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Faköltesi Dergisi*. 40/1-2 (2000): 159-188.
- Öktem, Ülker. “Descartes’da Bilginin Kesinliği Problemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi*. 40/1 (1999): 311-332.
- Öktem, Ülker. “Descartes’in Epistemolojisinde Tanrı’nın Yeri”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Faköltesi Dergisi*. Cilt: 40/3-4 (2000): 29-35.
- Öztürk, Kadriye. “Henri Bergson’da Süre”. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Platon. *Devlet*, eviren Sabahattin Eyüpoğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Spinoza, Baruch. *Anlama Yetisinin Düzeltilmesi Üzerine İnceleme*, eviren Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2019.
- Spinoza, Baruch. *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, eviren Coşkun şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2014.
- Spinoza, Baruch. *Etika*, eviren Hilmi Ziya Ülken, Ankara: Dost Kitabevi, 2011.

- Spinoza. *Kısa İnceleme*, Çeviren Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza. *Törebilim*, Çeviren Nejla Bilgiç, Ankara: Dorlion Yayınları, 2016.
- Şekerci, Ahmet Erhan. *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni - Yeniçağ Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Tan, Aysel. "Dinî Tecrübe Delilinde Sezginin Yeri ve Önemi". İçinde III. Uluslararası Battalgazi Bilimsel Çalışmalar Kongresi, editör Mustafa Talas, 978-989. Malatya: İspec Yayınevi, 2019.
- Taşkın, Ali ve Metin Becermen. *Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Taşkın, Ali, "Immanuel Kant'da Bilginin Kaynağı Problemi", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/1 (2002): 279-294.
- Taşkın, Fahrettin. "Husserl'in Temel Kavramları". *Dört Öge*. 19, (2021): 151-168.
- Tekeli, Sevim vd. *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Timuçin, Afşar. *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2004.
- Topakkaya, Arslan. "Platon'dan Bergson'a Sezgi Kavramı". *Felsefe Tartışmaları*. 0/39 (2007): 49-68.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. "Descartes'in Yöntem Çalışması". *Felsefe Dünyası Dergisi*, 19 (1996): 39-52.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. "René Descartes ve Matematik Yöntem". *Bilim ve Teknik Dergisi*, 0/525 (2015): 104-107.
- Urhan, Veli. "Leibniz ve İktbal'e Göre Tanrı'nın Kişiliği". *D.E.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*. 12 (1999): 73-99.
- Yaren, Tahir. "Sezgi". *Felsefe Dünyası Dergisi*, 1/37 (2003), 41-54.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.
- Zahavı Dan, "Yönelimsellik ve Bilinç", çev. Çağlar Koç, *Kaygı*, 22 (2014): 167-182.